

TARTALOM

Fekete Vince	Mindenható; Via Appia; Nemere Sport-egyesület (versek)	3
Podmaniczky Szilárd	Örök élet meg egy nap (naplórészlet)	8
Győri László	Két szomorú vers; Tekints le rám, én Istenem; A túlélő; Az énlés éneke; Utoljára, Jeanne d'Arc; Clara d'Ellébeuse (versek)	17
Varlam Tyihonovics Salamov	Gagarina hercegnő éneke (Soproni András fordítása)	25
Hartay Csaba	Gyűjtsd fel; Nyújtok feléd (versek)	43
Taródi Luca	Ketrec; Commedia dell'arte (versek)	45
Margetin István	Csekély fokban veszélyes	47
▶		
Nánia Hanna	Hangpróba (Lírai határtalanságok Lázáry René Sándor néhány elfeledett költeményében)	52
Füzi László	„Óceániáig hajóztam volna...” (Kovács András Ferenc a Forrásban)	67
▶		
Varga Zoltán	Gondolathoz igazított grafika (Beszélgetés Szoboszlai Péterrel)	81
▶		
Ćurković-Major Franciska	A fák és az ember sorsát meghatározó környezet mint motívum Szabó Lőrinc költészetében	107
Mărcuțiu-Rácz Dóra	Gyógyítható-e a szegény? (Bánki Éva: Apjalánya)	117
Zahuczki Dorottya	Múltjaink könnyei (Takács Zsuzsa: A maradás szegylene)	121
Ilon Gábor	Portrékönyv (Garas Kálmán: „...személyiségnek lenni a legtöbb”)	126
	Szoboszlai Péter munkái (A címlapon: Cím nélkül – meseillusztráció, 1990)	

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 12.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor*

A szerkesztőség tagjai: Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (*szerkesztő*), Bosznay Ágnes (*szerkesztőségi titkár*). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kézíratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Fekete Vince

Mindenható

Söprögetem, hajtom össze az udvaron
a szemetet, hajtom össze az udvarról,
szinte
kaparom a földet a nyír vesszőseprűvel,
hajtom össze,
ami egy hét, két hét, ki tudja, hány hét
alatt össze-
gyűlt, miközben azt érzem, néz, nézi
szigorú
arccal a nyári konyha elől, érzem
a szemét, a testét, az állását, szinte
látom, hogy
nem jó,
hogy nem jól seprek, nem jól
hajtom
össze az udvarról a szemetet, hogy
nem így kell
csinálni, nem így, az istenit, nem
így, ahogy hajtom, seprek össze
most már föl se nézve, rá sem
pillantva, szinte erővel kaparva,
karmolva, gereblyézve
az udvart,

az első, nem is, a hátsó udvart, mintha
csak vakarnám, mintha simogatnám,
birizgálnám a föld kiszáradt hátát
a nyírfá vesszőseprűvel,
miközben
az szinte kéjesen adja át magát
a műveletnek, amikor egyszer csak
azt érzem, hogy ott van,
hogy ott áll mögöttem,
hallom,
hogy szuszog, érzem, hogy ott
toporog
a hátam mögött, miközben kaparom,

vakarom, simogatom, dörzsölöm
ezt a *testet* a vesszőseprűvel, hogy

ott áll, ott szuszog mögöttem, fújtat,
krákog,

és néz nyilván, és rám, nyilván,
hogy én mit is,
hogyan is, és én zavaromban még
erősebben,

még lendületesebben, hogy azt ne
mondjam, még
indulatosabban seprem az udvart,
amikor egyszer csak megérint,
rám teszi, megfogja a kezem,
és megállít a munkában,
a seprésben,

és azt mondja sztentori
hangon, szárazon, hogy te otthon,
hogy te életedben valaha
is, azt mondja, hogy te otthon,
életedben valaha is, hogy

söpörtél-e életedben,
mondja, kérdezi tőlem,

és áll ellenségesen,
és néz ellenségesen, kezében

immár a seprűvel, és én azt mondom

erre, és

én azt mondom neki erre,

hogy igen, persze, hogy
igen, csak hogy az nem ilyen volt, csak
hogy azt

nem így neveztük, csak hogy otthon
én, igen,

nem így kellett csináljam, és
a föld kiszáradt hátáról is akarok
mondani valamit neki, de azt
mondja erre,

hogy mi?, mit beszélsz?, miről
beszélsz itt?, milyen?, minek a háta?,

minek a hátáról?, hogy otthon, nálatok
nem ilyen volt,
mondom neki, nem ilyen hogyishívják,
hogy hogy is, hogy mi volt az a,
hogy mi volt az a, amivel, próbálkozom
nekifutni a mondatnak,
a szónak, szavaknak, de nem sikerül,
és nem tudom neki elmondani, hogy mi
volt az, amikor, vagy amivel, s hogy
én tényleg otthon,
hogy volt ez a, amit én,
amit mi, de nem érti, és már
én sem értem, mert belezavarodom teljesen,
és reszketek,
érezem,
és hagyom, hagyom,
hogy ott, hagyom ott a seprűt...

Via Appia

Ütötték rúgták egymást boksztolták
a másikat ököllel a pad alá bújva
a mise alatt rúgták csípték lökték
taszították csak azt nem vették észre
hogy mialatt a kántor énekel az
orgona szól hogy akkor egy hang
a pap hangja az oltár mellől ringva-

lépegetve-sétálva mint a tengerészek
járása éneklés közben a templom
hajójában egyre közelebb ér hozzájuk
kellemesen lebegett az ájer a templom
levegője és az a hang onnan egyre
csak közelebb jön hullámszik feléjük

már mindjárt ott van mellettük az
orgonaszó lassú ünnepélyes zenéjére
dallamára és egy kéz előbb a fülhajukat

fogja meg határozottan a szélén ülő
Pállaciét majd az övét is miközben
még egy-egyét behúznak a másiknak

csípnek is rajta előbb a fülhajukat majd
a fülüket is és az orgonaszó ritmusára
a kántor lassú ünnepélyes zenéjére a pap
fülsértő kántáló énekére ringatóznak vele
mellette mint a rajtakapott tengerészek
a hajón ringatóznak jobbról-balról

fájdalmas arccal már-már ágaskodva
már-már lábujjhegyen járva hogy ne
fájjon miközben irritálóan hangosan
énekelnek az asszonyok hangosabban
szól az orgona is a háttérben egyre
hangosabban és fájdalmasabban és
a kántor is ugyanúgy és fülcimpáikkal

a pap kezében a ritmust el-elvértve
botladoznak mennek lépegetnek mint
a részek mint a dülöngélő tengerészek
a hajón ágaskodó lábujjhegyen járó jobb
és bal lator már-már kifeszítve már-már
felfeszítve a két padsor között a papjuk
jobb és bal oldalán az oltár irányába az
orgona sikoltó-síró-rívó dallamára...

Nemere Sportegyesület

Lassú vicinálison utazik álmában haza
a domb oldalán levő aprócska faházba a
borvíztől nem messze vagy hetven-nyolcvan
méter magasságban a falu közepén levő
templomtól végigjárja a kivilágítatlan
utcákat besétál a temetőbe is végigmegy
a sírok között majd átgyalogol a szomszédos
focipályára is ahol egykor még ő is focizott

annak idején úgy néz ki most is mint egy enyhén megdöntött terepasztal épp csak egy-egy futballkapuval a két végén így mindig annak a csapatnak volt előnyösebb amelyik befelé lejtőre játszott a megyei bajnokság (MB IV.) legalsó osztályában

amikor hirtelen arra lesz figyelmes hogy integet valaki integet kétségbeesetten az egykori középső bekk a söprögető mintha csak neki a jobb szélén felrohanó csatárnak jelezne integet onnan valahonnan '91-ből huszonnyolc évesen a sírok közül hevesen gesztikulálva integet mind a két kezével hogy semmi csak semmi csak vegye észre ne is álljon meg menjen csak tovább járja

végig a focipályát teljesen ahol annyit és annyiszor együtt is azokban az években menjen csak tovább nézze meg jól minden egyes szegletét menjen csak nyugodtan a csapat egykori tagjai és persze helyette is mert ő nem jöhet vele mert ő már nem él...

Podmaniczky Szilárd

Örök élet meg egy nap

(naplórészlet)

2024. augusztus 31. – 99,7 kg

Az út mentén hatalmas diófa áll, alatta három szék. A középsőn apa ül az árnyékban, mellette két fia. Nézik az utat. A forgalmat. A gyerekek integetnek a közlekedőknek. Azt hiszem, nyaralók. Búcsúzkodnak. Visszaintegetek. Örülnek neki. Anya valahol a házban csomagol.

A buszmegállónál nincs fedett rész, csak egy pad, az is a járda mögött. Egy kislány ül rajta, vastag, tömött frizurája van, a lába épphogy leér. Zacsót tart a kezében, hallom, ahogy ropogtatja a kekszet. A háta mögött domboldal sűrű erdővel, árad belőle a hűvös levegő. A biciklijé a padhoz támasztva. Fél óra múlva visszafelé jövök az úton. Egy idős nő ül a padon, mellette koffer, a kezében zacskó, kekszet ropogtat.

A piac felé karikázok, már Fonyódon vagyok. A járdán apró termetű csonka család gyalogol. Elöl a legkisebb lány, nehéz retikült szorít kezeivel a hasához. Mögötte a nővére, az ő táskája már nagyobb és nehezebb, egy pillanatra megáll, a térdével feltolja a hasára. Hátul anya ballag, apró termetű és elszánt. Övé a nagy tömött szatyor, tőle tanulták, hogyan kell hasra szorítva két kézzel cipelni. Most mennek. Együtt. Egyformán. Libasorban.

2024. szeptember 4. – 100 kg

A Kodály strandról a sárga mólóig szoktam elúszni és vissza, ez nagyjából 800 méter. Most is így történt. A boglári domb csúcsával egy magasságba értem, ahol a parton a nagy fehér rózsasalugas áll, lassan kipusztuló rózsákkal. Föltoltam az úszószemüveget és körbenéztem. Gyerekkoromban soha nem voltam őszszel a Balatonon, most mégis ezek a fények, illatok, az egész helyzet visszaröpített oda. Vagyis nem kellett röpíteni, minden ugyanolyan volt, semmi nem változott. Én sem. Ugyanazzal a csodálattal néztem körbe, olyan mély természetes vízi élmény ez, ami semmihez nem hasonlít. A tágassága a tágasságom. A napfénye az én napfényem. Föloldódni és elmerülni enged. Aztán lassan elindulok a partra, a fehér rózsasalugas irányába. Összeszedem a ruháimat, és elmegyek tusolni. A víz jéghideg. Átöltözöm a changing roomban, megfésülködöm, és a mindvégig velem tartó feleségemre mosolygok. Mire fölérünk a házunkhoz, újra forr a levegő. A fürdőruhák odakint száradnak, én pedig elkezdem a vacsora előtti esti munkám, az újságunk holnapi szerkesztését.

Ma a piacról hazafelé 100 gramm őrölt paprikával és két szelet süteménnyel – készülünk a tengerhez, nem kell már zöldséget vásárolni –, a sok lezárt nyaraló között az egyik udvarán megláttam egy szétnyitott kempingszéket. Nem ült benne senki, de még ott volt a vásznon a test lenyomata. Szezonon túl hirtelen minden olyan meditatív lesz itt, a nagy nyüzsgés átvált világvégi magányba, ami talán jól is esik. Elég egy ilyen erős atmoszferikus látvány, hogy elképzeljem a történet magányos szereplőjét, aki még hétvégéig lent maradt, egyedül főz, egyedül ébred, olvas és tévézik, esténként sétál a parton, ahol legfeljebb egyetlen kutyasétáltatóval találkozik. Nagyokat sóhajt és emlékeket idéz a házasságáról, a gyerekkoráról, a szüleiről, a szerelmeiről, a csalódásokról, és mindenben keresi a lehetőséget, hogyan alakulhatott volna másként az élete. Aztán belátja, micsoda szamárság ez, a flippergolyó oda pattan, ahová pattan, és kész. Az utazás hajnalán az ablakban áll, félig elhúzza a függönyt, kinéz az utcára, minden mozdulatlan. Csak ő mozog, ahogy felemeli a bőröndöt, a kulcsomón kiválasztja az alsó zár és a lakat kulcsát, és mint aki börtönbe zárja a múltját, elindul az állomás felé. Szépnek látja a hajnalt, az utca üres, egy macska szalad át előtte, ettől váratlanul az elzárt vízcsapokra gondol, a lekattintott villanyórára és a kihúzott hűtőre. Megyek vissza valahová, gondolja, ami állítólag az otthonom.

2024. szeptember 15. – n. a.

Most, hogy Makarskán egy városban lakom, sok emberrel találkozom az utcán. Van, aki a szemembe néz, van, aki tudomást sem vesz a jelenlétemről. De mind közül azok a kiemelkedőek, akik dinamikus jelenléttel bírnak. Nem találtam rá jobb szót. Mintha egy negyedik dimenzió is megjelenne az ábrázatukban, a mozgásukban. Mintha egy előttem átsuhanó történetet írnának le, amiről mit sem tudok, csak látom az emberbe formázott, hozzám közelben surranó eseményt mozogni. Másokban pedig nem látom. Mintha kialudt és működő vulkánokat hasonlítanék össze. És ez független nemtől és kortól. De talán egy dologtól nem. Az ápoltságtól. A szépség története lenne ez? Lehet. Már nem az elesettség szólít meg, az elvesztett tartalom, hanem a megnyert és átélt tartalom. És ebben most mintha minden napom arcát látnám.

Akkor este jött meg a vihar. A tévén valami sportcsatornát kerestem, de nem találtam, csak híreket. Kikapcsoltam, és csend lett. A tévé mellett impozáns váza állt, erős felsőtestű nőre emlékeztetett. Mellette a háncsokból font terítőkő hevert, s rendkívül ötvözetes párbeszédbe került a vázával. Egy kifejező, érző és egy homogén absztrakció. A kő semmire nem utaló természete felkeltette

az érdeklődésemet. A becsomagolt kompaktságban valami biztonságot árasztó személyiség rejtőzött, mint mikor egy milliárdos rezzenéstelen arca ébreszt barátságot. Visszatértem a vázára. És ez az erős férfi-nő kompozíció betöltötte az egész estémet. Délután vízilabdáztunk a feleségemmel. Főleg ő dobott kapura. Egészen ügyesen. Hosszú karjaim ellenére sokat nem tudtam fogni. A víz hideg volt, elindultunk kifelé. Már egész közel a parthoz felvett egy követ. Megnézte, aztán magával hozta. Nem láttam, mikor tette a váza mellé.

2024. szeptember 16. – n. a.

Letoltak a partra egy vak lányt. Gyerekek voltak a pólójára rajzolva. A fiatal férfi mindvégig a kocsi mögött állt, kérdezgette. Vagy talán inkább válaszolt neki. A lány kéztartása olyan volt, mint aki soha nem látta a kezét, sem másokét, a használatára sem képződtek izmok. Átnéztem a másik oldalra, ahol karcsú, ivarérett srácok ugráltak a tengerbe. Némelyik szakállt növesztett, hogy öregebbnek látsszon. Nem értem a nyelvüket, így inkább csak évődésnek hangzik, ahogy beszélnek. De hirtelen nagy csend támad: elhalad mellettük egy farát ringató lány. Az egyik srác csak a földet nézi. Valamit tud, amit a többiek nem. A férfi lassan elindul a rámpán fel a vak lánnyal, elnyeli őket az úszópapucsok sötét erdeje. A Nap felé fordulok, és teszem azt, amit itt tenni kell: semmit!

Délelőtt vásárolni voltam. Vettem répát, póréhagymát, meg ilyen vargányával töltött vegán cuccot. Ahogy kijöttem a boltból, úgy találkoztam a látvánnyal, mint aki hajnalban más bőrében ébred. Ott volt előttem a Biokovo-hegy. A babkonzerv, a mozzarella után egy hegylánc. Szürkén és méltósággal, ahogy baráti jóindulatból az élet értelmére találsz. A Föld gigantikus ereje, bevásárlás után. Napfény, sziklák és árkedvezmény.

2024. szeptember 17. – n. a.

Egész nap változóan borult idő volt. Sétálni indultunk, de hirtelen kisütött a nap, és visszafordultunk az úszótáskákért. Négy óra után értünk ki a partra, a kikötői kövek már nem voltak olyan melegek, és az emberek sem tolongtak. Lassulás van. A nap mától 7 előtt lemegy. Hatkor olyan hosszú árnyakat vetettünk, hogy a tőlünk tíz méterre napozók arrébb költöztek. Most fél kilenc, valaki elszántan dolgozik a flexszel. Délelőtt a szemközti házban cserélték ki az ablakokat. A sített egy tölcsércsúszdán át hányták a teherautóra. Néha a tölcsér mellé dobta a téglákat a fickó, volt rá esély, hogy agyonüt valakit a női fehérneműboltból kilépők

közül. Bámulatos lenne így dolgozni. Napközben figyelni az életet, este pedig, vacsora után leülni egy pohár borral és átgondolni, mit láttam ma. Nincsenek nagy történetek, csak kicsik, egymás mellé illesztve, mint az akkumulátor rekeszei. És mégis erről működik az egész.

2024. szeptember 22. – n. a.

Pörögnek a napok, és magukkal sodornak a történetek, igazából a sorrendjüket sem tudom. A kikötőben napoztunk, mikor a srácok percek alatt összedobtak egy háromcsapatos vízilabda-bajnokságot. Sörccsap, zenével. Számomra meglepően intenzív ez a pezsgés. Azt gondolnád, micsoda szervezés kell ehhez, de egyszer csak gurulnak a söröshordók, özönlenek a vízilabdások, bíró kerekedik és a sípjába fúj. És akkor még egy fokozattal följebb, mert a természetben vagyunk: kitör a vihar, a bíró az első villámcsapás után lefújja a meccset. Fedél alá menekülünk, de a felhők már el is szálltak, a bíró a sípjába fúj, a sárga sapkás csapat sörözni megy.

Másnap reggel buszra szállunk, amihez korán kell kelni, mivel hétvége van, a Split-Dubrovnik busz visz át Podgorára. Két sofőr viszi a buszt, igazi öreg rókák, akik nem sokat beszélnek, de a legszűkebb viadukton és sikátoron is sértetlenül viszik át a buszt. Két ember, akiket most látok először, a nyugalomuk feltűnően egészséges bizalmat ébreszt bennem. Podgora. Az első helyi ember, akivel találkozunk, egy vak férfi, aki a lejtős utcán fehér bottal söprögeti maga előtt az üres teret. Amikor a feleségem megszólal, a férfi kezére nézek. A fehér bottal egy ütemmel később karcolja a betont. Aztán leérünk az üres kikötőbe, ahol az utószezon összes exkluzivitása a miénk. Értem ez alatt a tömeg nélkül élvezhető napfényt, a tömegtől láthatóvá váló formákat, amiket nem győzők fotózni. Egy kávé szemben a rozsdás lemezekre bomlott vasmacskával. De hisz ez nem útleírás, csak úton vagyok. Az ebéd, a napfürdő és a kétszeri úszás után egy utazási irodában állok, szemben egy albatrosz, mellettem dalmáciai népviseletbe öltözött bábu és a sűrű homály mélyén elmondom, hogy nem tudom, hol találom visszafelé a buszmegállót. Ugyanott, mondja a lány, ahol leszállt, csak a másik oldalon. Ott nincs semmi, mondom. A lány zavarba jön, kiterít egy térképet, és egy pontra bök, a többi már az én dolgom. Megvenném azt a szobrot a pulton, az albatroszt, mondom. Csak marketinganyag, mondja. Majd egy órával korábban indulunk a buszhoz, nincs bizalmam a hétvégén egyszer járatos buszokhoz. Ha nem jön, két óra gyalog. Papucsban. És valóban ott a buszmegálló, csak másik irányban. Arra a két órára gondolok, amit gyalogolnunk kell a sziklás, kiégett tájban. Aki unja az életét, tévedjen el, és olyan információkhoz jut magáról, mint még soha. Weekend. Buszok sora jön, de egyik sem áll meg. Szemből tűz a nap,

fölöttünk a hősi halált halt katonák emlékműve, ahonnan motoros rodeó hangját hallok. Bármi megtörténhet. Leintek egy taxit. Nem áll meg. Van még húsz perc, de valamiért azt gondolom, nem fog értünk jönni a 17.30-as busz. Ma az egyetlen, ami Makarskára megy innen. A feleségem a füvek különleges puhaságáról mesél, ami az ide vezető járdaszívet borította. Nekem olyan puha volt, hogy az már önmagában gyanús. Egy ilyen kietlen helyen hogy lehet puha a fű? Várakozás. Elmúlt 17.30. Meddig maradunk? Én 17.40-et mondok. Dubrovnikból jön. Újabb busz húz el előttünk, hiába integetek. A remény utolsó foka. Látom a sziklákon széttaposott papucsokat, a koszt, a fáradtságot és a csalódást mindenben, ami emberi. Ekkor két busz veszi a kanyart a viadukton. Neonnarancs póló van rajtam, a Marsról is látszom. Integetek. Az első busz elhajt. A második indexel. Van Isten. És lomha testével himbálózva megáll, port csap maga köré a fénybe, és mikor kinyílik az ajtó, a reggeli két sofőr mosolyog ránk. Ők a mai filmünk keretes szereplői. Öt euró. De ez a bizalomért nem ár.

2024. szeptember 23. – n. a.

Rövidülnek a nappalok. A tenger egyre hidegebb, mi mégis úszunk benne. 20 fok, mondom. Besétálással kezdődik, hogy a fölhevült test a hűtés kordájába kerüljön. Csettintés a tarkón, aztán egy csípőből fejes. A víz először dermesztő. A kéz és a láb egyszerre dolgozik a gyorsúszásban és nem akar megállni. Mozogni, termelni a hőt. Aztán egy ponton, amikor eltűnik alólam a látható mélység és sötét űr veszi át a helyét, megállok. És már nem fádom. Mi történik, kérdezi a feleségem. Nem tudom, mondom. Olyan, mintha hirtelen bevonat képződne a testen, ami megóvjá a bőrt a hidegleléstől. A meleg testfelület és a hideg sós víz egymásra hatása. Vagy pusztán a só, ahogy bevonja a testet. Ahogy a lazacot rakják sókéregben a sütőbe. Már csak úszom. És ez olyan könnyedség a légzés és mozgás összhangjában, mint mikor álmában repül az ember.

Amikor újra bementem a tengerbe, próbáltam felidézni ezt az okosságot ahhoz, hogy ne fázzak. Nem segített.

2024. szeptember 24. – n. a.

Hajnaltól égrengésre ébredtem, percek múlva szapora kopogással eleredt az eső. Aztán már nem tudtam elaludni. Hét múlt pár perccel, mikor felkeltem. A zsaluk között alig szűrődött be fény. Az erkélyablakon át megnéztem az irdatlan hegyet, a Bikovót. A hegygerinc beleolvadt a felhőkbe. Bevettem a gyógyszereket, és dol-

gozni kezdtem. Aztán kávéfőztem, mert felébredt a feleségem. A legfontosabb, hogy hasznos legyen, amit csinálók. Hasznos az is, ahogy a Biokovót nézem, a hirtelen emelkedő hegyoldalban elszórtan szaporodó házakat, a makett méretűnek tűnő elektromos tartószerkezeteket. Komplet tájélmény, amely az ember, számomra elérhetetlen találékonyságával tölti be a teret. Csodálatos, mint egy presszó teraszán ülni, és nézni az elvonuló emberek arcát, azt az ezernyi formát, amely mögött épp oly egyetlen nézőpont lapul, mint az enyém mögött. Épp oly magány vagy épp oly társélmény. Délhez közeledett az idő, leszaladtam a boltba köménymagért, hogy elkészítsem a káposztasalátát. A közeli Konzumban nem volt kömény, úgyhogy a lépcső alól előkaptam az ernyőt, hogy a szemerkélő esőben elfussak a Tommyba. De alig léptem harmincat, leszakadt az ég. A Biokovo eltűnt az összes ezer méterével, és olyan pokoli vízfergeteg kerekedett, hogy nem voltam rest beugrani egy magánház udvarára, és meghúzni magam az erkély alatt. Ami komoly egy rezidencia lehetett, mert szemlátozást sokmillió autók tetején porzó esővizet figyelhettem meg. Érdekes, hogy a Porschén gyöngyözött, a Jaguáron csak lefolyt. De alig pár perc, és kisütött a nap. A változás olyan gyors volt, mint egy hazugság. Fügefák és olívfák párálltak, a betonon hideg víz futott, autók surrogva tépték a pocsolyát, a Vespák elvitték a lottózóból a sok, eső elől bemenekült motorost.

2024. szeptember 25. – n. a.

Állandóan dörög az ég, hol esik, hol süt a Nap. Ez egy ún. nyaraláson nem a legjobb forgatókönyv. De másképp meg nem láthatnám, ahogy hatalmas fekete fellegek búbolják a Biokovót. Megnéztem, 1762 méter magas. Szóval az ilyen sötétfehér viharfelhők kétezer méter magasan járnak. A mai megakadt a Biokovóban, csak a széle lógott ránk, a vihar a hegy másik oldalán tombolt, onnan jött át a mormogás. Bőgött, mint egy vadállat, amelyik ki akar jönni a ketrecből, de nem tudja átlépni a falat, a hegyet. Alföldi gyerek vagyok, az ilyesmi nekem kozmikus élmény. Délutánra aztán megállapodni látszott a légkör, és a hátunk mögött mormogó vadállattal sétálni indultunk. Úgy negyven percre tudtunk egy boltot, ahol vetőmagot kapni. Ősszel persze gyenge a felhozatal, de így is lett két különleges paprika- és egy paradicsommag. A feleségem olaj nélküli szardellát kívánt, amit a szemben lévő boltban árultak. Mellé vettem még egy olasz szarvasgombás olajsp-rayt, igazi különlegesség. És ahogy kiléptünk a boltból, festői alkonyat fogadott. Nem is annyira a naplemente heroikus fényei voltak ecsetre kívánczók, hanem a hirtelen megjelenő árus, aki surlófényektől kísérve egy közepmagas betonfalra rakta ki napfényes portékáit, necchálóba pakolt három és ötkilós kiszerelesű mandarinokat. Kétség nem fért hozzá, hogy meg kell szólítanom. Bővülő horvát szókinccsem által elérhetővé vált a mandarinok kiszereles és ára. Egyébként

a fiatalember a helyzethez képest remekül beszélt angolul. Jókedvű volt, és ez mindig lekerekíti a kapcsolatteremtést. Harminc fája van, mondta, és csak itt adja el a termést, itt a supermarket bejárójánál. És még arra is volt figyelme, hogy mert gyalog voltunk, egy speciális hálófonattal külön fület kötött a mandarinzsákra. Én azt mondom, az ilyen találkozások adják vissza az élet értelmét, és minden más találkozás, ami nem a közös örömről, a közös megelégedésről szól, elveszi. Az alkonyatban bearanyozta egy fiatalember a hazautat pusztán azzal, hogy jókedvű volt, és jókedvének sugarait ránk vetette az alkony fényei között. Nem kell több. A közvetlenség jó hatással van a bőrre is. Figyeljék az arcukat, ahogy mosolyognak! És tegyenek egy próbát az utcán.

2024. szeptember 26. – n. a.

Erős szél fúj ma. Az erkélyről követhettük végig, ahogy a szomszédos ház második emeleti erkélyén át daruval emelik be a felújításhoz szükséges több tonna építőanyagot. Döbbenetes precizitás, szűk hely, nagy súly, csapatmunka. A parton egyre kevesebben vannak, bár napozni még mindig lehet. Gyerekkoromban napoztam meg itt. Itt nincsenek bogarak, csapkodás nélkül lehet feküdni a forró kövön. Ma megint egy köszönéssel beljebb léptem a helyi státuszba. Az egyik öregroka bólintott, ahogy megérkezett. Látja, hogy ugyanazt nézem, amit ő. Vannak visszatérő emberek rajta kívül is, akiket elnevezünk. Például ott van a Hulla. Ő képes órákon át mozdulatlanul feküdni a gumimatracon az úszóbójába kapaszkodva, és röhejesen ringatózva napozni. Van a Vízöntő. Ő úszás után előkapja az otthonról hozott két liter édesvizet és a fejére öntve megfürdik benne, hogy lemossa a sókristályokat. Egyszer már ő is köszönt. Szeretem ezeket az embereket az egyszerű napi rituáléjukkal, ami a tengerhez köti őket, mert én is ezért a kötelékért vagyok itt. A tenger rabul ejt, még ha kifejezhetetlen is ez az érzés. The life is better at the beach.

2024. október 1. – 101,3 kg, 9928 kWh áramtermelés

Igaz, vasárnap volt a hazaindulás napja, de hangulatban már szombaton búcsúztunk a tengertől. Egy nappal indulás előtt nem tervez az ember, az autó gumijai-ban már köröz a levegő, valami összegzésféle kering az agyban, elmúlt ábrándokat formáznak a romantikus felhők. Csak sétáltunk a parton, egészen ki a tengerbe nyúló, várossal szemközti mólóra, ahonnan fenséges látványt nyújt a szürke hegyerince támaszkodó felhőpaplan, amely sötét színével ugyan fenyeget, de mert ott áll egész nap, a fenyegetés lassacskán oldódik. Másnap hajnalban, az indulás napján megzörrentek a zsalugáterek lécei, feszítve süvített a szél a házfalak között. Hétkor már talpon voltunk, az utcákon tombolt a Bora. A szél, ami

elől nem lehet menekülni. Feszültek voltunk a szél hangjától, a pakolás közben elsodródó táskáktól. Elköszöntünk a házigazdától, aki a goodbye-bor mellé elmondta, nagy az esélye, hogy a Sveti Rok alagút zárva, ami átvezet a Velebit-hegyláncra. A kerülő kis utakon lassú menet. Nézem a Google-térképet, úgy látom, nincs lezárva. Indulás után a város szélén tankolunk, ha minden igaz, itt már benne vagyunk a számlázógépben. Nyitnám az ajtót, de nem megy, csak résnyire, a szél visszanyomja. A filmekben küzdenek így láthatatlan szellemekkel. Látom a veszélyt. Ha mégis kinyitom és kirakom a lábam, rávágja a sípcsontra az ajtót. Eszembe jut a lőtéri kiképzés, ahol nyújtott karral tartunk célra, hogy a visszarúgó fegyver ne vige el a kezét. Az ajtót is így fogom. Tolom kifelé, de nyomja vissza. Aztán egy pillanatra ereszt és kiugrom. A tanksapkát háromszor kell fölnyitnom, hogy nyitva maradjon. Zavarodottságomban a kamionos dízelcsövet nyomom a tankba, de a szabványosítás megment, nem megy bele. Ésszel, haver! Nyugtatgatom a feleségem, és én csinálom a hülyeséget. Végre tankolok. A benzinkút háta mögött székek röpködnek a levegőben. A forgalom lassabban, de zavartalanul halad az úton. Még egy motoros is. Figyelnem kell, mit csinálnak a többiek, annak a feléből nem lesz baj. Végre megtelik a tank. Elindulok fizetni. Akkora szélroham támad le a hegyről, hogy nem tudok menni. Állok beledőlve a szélbe és nem mozdulok. Senki nem röhög. Egy turista dzsekijét a fejére húzza a szél és a nyakára tekeri. Látom az arcát kirajzolódni a vékony anyagon. A szája nyitva, a szemüregek megtelnek műanyaggal. Akkor enged a szél, és bejutok a tolóajtón túlra. Bent halk zene, csészék csörrennek, pokolian barátságos. Visszanézek az autóra, látom, billegteti a szél. Sikerül fizetnem. A magyar számlaadatokat beveszi a horvát rendszer. Elindulunk. Negyven fölé nem megyünk. Dudálnak, hatvannal lehetne menni a szerpentin. Végre egy negyvenes tábla. Abbahagyják. Haladunk. Nyugalom, mondom. Bokrokat sodor át a szél az úton. A Biokovón áthasító alagútban nyugalom van. Senki nem okoskodik, 60-nal mennek. Ez jó. A Sveti Rokig bő két óra. Horvátul hallgatom a híreket, a szükség nagy nyelvtanár. Arra gondolok, ami ilyenkor segíteni szokott: lesz idő, amikor mindez már a múlté.

2024. október 3. – 100,1 kg

Azon kaptam magam, hogy kenyérdagasztás közben harmadszor veszem elő a zsebkendőmet és törölöm meg a szemem és az orrom, és harmadszor kell kezdetmosnom, harmadszor szakítom meg ezt az érzékeny munkafolyamatot. Kint szemer-kél az eső, halkán szól a rádióban a zene. Régi magyar slágerek, amik az idő múlásáról, a régmúltról, az emlékekről szólnak. És valahogy úgy kapta oldalba az érzelmeimet, hogy elindultak a könnyeim, megduzzadt a nyálkahártyám, és szabályosan pityeregni kezdtem. És egymás után jöttek az érzelmesebbnél érzel-

mesebb számok, én pedig nem tudtam helyes útra terelni a bennem ébredező s egyszersmind elmúló kisfiút, az elmúló ifjúságot. Na, ez így nem mehet tovább. Döntsük el, hogy kenyeret dagasztunk vagy bőgünk. A kettő együtt nem megy. Fogtam az állomáskeresőt és fölcsavartam a Bartókra, ahol lágy kórusművek hullámoztak. Na, ez jó lesz, gondoltam. Csakhogy addigra annyira fölkorbácsolódtak az érzelmeim, hogy a kórusmű női hangjainak szépsége tovább pumpálta a könnyzacskómat, és újra úrrá lett rajtam a régmúlt elvesztésének fájdalmas hangulata. Ez így képtelenség, beláttam, ez a nap hangulatilag alkalmatlan a kenyér-sütésre, mikor egyszer csak, mintha megérezte volna a szerkesztő, hogy túlfeszíti a húrokat, végre és nagy megkönnyebbülésemre, megszólaltak a reklámok.

Győri László

Két szomorú vers

1.

*Nekem nem volt barátom,
tőlem mindenki fut...*

Babits Mihály

A barátaim sorra
elhagytak, idegen
fiú lettem közöttük,
idegen, szerecsen.
Barangoló, borongó,
baráttalan vagyok,
szomorú, szorongó,
szívüktől messzi fok,
elérhetetlen földön
az egy elhagyatott.

Isten, a barátságot
ne hagyd szétszűlleni,
a rossz barátság átok,
a tied mennyei,
a tied végtelen nagy,
hozzád folyamodom
akkor is, hogyha nem vagy,
tőled a jutalom.

2.

Énelőlem a sztráda
kitér, tovafut,
énelőlem a járda
elszökik ugyanúgy,
énelőlem az ösvény
mindig elkanyarult,

a jót mutatni fősvény,
a kanyarja hazug,
életem legőszén
se vár majd igaz út.

Nem tudok útra lelni,
mert nekem nincs utam,
az én utamat szelni,
hiába, nincs futam,
az én utam veszendő,
az utam úttalan.
A mások útja széles,
az enyém keskeny út,
járóját nem találom,
csalánba, fűbe búj.

Hiába botorkálok
rossz, gyöngye lábamon,
mint halálra hajsoltat,
úgy hord a fájdalom.
Rossz felé indultam,
azért tévedtem el,
nagy úttalanságomban
nincs egy út menti jel.

Nem lépked erre senki,
magamban ballagok,
sose tudom, hogy merre
járnak a boldogok.
A végtelenbe futnék,
s nem látok végtelent,
az én utam a véges,
a vége végbe lejt.

Tekints le rám, én Istenem

Orbán Ottó Hallod-e te sötét árnyék című versére

Tekints le rám, én Istenem,
lépek még, de keservesen.
Nyújtsd a vállad, én Istenem,
hadd tegyem rá a tenyerem.

Támaszkodnék, de már késő,
lefelé visz már a lépcső.
Támaszkodnék, de már késő,
lefelé visz már a lépcső.

Emeljél föl, én Istenem,
legyél úrrá a testemen!
Legyek úrrá a testemen,
ne lépjek már keservesen!

Légy te az én megnyugtatóm,
átjutok még a buktatón.
Vigasztalj, hogy sose késő,
fölfele visz még a lépcső.

Lépcsőházban légy a lépcső,
légy utolsó, légy a végső,
légy otthonom, friss lepedőm,
lány paplanom, nem szemfedőm,

fájdalmamat megszüntető,
légy Istenem, teremtető,
itattató, etettető,
légy erővel gondviselő!

Én Istenem, értesz hozzá,
tedd asszonyom Jézusommá!
Jézus mondta, kelj föl és járj,
mondja ő is, kelj föl és járj!

Kelnék, járnék, szót fogadnék,
velem telne mind a hajlék,
kelnék, járnék Isten földjén,
istenemnek megköszönném.

Messzi boltba elsietnék,
hogyha kérsz, hogy kenyeret végy,
nem hagynám, hogy autót hozz,
magam járnék az orvoshoz.

Én Istenem, adjál erőt,
hadd éljek úgy, mint azelőtt!
Én Istenem, adjál erőt,
hadd éljek úgy, mint azelőtt!

A túlélő

Nem volt könnyű, hogy mindet túlélje,
sérelem jött újabb sérelemre.
Hogy tudta megtenni, hogy mindet elvetélje?
Úzzetéseiben talált védelemre?

Ha talált. De talált-e valóban
oltalmat újra meg újra?
Ilyesmibe az ember beleroppan,
vagy átélni meg- és megtanulja?

A hízelgők a kegyét keresték.
Az álbarátok, a lány ismerősök.
Elhagyták mind, akik úgy szerették.
Csődöt mondott, óriási csődöt.

De dolgozik, örület, hogy mennyit!
Örök, telhetetlen *gépely*
a munkában. Soha lehetnyit!
Dolgozik egész tüdejével.

Hagyd abba, közel van az éjfél,
az éjfél, az Éjfél, az éjé.
Mi lenne, ha csak filmet néznél,
megpihennél végre egy kevésbé?

Akkor is, ha nem lehet nyugodnod,
nyugodj, pihenj, csukd be a lelked,
ne lásson, eleget nézett és bolyongott
szerte a világban. Elég volt belőle, engedd
szabadjára!

Az énlés éneke

Bella István szomorú dala

Az én elkezdett énléni
lenni énemmel teli

Énemet kezdtem énléni
s te jöttél engem telleni
telleni telni tölténi
teled énemre önteni
tentéltél tente ölbéli
énemet felnöveszténi

Énem énlétt mintha én
te volnék benned ringanék
mint a rozsdában ring a fény
fényben a rozsdá mint a fém
úgy fémltettem én rozsdaként

Érténi kezdtem énémet
érténi már az énéket
az énére én jön énége
énémnek én a kezdete
de énéül az én a semmibe
léttelen lesz a létige

akkor majd elhal a zene
énemnek éne éneke
de mintha tovább zengene
mintha még tovább vérzene
énséges énemmel tele
mintha bárki is értené
úgy megy az én a sír felé

Utoljára

Utoljára látni még az élő,
a még élő, de hunyó elmenőt,
az elsorvadt, a szétrágott szenvedőt,
a tudattal már nem bíró elégőt,

a több helyen pusztuló kilépőt
ebből a világból, az elmúló erőt,
a mozdulatlan dermedten heverőt,
az életet már nemlétre cserélőt

a múlás lassú, nehézkes kezében,
amely már maga is elernyed,
ha csak ránéz lemondásra készen.

Csak szemet lát, nem nézi a testet,
mert a vak test már a halál közelében.
Nem személyre, már csak tényre lestek.

Én már csak tényhideg tárgy vagyok. Csak éltem.
És nemsokára tetemnek neveznek.
Láttatok, de nem láttatok mégsem.

Jeanne d'Arc

Egy agg nővér a kardos angyalt
végig tapogatta. Íme, szűz!
Érintetlen, kiáltotta, Jean d'Arc!
Bírāja, uram, hát nem örülsz?!

Páncélba bújt volna az Isten,
de abban már ott volt a szűz.
Ilyen angyalt én sose hittem,
Frankhon, általa megmenekülsz.

Királyt adott Reimsben a honnak,
s idegen kézre adta a lányt.
Máglyára tűzték, csúfolódtak,
te, érintetlen, feltör a láng!

Itt a máglya, de hol van a kard?

Istennek adom a testemet,
ő tudja, hogy vele mit csinál,
hazám, Frankhon, hogyha elveszett,
a te műved, trónoló király!

Jean d'Arc voltam, aki belehalt.

Clara d'Ellébeuse

*De meztelen jöjj, Clara d'Ellébeuse,
ne fekete, fátyolos ruhában,
meztelen jöjj Francis Jammes korában,
míg illatos teából száll a gőz.*

Nyúlj el az ágyon, Clara d'Ellébeuse
hosszú pilládat lehunyva, lágyan
elomolva Francis Jammes korában,
amikor még minden nő gracieuse,

puha és lágy, mint Clara d'Ellébeuse,
és én is ott legyek ruhátlan,
és szelíden Francis Jammes korában.
Az én korom nyers, minden férfi bősz.
Veled nincs tervem, Clara d'Ellébeuse,
csak lássalak Francis Jammes korában
légiesen lehullva, hibátlan,
míg hajlékonyan árnyékokod redőz.

Míg odakinn is meztelen az ősz.

Gagarina hercegnő nyakéke

A vizsgálati fogság ideje elsiklik az ember emlékezetében, és nem hagy észrevehető, éles nyomokat. Az ember számára a vizsgálati börtön, az ottani találkozások, emberek nem a leglényegesebbek. A legfontosabb, amire a börtönben rámegy minden lelki, szellemi és idegi energiája, az a harc a vizsgálóval. Az, ami a kihallgatási épülettömb szobáiban történik, jobban az emlékezetbe vésődik, mint a börtönélet. A börtönben olvasott egyetlen könyv sem marad meg az emlékezetben, csak a büntetésletöltési börtönök váltak egyetemekké, ahonnét csillagjósok, regényírók, memoáírók kerülnek ki. A vizsgálati börtönben olvasott könyvek nem maradnak meg az emlékezetben. Kriszt számára a legfontosabb a vizsgálóval vívott párbaj volt. Tisztában volt vele, hogy neki befellegzett, hogy a letartóztatás: ítélet, áldozati leölés. És nyugodt volt. Megőrizte a megfigyelő képességét, megőrizte a képességét, hogy a börtönrezsím elringató ritmusának ellenállva cselekedjék. Nem egyszer találkozott azzal a veszedelmes szokással, hogy az ember elmondja magáról a legfontosabbat, elmond mindent a szomszédjának – a zárkaszomszédnak, a kórházi ágyszomszédnak, a vagonban a fülkeszomszédnak. Ezek a lélek legmélyén őrzött titkok olykor döbbenetesek, hihetetlenek voltak.

Kriszt jobboldali szomszédja, egy volokolamszki üzem gépésze, arra a kérésre, idézze fel élete legsodálatosabb eseményét, az emlékezés élményétől ragyogva elmondta, hogy 1933-ban jegyre kapott húsz doboz zöldségkonzervet, és amikor otthon kinyitotta, kiderült, hogy mindegyik húskonzerv. A gépész bezárkózott, hogy a szomszédai ne nyithassanak rá, és baltával kettévágott minden dobozt: mindegyik húskonzervnek bizonyult. A börtönben az ember nem nevet az ilyen emlékeken. Kriszt baloldali szomszédja, Alekszandr Grigorjevics Andrejev,¹ a politikai foglyok társaságának főtitkára, összevonta ezüst szemöldökét. Fekete szeme felragyogott.

– Igen, volt az életemben egy ilyen nap: 1917. március 12. Akkor a cári kényszermunka-telep életfogytosa voltam. A sors akaratából ennek az eseménynek a huszadik évfordulóját itt ünnepeltem meg, ebben a börtönben, önökkel.

A szemközti priccsről lekászálódott egy magas, kövérekés férfi.

– Engedjék meg, hogy beszálljak a játékukba. Miroljubov Valerij Andrejevics vagyok.

A doktor arcán halvány, panaszos mosoly jelent meg.

▼

¹ Alekszandr Grigorjevics Andrejev (1882–1938) egykori eszer (szociálforradalmár), aki tíz évet ült a cári börtönökben, majd megjárta a GULAG-ot is.

– Üljön le – mondta Kriszt, és helyet csinált. Ez nagyon egyszerű dolog volt: csak maga alá kellett húznia a lábát. Másképp sehogy se lehetett helyet szorítani. Miroljubov nyomban felmászott a priccsre. A doktor lábán házi papucs volt. Kriszt csodálkozva felvonta a szemöldökét.

– Nem, nem otthonról hoztak be, de a Tagankán, ahol két hónapot ültem, egyszerűbbek a szabályok.

– De hát a Taganka köztörvös börtön, nem?

– Az persze – bölintott szórakozottan Miroljubov doktor. – Amióta maga megjelent a zárkában, megváltozott az élet – emelte rá a tekintetét Krisztre. A játékok értelmesebbek lettek. Nem olyan, mint az a rémes seggrepacsí, amivel azelőtt szórakoztak. Még az üritést is azért várták, hogy kedvükre játsszanak a klotyón. Magának bizonyára van tapasztalata...

– Van – felelte Kriszt szomorúan és keményen.

Miroljubov azzal a domború, jóságos, közellátó szemével belenézett Kriszt szemébe.

– A szemüvegemet elvették a blatnojok. Még a Tagankán.

Kriszt agyán sebesen, megszokott módon kérdések, feltételezések, sejtések futottak keresztül... Tanácsot kérne. Nem tudja, miért tartóztatták le. Különben...

– Aztán miért telepítették át magát a Tagankáról ide?

– Nem tudom. Egyetlen kihallgatáson se voltam két hónap alatt. A Tagankán pedig... tanúként idéztek be egy lopás ügyben. Nálunk a lakásban ellopták egy szomszéd kabátját. Kihallgattak, és elém tették a letartóztatási határozatot... Abrakadabra. Harmadik hónapja – egy szó sem. És áthoztak a Butirkibe.

– Hát mit mondjak – szólott Kriszt. – Szedje össze a türelmét. Készüljön a meglepetésekre. Nincs is olyan abrakadabra. Szervezett zűrzavar, ahogy Iuda Grosszman-Roscsin,² a kritikus kifejezte magát! Emlékeznek egy ilyen nevű pasasra? Mahno³ harcostársa volt.

– Nem, nem emlékszem – felelte a doktor. A Kriszt mindentudásába vetett reményelege kialudt, és tekintetében kihunyott a fény.

A nyomozás szcenáriószövetének művészi mintája nagyon, nagyon sokféle lehet. Ezt Kriszt tudta. Az, hogy a doktort bevonták egy lopási ügybe – még ha tanúként is – eszébe juttatta a híres „amalgámokat”.⁴ Mindenesetre Miroljubov doktor tagankai kalandja nyomozati álcázás volt, amire az isten tudja, miért volt szüksége a KGB poétáinak.

▼

² Iuda Szolomonovics Grosszman (1883–1934), álneve Roscsin vagy Grosszman-Roscsin), orosz, később ukrán anarchista forradalmár, újságíró, kritikus.

³ Nyesztor Ivanovics Mahno (1888–1934) ukrán baloldali anarchista, forradalmár, a polgárháborúban az ukrán forradalmi felkelő hadsereg főparancsnoka.

⁴ Amalgámnak nevezték a korabeli orosz börtönszargonban az olyan „ügyeket”, amelyeket egy fontos személyhez fűződő látogatási kapcsolat alapján konstruálnak az „NKVD poétái”.

– Beszéljünk valami másról, Valerij Andrejevics. Az élete legszebb napjáról. Az élete legnagyobb eseményéről.

– Igen, igen, hallottam a beszélgetésüket. Van egy ilyen eseményem, amelyik felforgatta az egész életemet. De mindaz, ami velem történt, nem hasonlít Alekszandr Georgijevics történetére. – Miroljubov balra hajlott, a politikai foglyok társaságának főtitkára felé – se ennek az elvtársnak a történetére –, Miroljubov most jobbra dőlt, a volokolamszki gépész felé... – 1901-ben első évfolyamos orvos voltam a Moszkvai Egyetemen. Fiatal voltam. Tele magasztos eszmékkel. Buta. Ostoba.

– Zsiványnyelven balek – szólt közbe Kriszt.

– Nem, nem balek. A Taganka után értek egy kicsit blatnoj nyelven. Maga hol szedte fel?

– Önképzésből – felelte Kriszt.

– Nem, nem balek, hanem olyan... „gaudeamus”⁵ Érti? Na.

– Tárgyra, tárgyra, Valerij Andrejevics – szólt a volokolamszki gépész.

– Mindjárt a tárgyra térek. Itt olyan kevés a szabad időnk... Szóval, egyszer olvasom az újságokat. Hatalmas hirdetés. Gagarina hercegnő elvesztette briliáns nyakékét. Családi kincs. A megtalálónak ötezer rubel üti a markát. Olvasom az újságot, összegyűröm, bedobom a szemétkosárba. Megyek az utcán, és arra gondolok: hej, ha én találnám meg azt a nyakéket! A fele összeget az anyámnak küldeném. A másik felén elutaznék külföldre. Vennék egy jó kabátot. Bérletet a Kis Színházba. A Művész Színház akkor még nem létezett. Megyek a Nyikitszkij bulváron. Nem is a bulváron, hanem a fájárda deszkáin. Van ott egy hely, ahol kiáll egy szög. Leléptem az anyaföldredre, hogy megkerüljem ezt a szöveget, nézem, hát a folyókában... Egyszóval megtaláltam a nyakéket. Elüldögéltem a bulváron, elábrándoztam. Elgondolkodtam az eljövendő boldogságomon. Az egyetemre nem mentem be, ehelyett odamentem a szemétláda-hoz, kihalásztam az újságot, kiterítettem, elolvastam a lakcímet.

Csengetek... Csengetek. Lakáj nyit ajtót. „A nyakék ügyében jöttem”. Kiderül, hogy maga a herceg. Előszalad a felesége. Én akkor húsz voltam. Nagy próbatétel volt. Próbára tétetett mindaz, amiben felnőttem, amit tanultam... Egy pillanat alatt el kellett döntenem: ember vagyok, vagy nem vagyok ember. „Mindjárt hozom a pénzt – azt mondja a herceg. – Vagy inna talán egy kis teát? Foglaljon helyet.” Ott van a hercegné is, két lépésre tőlem. Nem ültem le. Mondom neki, diák vagyok. Nem azért hoztam vissza a nyakéket, hogy valami jutalmat kapjak. „Nahát! – mondja a herceg. – Bocsásson meg nekünk. Kérem, üljön velünk az asztalhoz, reggelizzék velünk”. A felesége, Irina Szergejevna pedig megcsókolt.

5 Célzás az Oroszországban is ismert diákénekre.

– Ötezer! – szólalt meg elbűvölten a volokolamszki gépész.
– Nagy próbatétel – mondta a politikai foglyok társaságának elnöke. – Mint amikor az első bombámat dobtam a Krímben.

– Aztán járni kezdtem a hercegékhez, csaknem minden nap. Beleszerettem a feleségébe. Egymás után három nyáron velük utaztam külföldre. Már orvosként. Nem is nősültem meg. Egész életemet agglegényként éltem le, amiatt a nyakék miatt... Aztán jött a forradalom. A polgárháború. A polgárháborúban jó ismeretségbe kerültem Putnával, Vitovat Putnával.⁶ A háziorvosa voltam. Derék fickó volt, de persze nem egy Gagarin herceg. Hiányzott belőle valami... hogy is mondjam... Meg aztán olyan felesége sem volt.

– Maga egyszerűen öregebb lett húsz évvel, húsz évvel öregebb a „gaudeamusnál”.

– Lehet...

– Hol van most Putna?

– Katonai attasé Angliában.

Alekszandr Georgijevics, a bal szomszéd elmosolyodott.

– Azt hiszem, a maga kálváriájának titka, ahogy Musset⁷ szerette kifejezni magát, éppen Putnában keresendő, ebben az egész komplexumban. Nem gondolja?

– Mármost hogyan?

– Ezt a vizsgálók már tudják. Készüljön a putnai csatára. Ez egy öregember tanácsa.

– De hát maga fiatalabb nálam.

– Ha fiatalabb, ha nem, egyszerűen kevesebb volt az életemben a „gaudeamus”, és több volt a bomba – mosolyodott el Andrejev. – Nem fogunk ezen összeveszni.

– Magának mi a véleménye?

– Egyetértek Alekszandr Georgijevicsel – mondta Kriszt.

Miroljubov elvörösödött, de visszafogta magát. A börtönbeli veszekedés úgy lobban fel, mint a tűzvész a száraz erdőben. Ezt Kriszt is, Andrejev is jól tudta. Miroljubovnak még meg kellett tanulnia.

Eljött egy olyan nap, olyan kihallgatás, ami után Miroljubov két álló napig hason feküdt, és nem ment ki sétára.

A harmadik napon Valerij Andrejevics felállt, álmatlanságtól kivörösödött kék szemét tapogatva, odament Kriszthez.

– Igaza volt – mondta.

▼

⁶ Vitovat Kazimirovics Putna (litvánul Vytautas Putna, 1893–1937) forradalmár, szovjet katonai vezető. A Vörös Hadseregben lefolytatott tisztogatások során agyonlőtték. Sztálin halála után, 1957-ben rehabilitálták.

⁷ Alfred de Musset (1810–1857) francia költő, író.

Andrejevnek volt igaza, nem Krisztnak, de a tévedés beismerésében volt valami olyan finom árnyalat, amit Kriszt is, Andrejev is pontosan megértett.

– Putna?

– Putna. Ez az egész túlságosan szörnyű. – És Valerij Andrejevics elsírta magát. Két álló napig tartotta magát, végül mégsem bírta. Sem Andrejev, sem Kriszt nem szerette a síró férfiakat.

– Nyugodjon meg.

Éjszaka Krisztet felébresztette Miroljubov forró suttogása:

– Elmondok magának mindent. Elpusztulok, helyrehozhatatlanul. Nem tudom, mit tegyek. Én Putna háziorvosa vagyok. Most pedig nem a kabátlopásról faggatnak, hanem – belegendolni is szörnyű – valami államellenes összeesküvésről.

– Valerij Andrejevics – szólta Kriszt ásitózva, miközben igyekezett elúzni az álmot. – A zárkánkban nem csak magát vádolják ezzel. Ott fekszik, ni, az írástudatlan Ljonyka, a Moszkvai terület Tumai körzetéből. Ljonyka lecsavarozgatta a csavarokat a vágányokról. Nehezeknek, mint a Csehov-féle gonosztevő.⁸ Maga, ugye, járatos az irodalomban, ezekben a „gaudeamusokban”. Ljonykát kártevés-sel és terrorral vádolják. És nem hisztériázik. Ljonyka mellett ott fekszik az a pocakos, Voronkov, a *Moszkva* kávéház főszakácsa. Azelőtt *Puskin* kávéház volt, a Sztrasznaja utcában. Járt ott? Az egész kávéház olyan barnás színekben volt tartva. Voronkovot át akarták csábítani az Arbat térre, a *Prágába*. Az igazgatóját Filippovnak hívták. Na, már most a Voronkov ügyiratában a vizsgáló keze írásával be van írva – és Voronkov minden oldalt aláírt! –, hogy Filippov hámoszobás lakást, külföldi továbbképzéseket ígért Voronkovnak. Hiszen a szakácsmesterség haldoklik... „A *Prága* étterem igazgatója, Filippov ezt ajánlotta arra az esetre, ha átmegyek, amikor pedig nemet mondtam – azt ajánlotta, hogy mérgezzem meg a kormányt. Én pedig igent mondtam.” A maga ügye, Valerij Andrejevics, szintén a „technika a fantázia határán” című rovatból van.

– Mit nyugtatgat? Mit tud maga? Én csaknem a forradalom óta Putna mellett voltam. A polgárháború óta. Bejáratos voltam az otthonában. Vele voltam a Tengeremelléken és délen. Csak Angliába nem engedtek. Nem adtak vízumot.

– Putna Angliában van?

– Már mondtam: Angliában volt. Ott volt, Angliában. De most nem Angliában van, hanem itt van velünk.

– Aha.

– Harmadnapja két kihallgatás volt – suttogta Miroljubov. Az elsőt utasítottak, hogy írjak le mindent, amit Putna terrorista tevékenységéről, az ezzel kapcsolatos nézeteiről tudok. Ki járt nála. Miről beszélgettek. Leírtam mindent.

▼

8 Anton Csehov *A gonosztevő* című elbeszélésében.

Részletesen. Semmiféle terrorista beszélgetést nem hallottam, a vendégek közül senki... Aztán ebédszünet következett. Engem is megebédeltettek. Két fogást adtak. A második borsó volt. Nálunk a Butirkiben a hüvelyesek közül mindig lencsét kaptunk, most meg borsó! Ebéd után cigarettát adtak – tulajdonképpen nem vagyok dohányos, de a börtönben kezdtem rákapni –, leültettek megint írni. Azt mondja a vizsgáló: „Maga, Miroljubov doktor, olyan hűségesen védi, mentegeti Putnát, aki hosszú évekig a gazdája és barátja volt. Ez a becsületére válik. Csakhogy Putna nem úgy viselkedik, ahogy maga övele...” – „Mit jelent ez?” – „Megmondom. Maga Putna írja. Olvassa el”. A vizsgáló átadott nekem egy sokoldalas vallomást, magának Putnának a keze írásával.

– Nocsak...

– Igen. Én pedig úgy éreztem, hogy megöszülök. Ebben a nyilatkozatban Putna azt írja: „Igen, a lakásomban terrorista merénylet készült, összeesküvés a kormány tagjai, Sztálin és Molotov ellen. Ezekben a beszélgetésekben a lehető legszorosabban, legaktívabban részt vett Kliment Jefremovics Vorosilov”. A legutolsó mondat pedig beleégett az agyamba: „Mindezt megerősítheti a házi orvosom, Miroljubov doktor”.

Kriszt füttyentett. A halál túlságosan közel férközött Miroljubovhoz.

– Mit tegyek? Mit tegyek? Mit mondjak? Putna kézírása nem hamisítás. Túlságosan jól ismerem a kézírását. És a keze nem remegett, mint Alekszej cárevicsé⁹ a korbács után – emlékeznek ezekre a történelmi nyomozásokra, erre a Péter-kori kihallgatási jegyzőkönyvre.

– Őszintén irigylem, hogy az irodalom iránti szeretete mindent legyőz – mondta Kriszt. – Különben ez a történelem szeretete. De ha van lelkiereje az analógiákra, az összehasonlításokra, lesz ahhoz is, hogy józanul eligazodjon a saját ügyében. Egy világos: Putna letartóztatásban van.

– Igen, itt van.

– Vagy a Lubjankán. Vagy a Lefortovóban. De nem Angliában. Mondja meg nekem, Valerij Andrejevics, igaz lelkiismerettel: voltak-e bármiféle helytelenítő vélekedések – Kriszt itt megpördörte képzelt bajuszát –, akár csak a legáltalánosabb formában is.

– Soha.

– Vagy: „Az én jelenlétemben soha”. Ezeket a vizsgálati finomságokat ismer-nie kell.

– Nem, soha. Putna teljesen igazhitű elvtárs. Katona. Nyers.

– Most még egy kérdés. Pszichológiailag a legfontosabb. De igaz lelkére.

– Én mindenütt úgy válaszolok.

▼

9 I. Péter fia, Alekszej (1690–1718). A trónutódlás kérdésében szembekerült az apjával, államellenes összeesküvés vádjával bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

- Ugyan, ne haragudjék, Posa márki.
- Azt hiszem, maga nevet rajtam...
- Nem, nem nevettek. Mondja meg őszintén, hogy viszonyult Putna Vorosilovhoz?
- Putna gyűlölte – suttogta hevesen Miroljubov.
- Már meg is találtuk a megoldást, Valerij Andrejevics. – Nincs itt se hipnózis, se Orinaldo¹⁰ úr műve, se injekciók, se gyógyszerek. Még csak fenyegetés sem, nem is a „futószalag”.¹¹ Ez a pusztulásra ítélt ember józan számítása. Putna utolsó csatája. Maga egyszerű gyalog ebben a játszmában, Valerij Andrejevics. Emlékszik, hogy van a *Poltavában*?... „S fölötté jelt a szégyen állít. Vérpadra viszi ellenségeit”.
- „Vérpadra viszi cimboráit”¹² – javította ki Miroljubov.
- Nem. A „cimboráit” magának szavalták, meg azoknak, akik olyanok, mint maga, Valerij Andrejevics, drága „gaudeamusom”. Itt inkább az ellenségekről van szó, mint a barátokról. Hogy minél több ellenséget rántsön magával. A barátait elviszik úgylis.
- De hát mit csináljak én, én?
- Akar egy jó tanácsot, Valerij Andrejevics?
- Ha jó, ha rossz, mindegy. Nem akarok meghalni.
- Nem, én csak jót adok. Csakis az igazat vallja. Ha Putna a halála előtt hazudni akart, az az ő dolga. A maga megmenekülése csakis az igazság, egyedül az igazság, semmi más az igazságon kívül.
- Én mindig csak az igazat mondtam.
- És az igazat is vallotta? Itt sokféle árnyalat létezik. Például hazugság a megmenekülés érdekében. Vagy: a társadalom és az állam érdekében. Az egyes ember osztályérdekei vagy a személyes morál. Formális logika és nem formális logika.
- Csak az igazat!
- Annál jobb. Ezek szerint van tapasztalata az igaz vallomásban. Tartson ki emellett.
- Nem valami sok tanácsot adott – jegyezte meg kiábrándultan Miroljubov.
- Nem könnyű eset – mondta Kriszt. – Higgýünk abban, hogy „ott” kitűnően tudják, mi hány méter. Ha szükség lesz a maga halálára, meg fog halni. Ha nem, akkor megmenekül.
- Szomorú tanácsok.

¹⁰ Szmirnov Nyikolaj Alekszandrovics, művésznevén Orinaldo (1880 v. 1883–1958) hipnotizőr. A harmincas években letartóztatták, ezt követően a sorsát legendák és találgatások övezik, egyebek közt arról, hogy szolgálatait a titkosrendőrség is felhasználta.

¹¹ A lágerzsargonban az óráig, esetleg napokig szünet nélkül folytatott kihallgatás.

¹² Alekszandr Puskin: *Poltava*. (Puskin művei, Elbeszélő költemények; Mesék, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977., 255. oldal, Kardos László fordítása.) A „cimboráit” a helyes.

– Más nincs.

Kriszt a *Kulu* gőzösön találkozott Miroljubovval. 1937, a hajózási idény ötödik járata. Útirány: Vlagyivosztok – Magadan.

Gagarin herceg és Vitov Putna háziorvosa hűvösen köszönt Krisztnak, hiszen az tanúja volt a lelki gyengeségének, élete egy veszélyes órájának, és – Miroljubov úgy érezte – semmivel nem segítette a nehéz, halálos órában.

Kriszt és Miroljubov kezett fogott.

– Örülök, hogy életben látom – mondta Kriszt. – Mennyi?

– Öt év. Maga gúnyolódik rajtam. Hiszen semmit nem követtem el. Mégis rám sóztak öt év lágert. A Kolimán.

– A maga helyzete nagyon veszélyes volt. Halálosan veszélyes. A szerencséje nem hagyta el – mondta Kriszt.

– Menjen a fenébe az ilyen szerencséével.

És Kriszt arra gondolt: Miroljubovnak igaza van. Túlságosan orosz szerencse és öröm, ha az ártatlannak öt évet adnak. Hiszen adhattak volna tízet is, sőt, golyót.

A Kolimán Kriszt és Miroljubov nem találkozott. A Kolima hatalmas. De a történetekből és kérdezősködésekből Kriszt megtudta, hogy Miroljubov doktor szerencséje kitartott az egész ötéves lágerrabság során. A háború idején szabadult, orvosként dolgozott egy aranylélőhelyen, megöregedett, és 1965-ben halt meg.

Ivan Fjodorovics¹³

Ivan Fjodorovics civilben fogadta Wallace-t.¹⁴ Az őrtornyokat a közeli lágerban lefűrészelték, a rabok pedig kaptak egy áldott szabadnapot. A falusi bolt polcaira ki volt rámolva minden „dugi” áru, és az árusítás úgy folyt, mintha nem lenne háború.

Wallace részt vett a vasárnapi önkéntes krumplibetakarítási munkában. A krumpliföldön adtak neki egy amerikai gyártmányú, görbe nyelű lapátot, amit nemrég kaptak a Lend Lease¹⁵ keretében, és ez jólesett neki. Maga Ivan Fjodorovics is fel volt fegyverkezve ilyen lapáttal, csak a nyele volt más: hosszú orosz nyél. Wallace kérdezett valamit, és a lapátra mutatott, az Ivan Fjodorovics mellett álló civil ruhás férfi mondott valamit, aztán Ivan Fjodorovics is megszólalt, és a tolmács készségesen lefordította a szavait Wallace-nak. Hogy Amerikában – ebben a technikailag élenjáró országban – még a lapát formájára is gondoltak –,

▼

¹³ Ivan Fjodorovics Nyikisov (1894–1958), a GULAG távol-keleti építkezési trösztje, a Dalsztroj vezetője (1939–1948).

¹⁴ Henry A. Wallace, az Egyesült Államok alelnöke.

¹⁵ Az úgy nevezett *Kölcsönbérleti törvény* (1941) lehetővé tette az Egyesült Államok számára, hogy fegyvereket, hadianyagokat és más termékeket szállítson a szövetségeseinek – egy idő után a Szovjetuniónak is –, azonnali vagy bármilyen ellentételezés nélkül.

és megérintette a szerszámot, amit Wallace tartott a kezében. Jó lapát volt, csak a nyele nem oroszoknak való – túl rövid, nem eléggé kézre álló. A tolmács nagy ügyel-bajjal lefordította, hogy „kézre álló”. De hogy az oroszok, akik képesek a bolhát is megpatkolni (erről Wallace is olvasott valamit, amikor az oroszországi útjára készült), javítást eszközöltek a szerszámon: új, hosszú nyelet illesztettek bele. A lapátnyél legalkalmasabb hossza a földtől a munkás orrnyergéig tart. Az Ivan Fjodorovics mellett álló civil ruhás meg is mutatta, hogyan kell csinálni. Ideje volt nekifogni a „rohammunkának”, hogy betakarítsák a krumplit, ami egész jól termett a Magas Északon.

Wallace-t minden érdekelte. Hogyan nő itt a káposzta, a krumpli? Hogyan ültetik? Palántázzák? Mint a káposztát? Elképesztő. És mekkora a hektáronkénti termés?

Wallace időnként egy pillantást vetett a szomszédaira. A főnökök körül fiatal fiúk ástak, pirosposzgások, elégedettek. Vidáman, lendületesen ástak. Wallace egy alkalmas pillanatban szemügyre vette a kezüket, a lapátot sose látott fehér ujjait, és kurtán fölnevetett: rájött, hogy ezek átöltöztetett örök. Wallace látott mindent: a lefűrészelt őrtornyokat, meg a le nem fűrészelteket, a rabok szögesdróttal körülvett barakkfürtjeit. Semmivel se tudott kevesebbet erről az országról, mint Ivan Fjodorovics.

Jókedvűen ástak. Ivan Fjodorovics hamarosan kimerült: hájas, súlyos ember volt, de nem akart lemaradni az amerikai alelnök mögött. Wallace könnyű testű volt és mozgékony, mint egy kisfiú, bár idősebb Ivan Fjodorovicsnál.

– Hozzászoktam az ilyen munkához a farmon – mondta vidáman Wallace.

Ivan Fjodorovics mosolygott, és egyre gyakrabban megállt pihenni.

„Visszamegyek a lágerbe – gondolta –, és okvetlenül beadatok magamnak egy glükózinjekciót”. Nagyon szerette a glükózt. A glükóz remekül támogatta a szívét. Muszáj kockáztatni: Ivan Fjodorovics erre az útra nem hozta magával a háziorvosát.

A „rohammunka” véget ért, és Ivan Fjodorovics hívatta az ü. részleg parancsnokát. Az sápadtan jelentkezett, a legrosszabbakra számított. Befűjték azt a rohadt pecázást, ahol a betegek az ü. részleg parancsnoka számára horgásztak? De hiszen ez az idők által megszentelt hagyomány.

Ivan Fjodorovics, amint megpillantotta az orvost, igyekezett minél kegyesebben rámosolyogni.

– Be kell adni nekem egy glükózinjekciót. Pár ampulla van nálam. Saját.

– Magának? Glükózt?

– Mit csodálkozol? – szólalt meg Nyikisov, és gyanakvó pillantást vetett a nekividámodott ü. parancsnoknak. – Tessék, add be!

– Én? Magának?

– Te. Nekem.

– Glükózt?

– Azt.

– Majd megparancsolom Pjotr Petrovicznek, a sebészünknek. Ő jobban megcsinálja, mint én.

– Mi az, te nem tudod? – mondta Ivan Fjodorovics.

– De, tudom, parancsnok elvtárs. De Pjotr Petrovics még jobban tudja. Fecskendőnek meg odaadom a sajátomat.

– Fecskendőm is van.

Elküldtek a sebészért.

– Jelentkezem, parancsnok elvtárs. Krasznyickij kórházi sebész.

– Sebész vagy?

– Igen, parancsnok elvtárs.

– Volt sitted?

– Igen, parancsnok elvtárs.

– Be tudsz adni nekem egy injekciót?

– Nem, parancsnok elvtárs. Nem tudok.

– Nem tudsz injekciót adni?

– Mindjárt ideküldjük a felcserünket, parancsnok polgártárs – avatkozott közbe az eü. – Sittes. Az úgy csinálja, hogy maga észre se veszi. Adja ide a fecskendőjét. A maga jelenlétében kiforrázom. Mi ketten Pjotr Petrovicssal résen leszünk, nehogy valami kártevést, terrorcselekményt kövessen el. És tartjuk az elszorítót. Feltűrjük az inge ujját.

Jött a sittes felcser, megmosta a kezét, ledörzsölte alkohollal, beadta az injekciót.

– Távozhatok, parancsnok polgártárs?

– Eredj – mondta Ivan Fjodorovics. – Adjatok neki egy pakli cigarettát az aktatáskámból.

– Nem szükséges, parancsnok polgártárs.

Útközben némi bonyodalom támadt azzal a glükózzal. Ivan Fjodorovicsnak sokáig úgy rémlett, hogy láza van, szédül, és hogy az a sittes felcser megmérgezte, de egy idő után megnyugodott.

Másnap Ivan Fjodorovics elkísérte Wallace-t Irkutszkba, ott örömeiben kereszttet vetett, és parancsot adott, hogy állítsák vissza az őrtonyokat, a boltból pedig tüntessék el az árukat.

Egészen a közelmúltig Ivan Fjodorovics Amerika különleges barátjának tekintette magát, na persze a barátság diplomáciai keretei között. Alig néhány hónappal korábban egy kísérleti üzemben, Magadantól negyvenhét kilométerre beindították a villanyégők gyártását. Ezt csak egy Kolima-lakó képes kellőképp értékelni. Egy égő eltűnéséért bíróság elé állították az embert; a lelőhelyen egyetlen égő elvesztése több ezer munkaóra kiesését okozhatta. Az import égőkből nem lehet tartalékolni. És akkor tessék: ekko-

ra szerencse. Megteremtették a saját gyártást! Megszabadultak a „külföldi függéstől”!

Moszkva kellőképp értékelte Ivan Fjodorovics sikereit, kitüntetést kapott értük. Alacsonyabb kitüntetést kapott az üzem igazgatója, az égőket előállító műhely főnöke, a laboránsok. Mindenki, azt az egy embert kivéve, aki a gyártást létrehozta. Ez az ember egy harkovi atomfizikus volt, bizonyos Georgij Georgijevics Gyemidov mérnök, nagybetűs cikkely,¹⁶ öt év – szovjetellenes agitáció vagy olyasmi. Gyemidov úgy gondolta, hogy felterjesztik legalább a rövidítésre, egyébként az üzem igazgatója is célzott ilyesmire, de Ivan Fjodorovics az ilyen közbenjárást politikai hibának tartotta. Fasiszta létére idő előtt szabadul? Mit mond Moszkva? Nem, csak örüljön, hogy nem a „közösön” dolgozik, melegben van, az többet ér minden rövidítésnél. Kitüntetést sem kaphat persze. Plecsnival az állam hű szolgálait tüntetik ki, nem holmi fasisztákat.

– Egy olyan huszonöt rubelt hozzáválni, azt lehet. Mondjuk egy kis dohányt, cukrot...

– Gyemidov nem dohányzik – közölte tiszteletteljesen az üzemigazgató.

– Nem dohányzik, nem dohányzik... Elcseréli kenyére vagy valami másra... Különben ha nem kell a dohány, adhatnak neki új ruhát. Nem lágergöncöt, érted... Ott vannak bedobozolva azok az amerikai garnitúrák, amit kezdtünk már jutalmazásra használni. El is feledkeztem róluk. Van öltöny, ing, nyakkendő. Olyan fehér doboz. Na, azzal lehet premizálni.

Az ünnepi gyűlésen magának Ivan Fjodorovicsnak a jelenlétében minden hősnak átnyújtottak egy doboz amerikai ajándékot. Mindenki hajlongott és hálálkodott. De amikor Gyemidov került sorra, a mérnök kiment az elnöki asztalhoz, kitette a dobozt az asztalra, és így szólt:

– Amerikai rongyokban nem fogok járni.

Sarkon fordult, és távozott.

Ivan Fjodorovics ezt mindenekelőtt politikai szempontból tette latra, mint egy fasiszta támadását a szabadságszerető népek szovjet-amerikai blokkja ellen, és még ugyanaz az estén betelefonált a körzeti központba. Gyemidovot bíróság elé állították, rásóztak pluszban nyolc évet, leváltották a munkahelyéről, és elzavarták a büntető lelőhelyre, a „közösre”.¹⁷

Ivan Fjodorovics most Wallace látogatása után látható elégedettséggel idézte fel Gyemidov esetét. A politikai éberség mindig fontos erénye volt.

Ivan Fjodorovicsnak különösen gondja volt a szívére, mióta nemrég feleségül vette Ridaszovát, a húszesztendős komszomolkát. Ivan Fjodorovics a feleségévé tette, egyúttal megtette egy nagy légerrészleg főnökévé, sokezer ember élete és halála gazdasszonyává. A romantikus komszomolka pedig egykettőre vadállattá

▼
¹⁶ A betűszókkal jelzett különösen súlyos bűncselekmények.

¹⁷ A rabok csoportosan végzett alapmunkája.

vedlett át. Csak úgy szórta a száműzetéseket, a pereket, a büntetési időket, a „pluszokat”, ott volt minden lágermódra aljas intrika középpontjában.

Különösen sok gondot okozott Ridaszova asszonynak a színház.

– Bejelentés érkezett Kozintól, hogy Varpahovszkij, a rendező azt tervezi, hogy a magadani május elsejei felvonulást afféle keresztes körmenetként alakítja ki, templomi zászlókkal, ikonokkal. És hogy ez természetesen titkos ellenforradalmi aknamunka.

Ridaszova asszony a gyűlésen nem tartotta valami kriminális dolognak ezeket a terveket. Vonulás, vonulás. Nincs itt semmi különös. De a templomi zászlók! Tenni kellett valamit; megtanácskozta a dolgot a férjével. Férjurar, Ivan Fjodorovics, tapasztalt ember, és első pillanattól kedve maximális komolysággal kezelte Kozin közlését.

– Valószínűleg igaza van – mondta Fjodor Ivanovics. – Egyébként nem csak a templomi zászlókról ír. Mint kiderült, Varpahovszkij összejött egy zsidó nővel, egy színésznővel. Főszerepeket ad neki. Énekesnő... Márpedig miféle szerzet ez a Varpahovszkij?

– Fasiszta. A különleges zónából hozták ide. Rendező, Mejerholdnál rendezett, most jut eszembe, fel is van nálam írva. – Ridaszova beletúrt a kartotékos dobozába. Erre a kartotékozásra Ivan Fjodorovics tanította meg. – Valami *Kaméliás hölgyet* rendezett. Meg a satíraszínházban a *Glupovo város történetét*. 1937 óta van a Kolimán. Na, látod. Kozin pedig megbízható ember. Buzi, de nem fasiszta.

– És a színházban? Ott mit rendezett ez a Varpahovszkij?

– A *Szép Helénát*. Láttuk. Emlékszel, még nevettél is. A díszlettervezőt még rövidítésre is felterjesztettük.

– Ja, ja. Emlékszem. Ez a *Szép Heléna* nem hazai darab.

– Valami francia szerzőé. Fel is van írva nálam.

– Hagyd, nem kell, minden világos. Helyezd át ezt a Varpahovszkijt a tájoló britádhöz, a feleségét pedig... mi a családneve?

– Züszkind.

– A zsidó nőt hagyd ott. Az ő szerelmük rövid, nem úgy, mint a mienk – kedélyeskedett Ivan Fjodorovics.

Mostanában nagy meglepetést készített fiatal felesége számára. Ridaszova imádta a csecsebecséket, a mindenféle ritka szuveníreket. Magadan szomszédságában már két éve dolgozott egy rab – egy híres csontfaragó –, aki mamutagyardból cifra ládikát készített az ifjú feleség számára. A mestert először betegként tartották nyilván, aztán beosztották valamelyik műhely állományába, hogy időbeszámításokat¹⁸ szerezhessen. Kapott is: egy nap helyett hármát, mint az élmunkások a kolimai uránbányákban, ahol a káros hatások miatt az aranybányánál is több járt.

▼

¹⁸ Különleges körülmények között a büntetésben töltött napokat speciális szorzókkal számolták el, így a büntetési idő lerövidült.

A dobozka lassacskán elkészül. Holnap véget ér ez a hercehurca Wallace-szal, és Ivan Fjodorovics visszatérhet Magadanba.

Ridaszova utasítást adott, hogy Varpahovszkijt tegyék át a tájoló brigádba, továbbította az énekes feljelentését a belügy körzeti központjába, és elgondolkodott. Volt miről töprengeni. Ivan Fjodorovics öregszik, elkezdett inni. Sok új, fiatal főnök érkezett, Ivan Fjodorovics gyűlölte őket, és félt tőlük. Helyettesnek idejött Lucenko, aki körülutazta a Kolimát, és feljegyzett minden beteget, aki veréstől kapott sérülést. Kiderült, hogy szép számmal vannak ilyenek. A spiclik persze jelentették Ivan Fjodorovicsnak Lucenko feljegzéseit.

Lucenko jelentést tett a gazdasági aktíva ülésén.

– Ha a csoportfőnökség vezetője káromkodik, mi várható a lelőhelyparancsnoktól? A művezetőtől? A csoportvezetőtől? Mi mehet a vájvégekben? Felolvasok néhány – nyilvánvalóan lefelé torzított – számot, amiket a kórházi kikérdezések során a törésekről, a verésekről kaptam.

Ivan Fjodorovics nagy beszédben szállt szembe Lucenko állításaival.

Sok újonc érkezik hozzánk – szónokolt Ivan Fjodorovics –, de előbb-utóbb mindegyik meggyőződik arról, hogy itt különleges, kolimai viszonyok vannak, és ezt tudomásul kell venni. Ő, Ivan Fjodorovics reméli, hogy a fiatal elvtársak rájönnek erre, és együtt fognak dolgozni velünk.

Lucenko zárszavának utolsó mondata így hangzott:

– Dolgozni jöttünk ide, és dolgozni is fogunk, de nem úgy, ahogy Ivan Fjodorovics mondja, hanem ahogy a párt.

Mindenki, az egész gazdasági aktíva, egész Kolima felfogta, hogy Ivan Fjodorovics napjai meg vannak számlálva. Ridaszova is így gondolta. De az öreg jobban ismerte az életet, mint holmi Lucenko, és Ivan Fjodorovicsnak semmi szüksége nem volt holmi komiszárra. Írt tehát egy levelet. És Lucenko, a helyettese, a Dalsztroj politikai osztályának vezetője, a honvédő háború hőse – eltűnt, mintha a szél fújta volna el. Sürgősen áthelyezték valahová. Ivan Fjodorovics a diadal tiszteletére leitta magát, és részegen botrányt csinált a magadani színházban.

– Küldjétek a franchba azt az énekest, nem akarom hallgatni azt a viperát – tombolt Ivan Fjodorovics a különpáholyában.

És az énekes örökre eltűnt Magadanból.

De ez volt az utolsó győzelme. Lucenko is írt valakinek valahová, Ivan Fjodorovics tudott is róla, de nem volt ereje, hogy elhárítsa a csapást.

„Ideje nyugdíjba menni – gondolta –, csak a ládika lenne meg...”

– Nagy nyugdíjat fogsz kapni – vigasztalta a felesége. – Fogjuk magunkat, és elköltözzünk. Mindent elfelejtünk. Az összes Lucenkót, Varpahovszkijt. Veszünk Moszkva környékén egy kertes házat. Te leszel az

Oszoaviahim¹⁹ elnöke, a körzeti tanács aktivistája. Na, mit szólsz? Ideje, ideje odébbállni.

– Undor – morgott Ivan Fjodorovics. – Az Oszoaviahim elnöke? Brrr. És te? – kérdezte hirtelen.

– Én veled megyek.

Ivan Fjodorovics tudta: a felesége arra számít, hogy ő egy-két éven belül meghal.

„Lucenko! Az én helyemet akarja, vagy mi a fene? – törte a fejét. – Ugyan, ugyan! Szerinte nem jól dolgozunk. „Vadállati” módszerek, azt mondja, az arany-lelőhelyeken. Ami az aranykihozatalt illeti, kedves Lucenko elvtársam, a háború kezdete óta a kormány parancsa az, hogy növelni kell az arany mennyiségét, törések, verések, halálok pedig azelőtt is voltak, és lesznek ezután is. Ez itt a Magas Észak, nem Moszkva. A tajga a törvény, ahogy a blatnojok mondják. A partvidéken a tenger elmosta a termést – háromezer ember meghalt. Visnyeveckij lágerparancsnok-helyettest Nyikisov bíróság elé állította. Le is csukták. De mit kellett volna csinálnia? Ez a Lucenko, ez fogja megtanítani?

– A kocsimat!

Ivan Fjodorovics fekete ZIM-je elszáguldott Magadanból, ahol mindenféle intrikákat, hálókát szőttek, és Ivan Fjodorovicsnak nem volt ereje felvenni a harcot.

Éjszakára megálltak az Igazgatóság Házánál. Ez a ház Ivan Fjodorovics műve volt. Se Berzin, se Pavlov idejében nem volt a Kolimán Igazgatóság Háza. „Ha egyszer jár, akkor legyen” – mondogatta Ivan Fjodorovics. A hatalmas országúton minden ötszázadik kilométeren épült egy ház, benne képekkel, szőnyegekkel, tükrökkel, bronzokkal, elsőrangú büfével, szakáccsal, gazdaságvezetővel és őrséggel, ahol Ivan Fjodorovics, a Dalsztroj igazgatója méltó módon megéjszakázhatott. Évente egyszer csakugyan ott éjszakázott valamelyik házában.

A fekete ZIM most Gyebin felé száguldott Ivan Fjodorovicssal, a központi kórházhoz, ahol a legközelebbi Ház volt. Már előre ment a telefon, felébresztették a kórházparancsnokot, az egész kórházban „harci riadót” rendelték el. Mindenütt takarítottak, mostak, sikáltak.

Hátha Ivan Fjodorovics fogja, és meglátogatja a központi rabkórházat, és ha piszkot, port talál, jaj lesz a parancsnoknak. Az meg titkos kártevással vádolta a trehány felcsereket és orvosokat, hogy nem vigyáznak a tisztaságra, hogy Ivan Fjodorovics észrevegye, és váltsa le a parancsnokot. Igenis, ez a titkos gondolata volt a sittes orvosnak vagy felcsernek, azért nem vették észre a porszemet az íróasztalon.

¹⁹ A honvédelem, a repülés és a vegyvédelem erősítésére létrehozott önkéntes szervezet.

A kórházban minden reszketett, mialatt Ivan Fjodorovics fekete ZIM-je ott száguldott a kolimai országúton.

Az Igazgatóság Házának semmi köze nem volt a kórházhoz, egyszerűen ott állt mellette vagy ötvenméternyire, de ez a szomszédság éppen elég gondot jelentett így is.

Kolimai életének kilenc éve alatt Ivan Fjodorovics egyszer sem látogatta meg a rabkórházat, ezt az ezerágyas intézményt, egyetlenegyszer sem. De amíg ott reggelizett, ebédelt és vacsorázott az Igazgatóság Házában, mindenki résen volt. Csak akkor fújták le a riadót, amikor a fekete ZIM kihajtott az országútra.

Ez alkalommal a „lefújás” nem következett be időben. Él! Iszik! Vendégek érkeztek – ilyen információk érkeztek az Igazgatóság Házából. A harmadik napon Ivan Fjodorovics ZIM-je odaérkezett a szabad szerződésesek telepéhez, ahol az orvosok, felcserek laktak.

Minden mozdulatlaná dermedt. A kórházparancsnok lihegve átkecmergett a falucskát a kórháztól elválasztó patakon.

Ivan Fjodorovics kikászálódott a ZIM-ből. Az arca puffedt, nyűtt. Mohón rágyújtott.

– Hé, hogy is hívnak – bökött Ivan Fjodorovics mutatójára a kórházparancsnok fehér köpenye felé.

– Jelentkezem, parancsnok elvtárs.

– Vannak itt gyerekeid?

– Gyerekeim? Az enyéme Moszkvában tanulnak, parancsnok elvtárs.

– Ugyan, nem a tieidről beszélek. Gyerekek, kis gyerekek. Óvoda, az van itt nálad? – förmedt rá Iván Fjodorovics.

– Itt, ni, ebben a házban, parancsnok elvtárs.

A ZIM Ivan Fjodorovicssal elindult az óvoda épülete felé. Mindannyian hallgattak.

– Hívják ki a gyerekeket – rendelkezett Ivan Fjodorovics. Elősielt az ügyeletes dada.

– Alszanak...

– Tsss – pisszentette magához a dajkát a kórházparancsnok. – Ébressz fel mindenkit. Ide mind. Figyelj, hogy a kezük meg legyen mosva.

A dajka beszaladt az óvoda belsejébe.

– Meg akarom kocsikáztatni a gyerekeket a ZIM-ben – közölte Ivan Fjodorovics, és rágyújtott.

– Megkocsikáztatni! Jaj, parancsnok elvtárs! Ez csodálatos!

A gyerekek már szaladtak is lefelé a lépcsőn, körülfogták Ivan Fjodorovicsot.

– Szálljatok be a kocsiba – kiabálta a kórházparancsnok. – Ivan Fjodorovics megkocsikáztat benneteket. Csak sorban!

A gyerekek beszálltak a ZIM-be, Ivan Fjodorovics odaült a sofőr mellé. A ZIM így három fordulóval megkocsikáztatta az összes gyereket.

– És holnap, holnap is? El tetszik jönni értünk?

– Eljövök, eljövök – biztosította a gyerekeket Ivan Fjodorovics.

„Azt hiszem, ez nem is rossz – gondolta, ahogy elfeküdt a Ház hófehér lepedőjén. – Gyerekek, a jószágos bácsi. Mint Joszif Visszarionovics, gyerekekkel a karján”.

Másnap hívták Magadanba. Ivan Fjodorovicsot előléptették színesfémipari miniszterré, de a lényeg, persze, más volt.

A magadani tájoló kultúrbrigád az országúton utazott ide-oda, a Kolima lelőhelyei között. A brigádban ott volt Lenyid Varpahovszkij is. Duszja Züszkind, a lágerfelesége Magadanban maradt, Ridaszova főnökasszony parancsára. Lágerfeleség. Igaz szerelem volt ez, igazi érzés. Varpahovszkij, a színész, a színlelt érzések profi mestere ezt jól tudta. Mit lehet tenni, kinél kéne kérelmezni? Varpahovszkij rettenetes fáradtságot érzett.

Jagodnojében körülvették a helyi orvosok, szabadok és sittesek egyaránt.

Jagodnoje. Két évvel azelőtt Jagodnojéból a különleges zóna felé kellett volna tartania, de sikerült „ottragadnia” Jagodnojében, így nem jutott a rettenetes Dzselsalára. Micsoda munkába került! Mérhetetlen találékonyságot, mesteri ügyességet kellett tanúsítani, hogy sikert érjen el azzal a kevéssel, ami Északon a rendelkezésére állt. Mozgósította erőit, és bemutatott egy zenés darabot. Nem, nem Verdi Álarcosbálja volt az, amit tizenöt évvel később a Kreml színházában rendezett, nem is a *Dulszka asszony erkölce*,²⁰ nem is Lermontov a Kis Színházban, nem főrendezőség a Jermolova Színházban. Színre vitte *A fekete tulipán* című operettet. Nincs zogora? Harmonikás fog kísérni. Ő maga átírta a darab zenéjét, és maga játszotta gombos harmonikán. Színpadra vitte. És győzött. Megúsza Dzselsalát.

Aztán sikerült elérni, hogy áthelyezzék a magadani színházba, ahol Ridaszova védnöksége alá kerül. A főnökség a legjobb véleménnyel van róla. Öntevékeny művészeti szemléket rendez, egyik darabot a másik után mutatja be a színházban, egyik érdekesebb, mint a másik. És akkor tessék, találkozik Duszja Züszkinddel, az énekesnővel, jön a szerelem, Kozin besúgása, a messzi út.

Varpahovszkij sokakat ismert azok közül, akik most körülvették a kultúrbrigád teherautóját. Itt van Andrejev, akivel valamikor együtt utaztak Nyekszikánból a kolimai különleges zónába. A fürdőben találkoztak, téli fürdőben – sötétség, pizok, izzadt, síkos testek, tetoválások, anyázás, lökdösődés, a konvoj ordításai, zsúfoltság. A falon mécs füstölög, mellette a borbély egy zsámo-

▼

20 Maria Gabriela Korwin– Piotrowska, írói nevén: Gabriela Zapolska (1857–1927) lengyel író nő darabja. (A fordító.)

lyon, kezében nyírógép – nyír sorra mindenkit, nyirkos fehérmű, a lábak körül jeges gőz, egyetlen szapolnyi víz a mosdáshoz. Holmikötegek röpködnek a teljes sötétben. „Kié? Kié?”

És ez a hangzavar, zaj egyszer csak megszakad. És Andrejev szomszódja, aki ott áll a sorban, hogy lenyírják dús sörényét, megszólal, zengő, nyugodt, nagyon színészi hangon:

Kupica rum, édes álom,
Reggel hozzák a teát;
Be más otthon, hej, barátom!...²¹

Bemutakoztak, szóba elegyedtek. Moszkvaiak. Jagodnojében, az Északi Igazgatóságon csak Varpahovszkijnak sikerült lepattanni az etaptól. Andrejev nem volt se rendező, se színész. Dzsangelán megkapta a büntetési idejét, aztán sokáig kórházban feküdt, egyébként még most is ott van Belicsján, a körzeti kórházban, hat kilométerre Jagodnojetől – a kiszolgáló személyzetben. A kultúrbrigád előadására nem ment el, de Varpahovszkijt szívesen látta.

Varpahovszkij elmaradt a brigádtól – sürgősen kórházba fektették. Amíg a brigád továbbmegy Elgenbe, a női szovhozba, és visszatér, azalatt neki, Varpahovszkijnak lesz ideje, hogy elgondolkodjon, és kitalálja, mi legyen.

Andrejev és Varpahovszkij sokat beszélgetett, és a következőképp határoztak: Varpahovszkij levelet ír Ridaszovának, amelyben elmagyarázza az érzései komolyságát, és az ő, Ridaszova legnemesebb érzéseire apellál. Több napig írták a levelet, gondosan kicsiszoltak minden mondatot. Egy fullajtár a hűséges orvosok közül elvitte a levelet Magadanba, csak várni kellett, amíg az orvos visszaér. A válasz akkor jött meg, amikor Andrejev és Varpahovszkij már elváltak, és a kultúrbrigád már visszafelé tartott Magadanba: Varpahovszkijt váltásák le a kultúrbrigádból, irányítsák át a büntető lelőhelyre, közös munkára. Züszkindet, a feleségét irányítsák az Elgenbe, a női mezőgazdasági lágerbe, közös munkára.

„Eképpen válaszolt az ég” – ahogy Jaszenszkij²² egyik verse mondja.

Sok évvel később Andrejev és Varpahovszkij Moszkvában az utcán találkozott újra. Varpahovszkij a Jermolova Színház főrendezőjeként dolgozott. Andrejev az egyik moszkvai folyóiratnál.

Varpahovszkij levelét Ridaszova egyenesen a magadani lakása postaládájába kapta.

Ez nem tetszett neki, és nagyon nem tetszett Ivan Fjodorovicsnak.

– Végképp elszemtelenedtek. Akármelyik terrorista csak fogja...

▼
21 Alekszandr Szergejevics Puskin: Úti kesergések. In: *Szabadság árva magvetője*, Európa Könyvkiadó, 2022. 102. oldal. Soproni András fordítása.
22 Bruno Jaszenszkij (lengyelül Bruno Jasieński, 1901–1938) lengyel és szovjet költő, író.

Az ügyeletes folyosófelügyelőt azonnal leváltották, lecsukták. Ivan Fjodorovics úgy döntött, hogy a nyomozónak nem adja át az ügyet – de akárhogy is, a hatalma meggyengült, ezt érezte.

– Meggyengült a hatalmam – mondta Ivan Fjodorovics a feleségének –, idepofátlankodnak egyenest a lakásba.

Varpahovszkij és Züszkind sorsát még a levél elolvasása előtt eldöntötték. Csak a büntetést választották meg: Ivan Fjodorovics szigorúbbat ajánlott, Ridaszova enyhébbet. Ridaszova változata mellett döntöttek.

1962

Soproni András fordítása

Hartay Csaba

Gyűjtsd fel

Felejtsd el, hogy nem szabad
szabadnak lenned.

Felejtsd el, hogy mindent
el kell feledned.

Tanuld meg, hogy
nem kell mindent megtanulni.

Ismerd fel az ismétlődést.
Nem szabad megunni.

Ha varjak húzzák fekete vásznuk.
Alkonyati, felhőszabdalt égen.

Gyűjtsd fel lámpád jelenedben.
Épp ma van a régen.

Épp most érkeztél, hangos ékezet.
Égboltból vásárolt legmélyebb lélegzet.

Nyújtok feléd

Az lesz a legszebb, amit soha le nem írok.
Csak bennünk érzi szabadnak magát.
Nem lesz életkora se ébredése.
Zárt táskában összetapadt lapok.
Mindig több, mint amit nyújtok feléd.

Legyen nehezebb, végül könnyebb.
Érjen el talpad puha mélypaplant.
Kagylóhéj vágott bele szívünkbe.
Összevarr végtelen hínárszál.
Rejt illanó csuka utáni iszapfelhő.
Elrabolják közös éveink.
Viszi szájában halálón nevető hal.
Születésen mosolygó örvény.
Az lesz a legszebb víztükrör.
Amibe sosem mártom tarkódat.

Ketrec

Paraván mögül figyellek megfeszülten,
hogyan szelídítéd a mondatokat,
elnevetve végüket, hogy senki se értse,
legyen benne valami hangzásra idegen,
mert idegen színpadokon érzed otthon magad,
és ha nincs lángkarika, amin átugorhatok,
csak nevemen szólítasz, és kigyullad körülöttünk
otthonod, amit nekem szánsz,
ahol, mint a viasz, olvad le rólam anyanyelvem,
üvöltésemtől számban meleg nyál,
emlékezetem nyelved hegyén billeg.
Ketrecemben honvágy gyötör börtönöm
után, ahol nem voltam átutazó, csak egyszerű,
helyi attrakció.
Rögtön enni adsz, ha kérek,
mert egy kicsit még félsz tőlem,
bizonytalan vagy,
de a legmagasabb kötélre vágysz,
együtt szelídülünk, tanuljuk a beszédet,
járásod és ejtésed gyermeki,
még magasabbra mászol tőlem,
hiszen te is tudod, minél többet mondasz,
annál vékonyabb háló lesz alattad a magány.

Commedia dell'arte

még tartod magad, de szédülsz, az égen elmosódott csillagok,
átlátsz magadon, kezekben törött üveg pohár.
Így hajoltál meg régen,
pózodban a visszatérés ígérete, felegyenesedni mégsem tudsz,
állva tapsolnak vissza egyenként a tegnapok.

Kapitány! Hajód üres, egyhelyben áll, csak kezed remeg,
mögötted romok, előtted meghódított tengerek.
Behódolnál te is, de már nincs kinek,
nem szól zene, a nők vizes zsebkendők homlokodon;
szemedbe zárlatos fényt vontak az elfelejtett ünnepek.
Erre vágytál, és ettől féltél, hogy egyszer megint magadra maradsz,
búcsú nélkül jöttél ide, de visszamenni már nem mersz,
öreg vagy, saját hajódon életfogytiglanra ítélt rab.
Néha parancsolsz, lázadást imitálsz: szórakoztatod magad,
de már árnyékot sem vetsz, álarcod lett arcod, tested lakatlan partszakasz.

Csekély fokban veszélyes

Beidéztek a rendőrségre. Most mondd meg, ezt a szégyent! Mint valami ócska bűnözőt! Hát mit képzelnek ezek magukról? Tértivevényes levélben! Láttad volna a postás gyerek alamuszi képét, majd szétdurrant a kárörömtől, közben játszott a nekem a megindulat, remélem, nincs semmi baj, tanárnő. Tanárnő! Mit gondolsz, hol vagyunk? Valami koszos kisvárosban a hatvanas években? Tavaly vette át a körzetet, de úgy csinál, mintha ide született volna. Még csak nem is pesti, hallani a beszédén. Úgy megnyomja az ly-okat, mint a debreceniek, csak egy igazolványt kérek, tanárnő, a Covid óta az van aláírás helyett. Láttam aztán az ablakból, hogy iszkol át a Terikéhez, viszi az örömhírt, legyen min csámcsognia a drágulatos barátnőjének. Hogy akadna a torkán a szociális ebéd, azt is a postással viteti be magához, hagyja ott lógni órákon keresztül a kerítésen, mint régen, nem tanul ez semmiből. Biztos ő pletykált az iskoláról is, nem bír magával. Hát nem okozott még elég bajt? Teljesen magához édesgette ezt az idiótát. Még mindig készpénzben járattja a nyugdíját, nyugodtan tartsa meg az aprót, kedves Norbert, kétszáznyolcvanöt forint havonta, ennyibe kerül ma egy ember. Istenem, hova jutottunk. Gábornak nem is szóltam, képes lenne úgy forgatni, hogy én legyek a hibás. Rendesen be lenne tojva, ha megtudná, na nem miattam, ne aggódj, attól félne, hogyha lecsukják az anyját, muszáj lenne hazarepülnie pár napra. Mintha nem lenne tök mindegy annak a cégnek, hogy Koppenhágából vagy Budapestről home office-ol.

Persze, hogy nem, hagyjál már. Hülyeség az egész. Amiatt az automatás eset miatt, még a télről. Megyek felvenni a piacpénzt, kénytelen vagyok minden hónapban, mert a tojásos fiú csak készpénzt fogad el és a zöldségesek is húzzák a szájukat, hogy sokat levesz a bank. Az előttem lévő ember a gépben felejtette a pénzét. Dugnám be a kártyámat, hát látom, hogy ott lógnak a húszezresek. Nézek körbe, sehol senki. Ismered azt a környéket, lent az Elágnál, pillanatok alatt el lehet tűnni a panelházak között. Jó, igazad van, nem pillanatok alatt. Pontosan tudod, milyen macerás előbányászni a kártyát. Megtalálni a tárcát a retikül alján, kivakarni a kártyát a dugi zsebből, aztán még kihámozni a védőtokból, már hogy vehetném elő várakozás közben? Az kéne még, hogy ott lobogtassam, hátha valaki odarohan, és kitepi a kezemből. Már nem is kérnek kódot a vásárláshoz! Na elég az hozzá, hogy az ember eltűnt. Azt sem tudtam, férfi vagy nő, nem is figyeltem, de télen amúgy is mindenki egyforma, főleg hátulról. Szépen eltettem a húszasait, felvettem a magamét, aztán besétáltam a bankba, és elmeséltem a Lindának, mi történt. Mondtam, hogyha jelentkezik az illető, adják meg neki a címem, nálam átveheti a pénzét.

Jópofa vagy, miért nem hagytam a bankban, Gábor is biztos ezt kérdezné. Hát megmondom én neked, hogy miért. Azért, mert nem jutott eszembe. Azt az egyet tudtam, hogy nálam biztonságban lesz. Hazavittem, beraktam egy használt borítékba, látod, milyen jó, hogy nem dobok ki semmit, azóta is ott pihen a szekréterben, a tévé alatt. Hogy a Lindának miért nem jutott eszébe elkérni, az egy sokkal jobb kérdés, de nem sok időt hagytam neki morfondírozni. Elmagyaráztam a helyzetet és a teendőket, aztán ahogy felderengett némi világosság a szemében, indultam is haza. Franc se fog ott malmozni, amíg magára talál, vártam én eleget ebben az életben lassú fogaskerekekre.

Arra nem számítottam, hogy az a szerencsétlen a bank helyett rögtön a rendőrségre megy. De azt mondd meg nekem, miért kellett nekik ennyi idő, hogy megtaláljanak?

Na megyek, fel kell tennem a zöldbabot. Boldog névnapot, öreg. Hiányzol. Ha nem jövök egy darabig, ne aggódj, csak lecsuktak bankrablásért. Legalább én is kapnék ingyen ebédet, nem igaz? Örület. Hogy nincs ezeknek jobb dolguk? Az igazi bűnözők elfogytak? De megmondom én nekik a magamét, egy percre se felj!

A nyomozó hatóság Fábos Lőrincné Tenz Magdolnát a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 370.§ (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő kisebb értékre elkövetett lopás vétségével gyanúsította az alábbi tényállás alapján.

2022. január 12. napján 10 óra 50 perc körüli időben Budapest XVII. kerület Pesti út 170. szám alatti CIB bankban lévő ATM készülékből Pribentszky Lajos sértett készpénzfelvételt kezdeményezett, azonban a sértett abban a feltevésben, hogy a tranzakció eredménytelen volt, távozott az ATM készüléktől. Ekkor Fábos Lőrincné Tenz Magdolna nyomban odalépett az ATM készülékhez, ahol észlelte a Pribentszky Lajos tranzakciójából az ATM készülék által kiadott 100.000,- Ft összeget, amelyet eltulajdonított.

Beidéztek a rendőrségre. Igen, megint. Most mondd meg, mit akarnak még tőlem? Nem volt elég a tavaly nyári egzecíroztatás? Az ujjlenyomatvétel, a kétórás kihallgatás, az aláírt vallomás? Az azonnal leadott pénz? Magyarázd már el, hogy én is megértsem, mi szükség erre az egész hercehurcára? Ahogy megérkeztem, szóltam, hogy itt van nálam a pénz, nem az összeg, hanem a pénz. Mármost hogy nemcsak annyi, hanem ugyanazok a húszezresek, amiket a gépben felejtett a sértett, mert így kell mondani, sértett, mintha ő nem tehetne semmiről, nyugodtan ellenőrizték a sorszámokat, azonnal átadom, mihelyst kapok egy elismervényt. Nem hatotta meg őket, újra és újra el kellett ismételnem, mi történt, lépésről lépésre. Ők persze nem válaszoltak egyetlen kérdésemre sem, azóta sem tudom, beszéltek-e a bankos Lindával. Augusztus óta nem hallottam felőlük, aztán most

tessék, itt az újabb levél, az újabb tértivevény, hozza nekem az a sunyi képű Norbert. Láttam ám, hogy a Terike felől jött, pedig nem az a normális iránya. Nem is próbálta titkolni, a szociális ebédet is bevitte neki. Azon sem lepődnék meg, ha felgőzölték volna a borítékot, de akkor mellényúltak. Mit nem adtam volna, hogy lássam az elkenődött pofáját annak a vén ribancnak, amikor rájön, hogy csak egy vacak lopási ügy.

Felesleges felhúzni magam? Még te mondd? Mióta elmentél, folyton les azzal a lapos tekintetével, hát hogy lehetne ehhez hozzászokni? De hogy a postásnak mi baja velem, fel nem foghatom. Talán egy régi tanárára emlékeztetem. Miért utál minket ennyire minden gyerek? Persze, hogy szigorú voltam. De igazságos! Pontosan tudod, hogy nálam mindig lehetett javítani. Hány délután bent maradtam a laborban feleltetni, amíg te tudjuk hol kanalaztad a lebbencsleve-
vest. Na, nem azért mondom. Ma is ott sorakoznak a dobozok a garázsban, tele penicillinmolekula-modellekkel, az ehető és mérgező gombokat összehasonlító tablók-
kal, az emberi szem felépítését ábrázoló makettekkel. Te ezt nem értheted, a testnevelés más. Hiába a fekvőtámaszoztatás, a kiabálás, megfuttatlak anyaszo-
morító, hogy letörsz, mint a bili füle, téged mindig szerettek. De ide a rozsdás bökö-
t, hogy ez a Norbert soha egy szorgalmi feladatot el nem végzett. Láttam ám azt is, hogy tőlem megint a Terike felé vette az irányt. Ha nem lettem volna olyan ideges, felbontás előtt ellenőrzöm a borítékot.

Lopás, eszem megáll. Most mondd meg, ha el akarom lopni, akkor egy régi villanyszámlás borítékban őrizgetem fél évig? Vagy az első adandó alkalommal odaadom az unokámnak? A rendőrt is megkérdeztem, a maga nagyanyja mit csinált volna? Azt persze nem mondtam, hogy előbb lesz itt euró, minthogy én az unokámmal kettesben tölthessek egy fél órát. Már annak is örülök, ha nem felejt el két karácsony között. Viber, persze, tudod, mennyi ideig bír megülni a kamera előtt. Nem is értem, minek erőlködöm még. Hiába készülök, hiába mondom, hogy aludjanak ott, nem is csak mondom, kérem, jó, hogy nem könyörgök már, a fogorvos asszony a szalvéta csücskével elegánsan lesöprögeti a szája sarkából a bejglimorzsákat, és kiadja az ukázt, indulás, Gábor meg csak vigyorog zavartan, te is tudod, anya, hogy itt nem lehet elférni, csak láb alatt lennénk. Mikor lett ilyen mamlasz ez a gyerek? Két napig pakoltam, míg leürítettem a kiságyat a gyerek-
szobában, át is mentem volna aludni, nekem nem derogál, legyen övék a nagy ágy, ők vannak többen. De nehogy már azt várják, hogy azért az évi egy-két napért díszlakosztályt tartsak fenn nekik. Idén már húsvétra sem jönnek. Tegnap mon-
ta Gábor, költözésben lesznek. A drágalátos doktornő nem bír megülni a seggén, három év egy országban már sok neki. Most Svájcban talált valami kihagyha-
tatlan praxist. Kihagyhatatlan! Egy fogorvosnak! Itthon heti két nap munkával bőven eleget keresne, de nem, neki ez a cigányélet kell, fel-alá ráncigálni Gábort meg a gyereket egész Európában.

Nálad is mióta nem voltak. Legalább egy csokrot, egy mécesst küldhetnének néha.

Na megyek, öreg, meg kell vennem a sonkát. Ha nem jövök egy darabig, lehet, hogy tényleg lecsuktak. Komolyan mondom, jobb lett volna otthagyni a pénzt a gépben, vigye, aki akarja.

A nyomozás során beszerzett tanú- és gyanúsítottai vallomásokból, valamint a rendelkezésre álló egyéb bizonyítási eszközök értékelése alapján megállapítható, hogy a gyanúsított a terhére rótt cselekményt elkövette.

A 100.000,- Ft elkövetési érték megtérült, mert a gyanúsítottól a nyomozás során lefoglalták az általa is elismerten a sértettet megillető 100.000,- Ft-ot, és kiadták Pribentszky Lajos sértettnek.

Levelet kaptam az ügyészségtől. Nem, most nem a rendőrségtől, ez nem idézés, határozat. Lezárták az ügyet. Két év, most mondd meg, egy óvódás hamarabb megfejtette volna.

Látod, megtaláltam a régi gombászó kosárkánkat. Mióta elmentél, nem voltam gyűjtögetni. Még a háborús erdélyi gombahatározó is benne volt, emlékszel, mennyit neveltünk rajta? Az elhanyagolt vadontermő gombák értékesítésének és fogyasztásának fokozása a mostani nehéz élelmiszer-ellátás idejében hazafias kötelesség. A nyüves, kukacos gomba undorító. Fehérnyakú pereszke, található erdei- és feketefenyő alatt nyáron és ősszel. Kétes!

Jól van, öreg, igazad van, terelek. Essünk túl rajta. Elhoztam a levelet. Ezt hallgasd meg!

Figyelemmel azonban jelen ügy összes körülményére, így különösen Fábos Lőrincné Tenz Magdolna gyanúsított büntetlen előéletére, életkorára, az időmúlásra, az elkövetési érték megtérülésére és a cselekmény kisebb tárgyi súlyára, a gyanúsított cselekménye olyan csekély fokban veszélyes a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legkisebb büntetés kiszabása vagy más intézkedés alkalmazása is szükségtelen.

Na erre varrjál gombot! Figyelemmel gyanúsított életkorára. Csekély fokban veszélyes. Hát mit képzelnék ezek, mi vagyok én? Egy fogatlan oroszlán?

És tudod, mi a legrosszabb, öreg? Az, hogy igazuk van. Mióta elmentél, kialudt a tűz. Elengedtem magam, a hiénák pedig megérzik a gyengeséget. Annak idején még rálöttyintettek ajándékba egy fél bögre levét a kovászos uborkámra, múlt hónapban meg kétszáz forinttal átvert az új savanyúságos, csak otthon vettem észre. A fogorvos asszony apránként teljesen elveszi tőlem a fiamat és az unokámat, fél éve sincsenek Svájcban, de ő már Kanadára kacsingat. Terikéről meg ne is beszéljünk, most megnéztem, hát persze, hogy fel volt szakítva a boríték füle. Csoda, hogy összesúgnak a hátam mögött a piacon?

Látod, öreg, ez van, ha az ember nem áll ki magáért. Ha nem fejezi be, amit elkezdett.

Na megyek, még ki kell sétálnom az erdőbe. Enyhe volt az ősz, esett is szépen, lesz mivel feljavítani a szociális lebbencslevest meg a diós bejglit. A fiúk úgyis csak a mákost eszik. Ne aggódj, nem fogok kapkodni, nem számolom el magam. Megtanultam, drága lecke volt. Ha már ott vagyok, szedek magamnak is egy jó pástétomra valót, kis vargányát, érdestinórut, őzlábgombát, ami akad. Hiányzol, öreg. Jövő héten találkozunk, majd mesélek.

Nánia Hanna

Hangpróba

Lírai határtalanságok Lázáry René Sándor néhány elfeledett költeményében

„A költészet véresem komoly dolog, de olykor vértelenül komolytalan, mindenesetre valamennyire játék.”¹

Előszó helyett

Kovács András Ferenc költészete rendkívüli módon összetett, rétegzett létélményekről való számadás, amelyet a sokszínű poétikai eszköztár, az intertextualitás, valamint az idősíkokat átívelő, többköltős játék jellemez. Cs. Gyimesi Éva *dús ízű líra*² kifejezése találóan ragadja meg az évszázados hagyományokat megmozgató és párbeszédre hívó művészetet, melyben útjukra indulnak a különböző korokból érkező, eltérő vérmérsékletű, távoli nemzeti irodalmakból szóló alkotók figurái. A valós és képzelt karakterek versekben közvetítik a költészet sokrétűségét a maguk különös szerepjátékaival karöltve. Alekszej Pavlovics Asztrov, Caius Licinius Calvus, Fu An-kung, Hadd-el-Kaf, Kálmáncsehy József, Kavafisz, John Coleman (művésznevén Jack Cole), Marullo Pazzi, Sir Archibald Blacksmith és megannyi képzelt vagy valós alkotó mellett az alakmásváltás egyik legmarkánsabb figurája Kovács András Ferenc költészetében Lázáry René Sándor, akinek életművét KAF teljes költői rekonstrukcióval építi fel a folyóirat-közlések révén, illetve egy kezdetleges posztumusz verseskötet kiadásával is megpecsételi azt. Lázáry alakját 1859 és 1929 közé helyezve Kovács András Ferenc egy olyan fiktív életpályát alkot, amelyben a századforduló költészeti és történelmi változásai egyaránt hangot kapnak. Ez a figura nem csupán egy kitalált személyiség, hanem a megszólalás poétikai lehetőségének szimbóluma, amely az egyes hagyományok és verstípusok módszeres újragondolásával jön létre, illetve amit mindenképpen szuverén egységként fogadhat majd magába a recepciótörténet.

Sajnos Kovács András Ferenc hirtelen halálának következtében az évek óta ígért és várt Lázáry-életmű nem készült el, bár a kilencvenes évektől kezdődően számos interjúban hivatkozott arra, hogy egy háromkötetes életmű-sorozat előkészítésén dolgozik. Egy rövid Lázáry-válogatásra azonban sikerrel szert

1 ACZÉL Ákos beszélgetése a szerzővel, In: Hajdú-Bihari Napló, 1997/267, 4.

2 CS. GYIMESI ÉVA: *A rejtőzködő lírikus*, In: KORPA Tamás, MÉSZÁROS Márton, PORCZIO Veronika (szerk.) *KAF-olvasókönyv – Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2017, 10.

tehetünk: 2019-ben a Lázáry-évforduló kapcsán egy kisebb válogatás jelent meg a Bookart kiadó gondozásában, ez a kötet szolgált mostani kutatásom kiindulópontjául is.³ Mindezek mellett úgy látom, talán még nincs veszve a Lázáry-versek végleges feltárása és esetleges kötetbe szerkesztése sem – jöllehet ez már az utókor feladata lesz a költő(k) iránti tisztelet lerovásaként.

Kutatásom célja nem más, mint feltérképezni az „erdélyi dilettáns”⁴ költészetének részleges szövegkorpuszát, figyelmet fordítva mind a *Néhány egykori költemények* című kötetben szereplő válogatásra, filológiai és közlési szempontból pedig mindazokra a költeményekre, amelyek eddig nem kerültek szerkesztett kötetbe, de 1992-től különböző folyóiratok hasábjain azonban megjelentek. Mivel ez a munka sokkal nagyobb kutatói tevékenységet és életműfeltárást kívánna, elsődleges forrásként az *Arcanum*, a *Hungaricana* és a *Matarka* online adatbázisait jelöltem meg, így az összes ott elérhető és közölt verset szedtem sajátos csokorba. E kezdetleges, de nagy terjedelmű kutatást érdemes lenne az analóg adatokkal is összevetni, melyeknek tüzetes feltárása egyelőre még várat magára. Elemzésem során tehát nem kívánok túl sokat markolni, a kötetben megjelent szövegek nyelvi és poétikai jellemzőit egy további tanulmányban vizsgálom, így ennek az írásnak nem az esztétikai elemzés a fő célja, hanem a keret megrajzolása, a figyelemfelhívás az életmű lehetséges pályáíveinek kutatása a lapközlések fényében.⁵ Az eddigi vizsgálódás eredménye azonban egy több mint harminc oldalas táblázat, mely tartalmazza az összegyűjtött versek címét, datálását és posztumusz megjelenésének helyét, idejét. Ez a gyűjtés feltehetőleg a teljes Lázáry-életmű hetven százalékát teszi ki, hiszen a biográfiákban jelölt és interjúkban hivatkozott prózai írásokat KAF sehol sem közölte, és mint említettem, kizárólag online forrásokból dolgoztam. A versek valódi számszerűségére nehéz hivatkozni, az életmű közlője előszeretettel változtatta a lapszámok hasábjain feltüntetett információkat ezzel kapcsolatban. Konszenzuális ugyanakkor a kétezres évek elejétől Kovács András Ferencnél az a feltevés, hogy nem érdemes konkrét számításokba bocsátkozni a versek tekintetében, hiszen a Lázáry-életmű még mindig feldolgozás alatt van, és tartogathat meglepetéseket. A 2019-ben megjelent válogatás hatszáz fölé teszi az 1874 és 1929 között írt versek számát, de több folyóirat-közlés ennél jóval nagyobb számot jelöl.⁶

Egy további fontos aspektus, mely a kutatás szervezőelveként szolgált, a költői maszkviselés problematikája. Fő kérdéseim közé tartozik, milyen stratégiák

▼
3 LÁZÁRY René Sándor: *Néhány egykori költemény*, Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2019.

4 Maga Kovács hivatkozik így Lázáryra interjúiban. Lásd: Kovács András Ferencsel beszélget Csonotos Erika – *Egy majdnem középkori írástudó*, In: Magyar Napló, 1994/13–14., 10.

5 Bár nem kívánom a teljes korpuszt versenként lekövetni, mindenképp fontosnak tartottam a kezdetleges filológiai kutatás elvégzését, hogy valamelyest egész képet kaphassunk Lázáryról.

6 „Lázáry lírikusi hagyatéka így, a maga összességében 359, még pontosabban 449, de tulajdonképpen 926 verset tartalmaz. Az egésznek mutatóközlő szövegkorpusz földolgozása roppant időigényes, ám folyamatban van.” In: Székelyföld, 1999/7., 19.

mentén alakult ki a költői szerepjáték a korpuszban, milyen nyelvi-stilisztikai eszközökkel teremtette meg Kovács András Ferenc azt az illúziót, hogy egy fiktív költő önálló, hiteles életművére bukkant. Egyáltalán olvashatjuk-e teljes sterilitásban Lázáry verseit, vagy egyértelmű jellemvonásai mutatkoznak meg a *mögötte álló* poétának. Miféle olvasói attitűdöt kíván tőlünk a Lázáry-oeuvre?

Külön felkeltette érdeklődésemet az is, hogy Lázáry René Sándor figurája és költészete valóban egyfajta művészi kísérletként szolgálhatna-e arra nézve, hogy a költészet hagyományos időbelisége meghaladható legyen oly módon, hogy a különböző korok stíláréit és formakultúráját egyetlen szerző fogja egybe, megteremtve ezáltal a költői időtlenség illuzórikus lehetőségét. Kíváncsian vizsgáltam, hogyan válik Kovács András Ferenc maszk-költészetének kis szegmense egyfajta posztmodernen túli kísérletté, amely az irodalom idősíkjait újraértelmezve teremti meg a maga egyedi poétikai univerzumát, ahol nagyon is kétségesnek tűnik, kinek a verseit is tartatjuk valójában a kezünkben.

Kutatásom eredménye⁷ reményeim szerint hozzájárul majd Lázáry René Sándor teljes költői életművének feltárásához, valamint átfogóbb képet nyújthat Kovács András Ferenc költészeti stratégiáinak működéséről is.⁸

Az erdélyi peregrinus és dilettáns

„Új életet csak új halál ad: / Túl sok volt-nincs remény után / Az ezredvég magára várát, / S elhord az út hepén-hupán... / Nyargalna még a szív, de fárad: / Versem zötyög, s enyém csupán. / Már minden kép a szélben árad!”⁹ Ki volt Lázáry René Sándor a maga korában, milyen lírai hagyományba csatlakozik, hogyan és miként tárja fel az elfeledett költői hagyatékot, életutat a megtalálós? Kovács András Ferenc egyéb alakmásaival ellentétben¹⁰ ezekben az állítása szerint *váratlanul előkerült* versekben az olvasó nem csupán egy álnévvel, nyíltan vállalt hang-kísérlettel, szerepcserével találja szemben magát, hanem egy teljességgel szuverén

7 Adatgyűjtésem során az 1992 és 2023 között megjelent verseket kerestem fel és gyűjtöttem össze, összesen huszonkilenc különböző folyóiratból. (A Hét, A vörös postakocsi, Alföld, Dunabogdány – Bogdányi Híradó, Fejér Megyei Hírlap, Forrás Holmi, Hargita Népe, Hazanézó, Helikon, Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Magyar Napló, Múlt és Jövő, Művelődés, Nappali ház, Népújság, Pompeji, Székelyföld, Szépirodalmi figyelő, Szépliteratúra ajándék: irodalmi és bölcséleti újság, Tiszatáj, Élet és Irodalom, Várad, 2000.) A versek a folyóiratokon kívül felolvasóesteken, illetve a Kossuth- és a Bartók rádió műsoraiban voltak hallhatók a kilencvenes években. Mindeközben változatlanul megcsigándoztat, hogy ugyanazon folyóirat különböző lapszámaiban is akadnak eltérések a biográfiák terén – egy-egy szám, szó, vagy kifejezés újrairása, esetleges visszairása bekezdődik későbbi közzételekbe. Összesen ötszázhatvan verset számlál a gyűjtés, illetve külön feltüntetni a kötetben megjelent verseket is.

8 Ezúton szeretném megköszönni Derék Pál irodalomtörténész nagylelkű közreműködését, bátorítását, szakmai tanácsait. Bár bécsi hallgatóközösségével foglalkozott a Lázáry-szövegek gyűjtésével a bécsi Fachbereichsbibliothek Finno-Ugristik karának folyóirat-anyagából, digitális lenyomat hiányában nem szolgálhatott teljes forrással.

9 LÁZÁRY René Sándor: *Köborlásokban egymagam*, In: Jelenkor, 1992./12., 1014.

10 Lásd: Jack Cole költészete.

költő gondolatát és munkáját olvashatja – legalábbis a stílárís jegyek nyomán. Jóllehet a saját néven megjelenő költemények és az ismertség hiánya idegenségerzetet támaszthat az olvasóban, a befogadó elsőre joggal hiheti (és hitte is az első húsz-huszonöt vers megjelenésénél), hogy egy ténylegesen élt és feledésbe merült poeta írásait tartja kezében, olykor előremutató stílusjegyekkel, referenciapontokkal. Közvetlen, adatszerű közlésmóddal egyedül néhány kései interjú és a versek után szereplő szerzői életrajz árulkodik arról, milyen életútja volt a századfordulós költőnek, és hogy ez hogyan is kerülhetett a mai olvasó kezébe. Ezekben a versekben KAF mint megtaláló aligha kikövetkeztethető magánéleti relációkat rejt el, illetve Lázár életszemléletéből is felsejtet valamit. Mondhatni háttérbe vonul, és leköltözik a lábjegyzetek világába.

Öt versével Lázár René Sándor 1992-ben a *Jelenkor* folyóirat decemberi számában lép színre először, mint aki Kovács András Ferencet száz évvel megelőző, véletlenszerűen felfedezett költő lenne. A csatolt biográfiában ez szerepel: „Lázár René Sándor 1859-ben született Kolozsváron. Latin–francia szakos tanár volt, hosszabb ideig hivatalként is működött. Marosvásárhelyen halt meg 1927-ben. Mintegy húsz verse ismeretes, kéziratban maradtak fenn, a marosvásárhelyi Molter-hagyatékban.”¹¹ (Marosi Ildikó és Marosi Barna szíves hozzájárulásával közlésezi Kovács András Ferenc.)¹² Nem meglepő, hogy az első közléseknél a recepció magabiztosan hitte azt a referenciális adatok következtében, hogy egy valóban élt és alkotó személyt fedezett fel KAF, hiszen Marosi Ildikó és Barna számos irodalmi hagyatékka foglalkozott, és akadtak már meglepő felfedezésekre az évek során. Nem tűnt tehát elképzelhetetlennek, hogy munkájuknak újabb gyümölcse érett be. Az első közlést követően folyóiratról folyóiratra nőtt a megtalált versek száma, bővült az ismeretlenről alkotott kép és egyidőben a lekövethetőség is bonyolódott. Ezekből kiderült, hogy latin–francia szakos tanári pályája mellett Lázár (bár nem bizonyítottan, de) kiváló romanista hírében állott, hosszabb ideig hivatalnoki pozíciót töltött be. 1993 júniusára a *Jelenkor* folyóirat szerint már harmincnégy verse ismeretes, ugyanebben a számban tűnik fel a versek keletkezési körülményeinek egyik elenyésző, de a megtaláló számára fontosnak tartott szegmense is: „Költeményeinek egy része a kortársi legenda szerint kocsmában, pálinka mellett keletkezett.”¹³ Ezzel a már említett dilettantizmus vonalát is erősíti Kovács András Ferenc. Ahogy tovább kutatunk, feltűnik, hogy a *Magyar Napló*

▼
¹¹ Itt a Molter-hagyaték Molter Károly 1890–1981 között élő romániai magyar író, kritikus, publicista hagyatékát takarja, aki bár Overbász településen, Szerbiában született, tanulmányait a kecskeméti református kollégiumban végezte, majd Budapesten töltött egyetemi évei után Marosvásárhelyre költözött. Magyar és német szakos tanárként, később a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen német szakos professzorként működött, illetve a kezdetektől aktív tagja volt a marosvécsi Erdélyi Helikonnak. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/molter-karoly-76EF7/>, utolsó megtekintés dátuma: 2025. 04. 17.

¹² *Jelenkor*, 1992/12, 1014.

¹³ *Jelenkor*, 1993/6.

1993-as áprilisi számában a hagyaték gondozója megjelöli, melyik verse volt feltehetőleg az utolsó írás (*Palinódia*), de az itt szereplő biográfia ismét csak huszonkilenc verset tulajdonít Lázárynak.¹⁴ A szeptemberi *Népűjság* harminchat verset jelöl meg, a májusi *Helikon* húsz-huszonötöt, ahogy az augusztusi *Alföld* is.¹⁵ Lassan érzékelhető: a számok nagyon is fontosak lesznek a későbbiekben. Lázáry első fordítás-próbálkozását Kovács András Ferenc a *Nappali Házban*¹⁶, majd az őszi *Helikonban* közli, *Makabreus tánca*¹⁷ címen, és innentől kezdve már egyre több fordítást olvashat a nagyérdemű, jóllehet a Lázáry-életművet tekintve ez többnyire KAF más alteregóinak beszivárgásával járt. Az 1993-as év még jó néhány közlés mellett a huszonöt-harminchatos versmennyiség-tengelyen záródik, a következő év ellenben újabb változásokat hoz. Míg az első közléseknél a *Molter Károly*-féle hagyatékából Marosi Ildikó és Marosi Barna hozzájárulásával közöl Kovács András Ferenc, akik mint már említettem, törzsgyökeres marosvásárhelyi újságírók, hagyaték-gondozók, addig később, 1994-től a *Jelenkor* márciusi számában megváltozik a forrás: ismeretessé válik a költő egykori élettársa, későbbi özvegye, Vajdaréthy Júlia, annak hagyaték-töredéke és Lázáry prózai munkáinak címzettjei is. „Lázáry René Sándor [...] 1890-től Marosvásárhelyen élt – ott hunyt el 1927-ben. Töredékes önéletrajza, harminchat verse valamint három (Babits Mihályhoz, Molter Károlyhoz és Osváth Kálmánhoz intézett) levele 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából. A felfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve életrajzi nyomozás eredményeképpen további tizenkilenc költeményre, jónéhány levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, Vajdaréthy Juliának mindeddig lappangó hagyatékában. (Dr. Vajdaréthy Rábán szíves hozzájárulásával közlést teszi: Kovács András Ferenc.)”¹⁸ Hogy ki lehet az új örökös, aki engedélyt ad a versek közlésére, az nem derül ki, és bár elenyésző információként tekinthetünk rá, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hiszen a KAF-recepció már a versek közlése előtt felhívja a figyelmet a lábjegyzetekkel való szoros összhangra. A kibővült lelőhely okán bonyolódik az életmű lekövethetősége is. Lázáry levelezéseiről hosszú ideig alig tudunk valamit. A *Hét* 1994-es júliusi számában az özvegnél megtalált tizenkilenc újabb költeményből hirtelen hatvanhárom lesz, míg a szeptemberi lapban ismét változnak a számok: az első ízben megtalált versek mennyisége negyven, az özvegnél talált versek száma hetvenkettő. Ugyanakkor ismét feltűnik valami újdonság: „Ám ugyanott további hetvenkét költeményre, valamint Marullo Pazzi (késő reneszánsz költő és zeneszerző) huszonegy versének Lázáry általi fordítására avagy átköltésére akadtunk...

▼

¹⁴ Magyar Napló, 1993/7.

¹⁵ Népűjság, 1993/177; Helikon, 1993/10 Alföld, 1993/8.

¹⁶ Nappali Ház, 1993/2.

¹⁷ Helikon, 1993/21.

¹⁸ Jelenkor, 1994/3.

A Lázáry-oeuvre immár teljesnek látszik, illetőleg annak mutatkozik. Földolgozása folyamatban van.¹⁹ Marullo Pazzi, ez a szintén irodalmi kánonból hiányzó alak fokozatosan visszatér és végigkíséri Lázáry írásait, számos fordítást közöl tőle, de ő maga is párbeszédbe lép költőtársával saját versei révén. Természetesen Pazzi besorolható a KAF-alteregők közé is, de felettébb érdekes a két *idegen* párbeszéde. Teljesnek az évek tekintetében korántsem mondhatjuk a Lázáry-korpuszt, de talán nem is az a cél, hogy a teljesség igényét mutassa fel Kovács András Ferenc. A számokat vizsgálva azonban joggal összezavarodhat a kutató. Pusztá elgépelés, szerzői, kiadói figyelmetlenség lehet az elírások oka? Vagy valami másról lehet szó? Az elhalálkozás évének kicserélése is csak a véletlen műve? A válasz a lábjegyzetekben és interjúkban rejlik. Kovács András Ferenc feltételezésem szerint a látszólag következetlen adatkezeléssel éppen arra akarta felhívni a figyelmet, miként teremt, segíti világra az irodalom a betűk segítségével a nem létezőt, s miként semmisít meg minden olyan korlátot, amit eddig biztosnak hittünk. Még a poétikában is. A szálak valójában bárhogyan összefűzhetők, üzeni Kovács András Ferenc, és hát miért is ne fűznénk össze őket, ha annak egy még izgalmasabb irodalmi háló az eredménye. Egy biztos: az életmű folyamatos bővülést mutat, versről versre szélesedik a féldilettánsról alkotott egész. A *Magyar Napló* 1994. júliusi száma izgalmas interjút közöl Kovács András Ferencel, ahol friss felfedezéseiről is szó esik: „A Lázáry-kutatás egy olyan pontján vagyok, ahol ráébredtem arra, hogy ez a kissé lump úriember ismerte Babitsot. Ugyanis inspektor-ként megfordulhatott Fogarason, éppen az idő tájt, amikor Babits ott tanított. Babits kártyázni járt, Lázáry meg egyszer-kétszer kibicelt Babitsnak. *Ez talán a legjellemzőbb Lázáry René Sándorra: ő örök kibic, örök amatőr, titkos, utólag leszóltott dilettáns...* Peches, elveszett ember. Inkább Komjáthy vagy Reviczky kortársa, mintsem az Adyé... Pláné a Kosztolányié! Ő valahogy mindenről lemarad... Renének is csak azért hívják, mert a mamája francia volt, bonne volt egy nyírségi, majd Erdélybe települt kismemesi családban. A mama rokonai Béziers-ben éltek. Lázáry anyanyelve tulajdonképpen a francia volt – mondja Kovács András Ferenc. És kevés helyen találunk ennél találóbb jellemzést Lázáryról. – De a legszebb történetet egy feljegyzésben találtam meg. Ezernyolcszázkilencvenegy novemberében a »hazlátogató« Lázárynak Marseille-ben sípcsonttörése volt. A rokonok befektették az ottani Conception-kórházba. A szomszédos szobában, egy elkülönített kórteremben egy amputált lábú világcsavargó feküdt, haldokolt. Ahogy Lázáry írja: »az az örült abesszin«... Visszaszámoltam: az csakis Arthur Rimbaud lehetett! Lázáry persze ezt sem tudta... Dehát ez a szép Lázáryban... Szinte észrevétlenül menni el az élet tényei, a rejtelmesen agonizáló líra mellett...»²⁰ Ismét egy állítóla-

19 A Hét 1994/39.

20 Kovács András Ferencel beszélget Csontos Erika – *Egy majdnem középkori írástudó*, In: Magyar Napló, 1994/13–14., 10.

gos forrás, amiből semmit lát az olvasó – mintha akarva-akaratlan el kellene nekünk is mennünk a tények mellett, így keresve a megértés lehetőségeit, ami – ahogy látjuk – nem az adatháló lekövethetőségében rejlik. KAF emberivé írja ezt a tizenkilencedik századi költőt, akinek folytonos kíváncsisága és tudásvágya a felfedezhető világ lírai arcát mutatja. A gyakori fordítások révén írói kapcsolat, szövegközi diskurzus alakul ki többek között Marullo Pazzi, Caius Licinius Calvus, illetve Fu An-kung szerzőkkel, de panaszdalokon, románcokon és egyéb életképeken keresztül lép kapcsolatba olyan egyén(iség)ekkel, mint Jack Cole, Sir Andrew Blacksmith, Mikes Kelemen, Jehan d’Amiens, Dante, Joe Coleman, Dsuang-hszi, Lázáry Ferencz (édesapja), Lázáry Etelka Atala (a húga), Quintus Horatius Flaccus, Paul Verlaine stb. Láthatjuk, hogy az élő és irodalmi kapcsolat-háló Lázáry esetében nagyon tág, ezt elsősorban talán utazásainak, peregrinálásainak is köszönheti, hiszen Görögországtól Franciaországig, Erdélyen és Magyarországon túl olyan országokban, szigeteken is járt, ami egy tizenkilencedik századi nemes esetében is majdhogynem szokatlanul nagy tájékozottságot és merészséget sugallna.²¹ Lázáry nemcsak irodalmi kapcsolatba lép az imént felsorolt irodalmi és laikus szereplőkkel a vesszők révén, hanem egyes szereplőinek, mint például P. grófnénak, dédnagymamájának egyik levele alá egész hosszú magyarázatot mellékel, melyben családi titkokat igyekszik felfejteni.²² Hogy Kovács András Ferenc vállaltan hívja párbeszédre egyéb alakmásait és az irodalom szereplőit Lázáryval, arra enged következtetni, amit a kritika egy része erősen állít: KAF önmagát, önmaga gondolatait írja bele ebbe a figurába, és így elengedhetetlenül párbeszédbe kell lépnie a szövegeknek és az életútnak is ezekkel az alteregókkal. A versek és lábjegyzetek mellett néhány interjú és beszélgetés lenyomatolja csupán, milyenek is láthatta a megtaláló a Lázáry-összsképet, és miért így közli az olvasókkal. Úgy tűnik, hogy Kovács András Ferenc valamiképpen újra akarja teremteni a lírai hagyományokat, nem kihagyva a kánon nagyjait, de helyet és lehetőséget biztosítva azoknak a Lázáryhoz hasonló költőknek, akik világlátásukkal, kíváncsiságukkal legalább annyira bele tudták (volna) írni magukat az irodalmi egészbe, mint ismert társaik.

A termékeny közlési évek 2012-vel zárulnak le. Innentől jóval kevesebb új vers jelenik meg, a szövegek nagy része újraközlésekben olvasható. 2014-től Kovács András Ferenc nem közöl az adatbázisok szerint egyetlen új verset sem, a régiekkel sáfárkodik, és közben feltehetőleg a posztumusz kötetten dolgozik. A biográfiákat tekintve lassanként egységes lesz a kép: a közreadó óva int a szövegek számának találgatásától, jelzi, hogy a forrásanyag még mindig nagy és hogy

21 Ezt a versek keltezéséből következtethetjük.

22 „Özvegy Gr. Petky Lászlóné született Kornis-lány vala, még később pediglen (özvegyisége leteltével) Lázáry Anna Frusina néven ő lön az én jó Eufrosina dédmamám. Ezen anacreoni episztolája eddig ismeretlen volt a szűkebb családi körben. Dehát, lámcsak, a címzettje szintűgy ismeretlen! – In: Jelenkor, 1997/2, 121.

feldolgozás alatt áll. Interjúiban, más köteteiben és persze a vékony, de annál tartalmasabb recepciótörténetben azonban nem hallgat el Lázáry alakja, sőt nagyon is jelzi állandóságát és termékenységét, még akkor is, ha a hagyaték kezelője néhol fáradtságra hivatkozik.

Alább látható táblázatos formában a gyűjtés kivonata:

Év	Újonnan közölt versek száma
1992	5
1993	29
1994	46
1995	67
1996	85
1997	62
1998	54
1999	10
2000	31
2001	23
2002	59
2003	5
2004	csak újraközölt versek
2005	5
2006	nincs semmilyen közlés
2007	2
2008	6
2009	7
2010	20
2011	3
2012	26
2013	6
2014–2023	csak újraközölt versek

*Tökéletesen színlelt hitelesség,²³
avagy maszkköltészet Kovács András Ferencnél*

Porczió Veronika szerepvers-szemléltetésében megállapítja, hogy a maszkköltészet verseihez a szakirodalom eltérő meghatározásokat társít. Az egyik használati mód – Csokonai Vitéz Mihály és Petőfi Sándor helyzetdalai nyomán – „olyan verset ért rajta, amikor a költő más helyzetébe, személybe képzelve magát szólal meg; tehát a szerepvers egyfajta belehelyezkedés más emberi egyéniségbe, magatartásba”. A fogalom másik szintű megközelítésében az előbbivel ellentétben, a weöresi Psyché-versek mentén „a lírai beszédsszituáció összekapcsolódik egy tartós maszkképzéssel, amely akár egy teljes (ál)életművet felölel, de mindenképp több versre, szövegre terjed ki.”²⁴ A Lázár-versek a második kategória alatt értelmezendők. Németh Zoltán Álnév és maszk²⁵ című munkájában azt állítja, hogy az irodalmi álnévhasználat és maszkviselés nem csupán esztétikai, hanem identitásbeli, hatalmi és nyelvi tétű játék, s hogy minden szerzői név álnév is egyúttal. A posztmodern magyar irodalom maszkos költői szerepei közül Lónyai Erzsébetet emeli ki, pontosabban a Psyché-verseket, melyeknél igenis fontos volt a karakter valódiságának kérdése, míg mondjuk Esterházy, Parti Nagy vagy Kovács András Ferenc karakterteremtései esetében nem a hitelesség, hanem a megszólalások általi nyelv lesz központi szerepű.²⁶ „Másképp azonban az imitáció elvén alapuló korai posztmodern maszkos szövegalkotás elkülöníthető az ún. második posztmodernre jellemző megszólalás-formáktól is, amelyekben a tét nem egy fiktív figura valódi-ként való megjelenítése, hanem a nyelv performatív és autoreferenciális erejének a demonstrálása. Az ún. második posztmodernben a szerzői nevet problematizáló maszkos lírai és prózai megszólalásmódok egy hangsúlyozottan areferenciális modellben helyezhetők el szándékoltan fiktív nyelvük és szövegterük által. Vagyis nem egy létező nyelv (mint Weöres Sándor esetében a 18. század nyelvújítás előtti nyelve) áll az olvasó elé a szöveg vágyaként, hanem egy autopoetikus rendszer, amelyben mind a szöveg, mind a szerzői álnév eleve fiktívként gondolja el, s így végső soron leplezi le önmagát, önmaga fiktivitását.”²⁷ A Lázár-maszk egyszerre paródia, hommage és identitáskísérlet. Kovács András Ferenc kritikát fogalmaz meg a nemzeti irodalmi hagyománnyal és a szerzőkultusszal szemben – éppen azáltal, hogy egy képzelt francia–magyar költőt kanonizál és találkoztatja az olvasót egy fiktív költőn keresztül egy mélyebb, komplexebb identitásjáttékkal. 1994-ben Bogdán László kellő pontossággal előrevetíti kritikájában azt, ami KAF

▼

23 Szász János szóképe, In: SZÁSZ János: Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!, A Hét, 1997/31., 12.

24 Uo, 322.

25 ÉMETH Zoltán: Álnév és maszk, Líceum Kiadó, Eger, 2013.

26 Uo, 34.

27 Uo, 35.

maszkköltészetét egységben jellemezheti, mivel így fogalmaz: „KAF effajta verseiben mindenképpen van valami leporelló-jelleg, egymásból nyílnak, egymást tükröképszerűen megmutatják és folytatják, akárcsak egy tükrörlabirintusban röpöködő tűzgolyó.”²⁸ Lázáry figuráján keresztül a párbeszéd, egymásba nyílás nem csupán a dilettáns élt vagy kitalált alkotótársaival érhető tetten (Caius Licinius Calvus, Jack Cole, Marullo Pazzi stb.), hanem olyan szintén laikus rokonokkal, családtagokkal vagy más költői hagyományok figuráival is, akiket Kovács András Ferenc maga épít bele az életműbe (ilyen P. Grófné alakja, Lázáry Ferencz, Bolond Istók és sokan mások). Bár a maszkköltészetnél vagy egyáltalában a szereplíra és –próza útvesztőiben a szerzők legtöbbször sejtetik, körvonalazzák a választott személy életútját (lásd: Esterházy Csokonai Lilije vagy Weöres Psychéje), újító megoldásnak számít az, hogy KAF csupán a folyóiratok néhány sorában, a versek utáni lábjegyzetekben számol be arról, ki volt költőnk a való életben. Ennek okán ezek a beékelések egyenrangúakká válnak a vers szövegével, csupán egységben lehet azokat olvasni, és nem érdemes figyelmen kívül hagyni a bennük rejlő utalásokat, ahogy nem szabad eltekinteni Kovács András Ferenc interjúinak szövegeitől sem.

Ezek az írások, úgy tűnik, eltérnek a hagyományos szerepversektől, a maszkköltészet egy újabb, kiterjesztett fogalmává írva be magukat, hiszen míg a szerepvers esetében a költő az eredeti lírai én határait tágítja ki, és egy-egy adott helyzethez, karakterhez vagy alkalomhoz igazítja a megszólalást, addig itt egy teljesen önálló, saját szabályok szerint működő személyiség jön létre. Ez a fikatív alak nem csupán alkalmi szerepet tölt be, hanem egyedi, következetes életművet alakít ki, amelynek sajátos törvényszerűségei és karaktere van a megtalálótól függetlenül is. Gerliczki András szerint „Kovács András Ferenc mintái között minden bizonnyal a portugál Fernando Pessoa század eleji teremtményei lehettek leginkább ösztönzők: Alvaro de Campos, Alberto Caeiro, Ricardo Reis. »Mindannyian« Pessoa képzeletének szülöttei, ám életművük Pessoaétól különböző szerves egység, önálló életrajzuk, világképük, ars poeticájuk hiteles irodalmi alakká avatja őket.”²⁹

Kulcsár Szabó Ernő *Poesis memoriae*³⁰ tanulmányában bár elismeri, hogy KAF poétikájának esetleges vonásait felfedezhetjük Weöres, Határ Győző, Orbán Ottó, Tandori Dezső, Kemenes Géfin írásgyakorlataiban, kétségkívül újító és ezeken túlmutató megoldásokkal épít be egy meglehetősen új beszédmódot a magyar költészetbe. Kulcsár felhívja arra a figyelmet, hogy Kovács András Ferenc költészete nem csupán a posztmodern intertextualitás által felfedezett területeket járja be, hanem egy olyan emlékezetet jelenít meg, amely nem

28 BOGDÁN László: *A semmi ágán*, In: III. A Hét 1994/3., 8.

29 GERLICZKI András: *A költészet szükségessége, Kovács András Ferenc verseiről*, In: Hítel, 1998/1.

30 KULCSÁR Szabó Ernő: *Poesis memoriae, A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újírása” Kovács András Ferenc verseiben*, In: Kortárs, 1994/6.

önkéntes vagy rendezetlen, hanem történetiségében mindig aktuális és konkrét kapcsolatokban nyilvánul meg. „A vers mint szöveg és forma, mint ritmus és hangzás Kovács András Ferencnél elsősorban a költészettörténeti folyamatban való benneállás hogyanjáról beszél, kevésbé alkalmas tehát arra, hogy egy kései »negatív esztétika« ideológiai öntanúsításának váljék demonstrációs példájává.”³¹ Ez a megszólalás nem az időtlen és korántsem a merev szövegvilágot szólaltatja meg, nem is építkezik a korábbi századok utószentimentalista átírásaira, hanem az irodalom mozgásban lévő, folyamatosan újraértelmeződő emlékezetét mutatja, amely nem eredményezi a tetszőleges jelentésalkotást, hanem a szerzői pozíciót is az alkotás poétikai törvényeinek és szabadságának egyensúlyában értelmezi. Ezért KAF lírája és ezen belül maszkköltészete sem csupán egyéni teljesítmény, hanem *interauktoralis szövegalkotás*, amelyben a tradíció nem tekinthető kizárólag kényszerítő erőnek vagy kulturális autoritásnak, hanem dialógus, amely megke-
rülhetetlen előfeltétele bármely érvényes irodalmi beszédnek. A költői művészet nála a megszakításokon átívelő, folyamatos önmegértés kihívásával szembesíti az olvasót, újra és újra megmutatva az irodalom dinamikus, soha be nem fejeződő természetét. Ez a poézis, a szó *költészete*, a harmadik évezredbe való átlépés üzenetét hordozhatja és hordozza is, teljesítve a maradandó művészet kulturális hivatását: a rögzített helyett a folyamatosan alakulót, a biztosból a bizonytalanba vezetőt, az ismeretlen és teremtető bizonytalanság új önértését.³²

„Mert a rejtélyes lényeg, a mindenkori poézis titka mindig magában a folyamatban van”³³

Polgár Anikó és Csehy Zoltán álláspontja szerint, ahogy az irodalom nem csupán szórakoztató szövegértelmezés, hanem aktív szereplője a személyes identitás alakításának, és minden olvasás egyfajta belső pszichológiai munka, amely a deftelés négy fázisa által jön létre az olvasóban, úgy a szerepköltészet is kifejezetten ilyen defteléseket hoz felszínre. Ezek olyan belső folyamatok nyilvánossá tételei, amelyek egyébként rejtve maradnának.³⁴ Mire következtethetünk tehát most a vizsgált összegzésekből és verskörnyezetekből? A kulcsszó az újraírás és az egyenrangúság. Ezek a versek saját olvasói naivitásunkat teszik oly módon próbára, hogy közben észrevétlenül újraír(hat)ják bennünk eddigi történelem- és kánonszemléletünket. A közölt versek egészére jellemző, hogy a lábjegyzetek és a keletkezési adatok nem pusztán kiegészítő, magyarázó szerepet töltenek be, hanem transz-

▼
31 Uo. 71.

32 Uo. 89.

33 LÁZÁRY René Sándor: *Néhány egykori költemény*, Bookart Kiadó, 2019, 7.

34 Bővebben: POLGÁR Anikó, CSEHY Zoltán: *Mögöttes én-ek. A szereplő változatai – tipológiai vázlat*. Partitúra. 4(2), pp. 131–137.

textuális jelentésképződést létrehozva az egyes szövegek szoros részeként olvasandó, egyenrangú versalkotó tényezőkké válnak. Funkciójuk radikálisan eltér a hagyományos értelmezéstől: nem egyszerű információkat közölnek, hanem az értelmezés irányait, lehetséges olvasati pozíciókat nyitnak meg, nélkülük nem lehetne kilátni ezen a bizonyos részen, ami mögött egy egész világ rejtőzik. A szerkesztési módra különös figyelmet fordíthatunk: a lábjegyzetek rendszerint két állandó fordulattal indulnak, majd ezeket apró stilisztikai módosítások egészítik ki. Hol a *megtalált* versek számát változtatja meg, hol olyan kapcsolódási pontokra mutat rá, amelyek tudományos módszerekkel aligha rekonstruálhatók, máskor pedig látszólag jelentéktelen, ám stíláris eltérések utalnak arra, hogy nemcsak a versek, de a lábjegyzetek is újraírásra kerülnek és bátran újraírhatóak. Porció Veronika tanulmányában hivatkozik egy általa szintén összegyűjtött adatbázisra, aminek önkényességi problematikáját emeli ki, bár tanulmányának születésekor még nem jelent meg a Lázár-kötet.³⁵ És valóban, az általam összegyűjtött és időrendi sorrendbe helyezett versek adatbázisa sem egy poétikai szervezőelven alapuló összegzés, csupán filológiai vizsgálódás eredménye. Ennek okán nem lehet olyan következtetéseket és konstrukciókat alkotni, melyek hozzásegítenének a Lázár-életmű szorosabb megértéséhez, egyelőre csak a költőt, illetve a KAF közlés-hálóját mutatja tisztábban a rendelkezésre álló adat. A 2019-ben kiadott, az egész anyagmennységhez képest elenyésző számú válogatás viszont igenis egy konceptuális sűrítés, még akkor is, ha a versek időrendi sorrendben kerültek be a kötetbe. Kovács András Ferenc hirtelen halálának következtében csak feltételezhető, hogy hagyatékában elő volt készítve a teljes Lázár-korpusz kidolgozott koncepciójával együtt. Mindenesetre, amíg ez nem derül ki, maradjunk a kötet verseinek elemzésénél.

És azt a kérdést is tisztázhatjuk: amikor Lázár René Sándorról beszélünk, meg lehet-e kerülni Kovács András Ferenc alakját. A válasz egyértelműen nem. Elsősorban nem azért, mert ne lehetne egy nem létező szerzőnek külön irodalmi lábnyoma, hanem azért, mert ez a kérdésfelvetés a mi vizsgálatunk szempontjából nem lényeges. A párbeszédesség, a lírai hagyományok újragondolása és olykori bővítése szempontjából nem az a fontos, hogy ki fogta eredetileg a pennát, hanem az, hogy mit és hogyan jegyzett le annak segítségével. Sőt: ami még fontosabb, hogy mit üzen az az újraírt irodalmi tér, amiben a világirodalom nagyjai ugyanúgy mondhatnak valamit korabeli és jelenkori társadalmunkról, mint mi, akik párbeszédbe lépünk velük az olvasás által. A portugál alakmásváltó, Fernando Pessoa verseit mára már nem választjuk külön az alteregóitól, KAF

▼

³⁵ PORCZIÓ Veronika: „*Még a nem is én voltam*”, *Lázár René Sándor versei és a szerepvessző poétikája*. In: KORPA Tamás, MÉSZÁROS Márton, PORCZIÓ Veronika (szerk.) *KAF-olvasókönyv – Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

esetében azonban Lázáry alakja néhol akadályozza az olvasót saját álláspontjának megfogalmazásában. Mindenesetre ahogy a színházban sem akarjuk lerángatni a színészről a jelmezt, úgy Kovács András Ferencről sem érdemes leválasztani teljesen alakmásainak szerepét, csupán alaposan meg kell vizsgálni, miért így öltözött fel és miért pont éppen erre a játékra. És legfőképpen azt: mit üzen a szerep ön maga és a néző számára.

Meddig tart a költő némasága?

Arra kérdésre, hogy egyáltalán miért elengedhetetlen Kovács András Ferenc és ezzel egyidőben Lázáry költészetével foglalkozni, a válasz egyértelmű. Ez a posztmodern, mégis egyetemes irodalomszemlélet olyan mértékben írja felül mindazt, amit eddig az irodalomról gondoltunk, hogy megkockáztatom, hatása nem csupán a huszonegyedik, de későbbi századok számára is tartogat felfejteni valót.

A Lázáry-hagyomány termékenysége nem egyenesen arányos a kritikai olvasatokkal, kevesen – bár minőségükben nem kifogásolhatóan – elemezték a korpuszt. Ezért gondolom azt, hogy az ígért, de elmaradt teljes életmű kiadásához hozzásegítő bármiféle munka hasznos és fontos lehet a KAF-i poétikai hagyomány és a posztmodern irodalomfelfogáson átívelő irodalmi szemlélet szempontjából is. Ez az említett ellépés a posztmodern irodalomszemlélettől a terek újrendezésében, kitágításában áll a forma segítségével. Egyszerre mozdit mindent és mindenkit. Az egyik legfontosabb felismerésnek tartom, hogy a Lázáry-projekt révén a költészet időbelisége meghaladhatóvá válik: a különböző korok stílusai és formái egyetlen fiktív szerző lírájában egyesülnek, megteremtve a költői időtlenség illúzióját. Ez a kísérlet túlmutat a posztmodern játékon, és a magyar költészetben egyedülálló poétikai univerzumot hoz létre. Kovács András Ferenc akarta és kétségtelenül tudta is, mit tesz a nyelvvel, hogy úgy invitálja be olvasóját, már-már csalogatja be az irodalom sűrűjébe, hogy az mit sem sejtve szívja magába korszakok és olykor letűnt korok, de a jövő irodalom-esszenciáját is. Ez az irodalom-oktatási szemléletmód, mert kétségkívül van egyfajta tanító jelleg is KAF poétikájában, a legelőreemutatóbb és használhatóbb módszerré válhat.

Hogy végtére is amikor Lázáry René Sándor verseire hivatkozunk, Kovács András Ferenc árnyékává fokozzuk-e le a világlátott poétánkat vagy sem, bizonyosan továbbgondolandó, és nem ennyire egyszerű kérdés. Bár jóllehet alakjuk valahol elválaszthatatlan, a versek minőségén és irodalomszervezői, újítói szerepükön mit sem változtat a szerzőiség kérdése. Meglátásomban egy koprodukcióval állunk szemben, egy négykezes munkával. Ha úgy tetszik: bábszínházzal, ahol a báb és mozgatója együtt teremtenek valami nagyon szépet.

Zárszóként szeretném beemelni Kovács András Ferenc 1997-ben közölt interjújának egy részletét, ahol Füzi László többek között az akkor még kezdetleges, de termékenynek ígérkező Lázáry-hagyatékáról kérdezte a költőt. Álljon itt a megtaláló személyes viszonyulása zárszóként és figyelemfelhívásként a kortárs költői attitűd tekintetében, hogy minél nagyobb érdeklődéssel keressük és olvassuk a Lázáry-verseket és világlátást:

„Tény, hogy Lázáry René Sándor föltámasztása, azaz fölfedezése bizonyos értelemben bajba keverte bennem a költőt, aki esetleg voltam, avagy aki csupán lenni igyekszem... Az történt, hogy visszavedlettem cédulanyesdekelő filológussá. Egy múlt századi marosvásárhelyi költő! Persze, csak afféle úri dilettáns, rejtőzködő, visszahúzóódó örök amatőr – igaz, hogy olykor profi ízekkel... Mert a költészetben nemcsak hibázni, hanem néha ráhibázni is lehet, szabad. Gondoltam: íme, a magyar líra kibice, balekje, aki részint a korabeli francia poézis (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud) bűvkörében, szinte öntudatlanul is megír, összehoz egy kicsiny, egyenetlen és roppant ellentmondásos versificatori életművet, miközben egy fél életműnyire futó irományt megtagad, összetép, avagy eléget... Lázáry ugyanis csak ebben az egyben hasonlítható Mallarméhoz vagy Kavafiszhoz... De ugyanakkor arra is gondoltam, hogy bármilyen külön és dekadens, bármilyen görcsös és túl könnyed, bármilyen könnyelmű és holtkomoly is egyszerre ez a Lázáry – mégiscsak igen kirívó ritkaságnak számít marosvásárhelyi viszonylatban. Mint letűnt lírai jelenség... Hát akkor, úgymond, közzé kell tenni – hátha megéri... Igen ám, de akkor nemcsak részleteiben, hanem egyenesen a teljes hagyatékát! Az egészet. A legutolsó cetliig. Csak úgy érdemes, különben félmunka. Hát akkor nekiláttam, s mivel akkortájt jómagam is eléggé bús, dekadens, önemésztő, törődött periódusban leledztem – hát jól menegetett a redaktálás... A filoszkodás. Azóta Lázáry lőn az én mindennapi gályapadom: összeláncolódtunk, valahogy összegabalyodtunk evezés közben... Néha gyűlöljük egymás rabságát, irigyeljük egymás szabadságát, elkívánjuk egymás verseit, szavait... De a sziszüphoszi munka, a szerkesztés még folyik. Nem szabadulhatunk egymástól. Most még. Olyan, mintha két életet írnánk. Ő előre, én meg visszafelé – de nem egy, hanem külön sorsokat. Kész tudathasadás. És mégis egység. Mert a költészet és a filológia útjai labirintikusak, kiszámíthatatlanok. Éppen ezért egymásnak koronatanúi vagyunk arra, hogy a bűnbeesés és a bűnhődés, a kárhozat és az üdvösség létezik. Akárcsak az univerzum fölfoghatatlan hangjai, a végtelenség csendje, hallgatása.”³⁶ – nyilatkozik Kovács András Ferenc. És azt gondolom, hogy hirtelen elhallgatásának fájdalját az utókornak hátrahagyott verseiben fennma-

radt hang enyhítheti és enyhíti is, ha kellő időt és figyelmet fordítunk a versek befogadására.

IRODALMI JEGYZÉK

PRIMÉR IRODALOM:

LÁZÁRY René Sándor: *Néhány egykori költemény*, Bookart Kiadó, Csíkszereda, 2019.

TANULMÁNYOK, ESSZÉK, INTERJÚK, KRITIKÁK, EGYÉB FORRÁSOK:

ACZÉL Ákos beszélgetése a szerzővel, In: Hajdú-Bihari Napló, 1997 / 267.

CS. GYIMESI Éva: *A rejtőzködő lírikus*, In: KORPA Tamás, MÉSZÁROS Márton, PORCZIÓ Veronika (szerk.) *KAF-olvasókönyv – Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

Egy majdnem középkori írástudó – Kovács András Ferencsel beszélget Csontos Erika, In: Magyar Napló, 1994 / 13–14

KOVÁCS András Ferenc: *Adventi fagyban angyalok. Versek (1994-1997)*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998.

KOVÁCS András Ferenc: *Jack Cole daloskönyve*, Jelenkor Kiadó - Polis Kiadó, Pécs - Kolozsvár, 1996.

KULCSÁR Szabó Ernő: *Poesis memoriae, A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása”*
Kovács András Ferenc verseiben, In: Kortárs, 1994/6.

NÉMETH Zoltán: *Álnév és maszk*, Líceum Kiadó, Eger, 2013.

„Mint forró csontok a máglyán” (Kovács András Ferencsel beszélget Fűzi László), In: Forrás, 1997/4. szám.

POLGÁR Anikó, CSEHY Zoltán: *Mögöttes én-ek. A szereplíra változatai – tipológiai vázlat.*, Partitúra. 4 (2), pp. 131–137.

PORCZIÓ Veronika: „Még a nem is én voltam”, Lázáry René Sándor versei és a szerepvers poétikáj,
In: KORPA Tamás, MÉSZÁROS, Márton, PORCZIÓ Veronika (szerk.) *KAF-olvasókönyv – Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

Füzi László

„Óceániáig hajóztam volna...”

Kovács András Ferenc a Forrásban

Kovács András Ferenc első kötete *Tengerész Henrik intelmei* címmel 1983-ban jelent meg, és ha jól látom az évszámokat, akkor még egyetemista volt. A kötetet Ilia Mihálytól kaptam olvasásra, akkor már nehezen lehetett hozzájutni az Erdélyben megjelenő magyar könyvekhez. A nyolcvanas évek közepétől az utazásokat is megnehezítették, a kéziratok sem postán érkeztek a szerkesztőségünkhöz, s nyilván más szerkesztőségekhez sem, hanem baráti kezek juttatták el őket az éppen adott laphoz. Markó Béla versküldeménye, de még a dedikált kötete is egy szombathelyi főiskolai hallgató kockázatvállalása révén érkezett meg hozzám. A korábban is nehéz kapcsolattartás ellehetetlenült, mindez azonban csupán a felszíni megnyilvánulása volt annak a hatalmas nyomásnak, amely az erdélyi magyarságra, s egész Románia nem kivételezett lakosságára nehezedett. Ezek az évek a nemzetiségi elnyomás kemény évei voltak, akkor még nem tudtuk, hogy robbanáshoz vezetnek majd. András az egyetem elvégzése után Székelykeresztúron tanított, az 1989. decemberi fordulat, s az Igaz Szó Látóvá alakulása után került Marosvásárhelyre a folyóirathoz. Az erdélyi magyar értelmiség számontartotta a fiatal tehetségeket, s amit tehetett, meg is tett az érdekükben...

Versei a nyolcvankilenc előtti időszakban az adott körülmények közepette szétszórtan jelentek meg magyarországi folyóiratokban, a Kortársban, a Tiszatájban, itt 1987 májusában egy *Marin Sorescu költészetéről* című esszéje is és a Jelenkorban. Emlékezése szerint akkori látogatói, köztük Szijj Ferenc, hozták át a határon a verseket, s juttatták el őket a lapokhoz. A Forrásban először 1989 januárjában jelentek meg versei, két vers, *Kamarahangra* címmel az egyik és *Teatro Titanico* címmel a másik... Itt meg kell állnom egy percre. 1989 nem csupán a kelet-európai társadalmak életében hozott változásokat, hanem a Forrás életében is. Addigi főszerkesztőnk, Hatvani Dániel 1988 végén lemondott, így 1989 januárjában már a lap „örökös” főszerkesztő-helyettese, Székér Endre irányította a lapot. Átmeneti időszak volt ez, a kéziratok még Daninál gyűltek össze, de maga a szám már Székér tanár úr neve alatt jelent meg. Talán ennek tudható be, hogy annak története, András versei hogyan kerültek hozzánk, a szerkesztőségi legendáriumban nem őrződött meg. Pintér Lajos kollégám, ahogy mondja, halványan emlékszik arra, hogy Ablonczy László küldte azokat hozzánk, azzal a megjegyzéssel, hogy Erdélyben ezeknek a verseknek a szerzőjét tartják a legtehetségesebb fiatal költőnek. Mindezt talán fölösleges lett volna elmondani, ha nem lenne a történetnek egy másik oldala is. Amikor 1989 májusában kineveztek a lap főszerkesztőjének, Pintér Lajossal bementünk

Dani szobájába, úgymond a főszerkesztői szobába, hogy a szekrényében lévő kéziratokat átnézzük. A szekrény polcain dossziékban sorakoztak az elfogadott kéziratok, valójában azonban akkor lepödtünk meg, amikor a szekrény tetejére felnyúlva András *Gyermekhangra* (P-nek) című versét találtuk meg. Azt, hogy miért került a szekrény tetejére a vers, Lajossal sem megérteni, sem megmagyarázni nem tudtuk. Ezt a verset azonnal, az első lehetséges alkalommal leadtuk, a Forrás 1989. júliusi számában jelent meg, hangsúlyos, fontos számban. Sajátos módon, most, hogy rekonstruálni igyekeztem a történeteket, újabb rejtéllyel is szembe kellett néznem. A Forrásban elsőként, *Kamarahangra* címmel megjelent vers a *Kompletórium* című kötetben (Jelenkor Kiadó, 2000) *Kamaszhangra* címmel szerepel. Sajtóhiba lett volna a *Kamarahangra* cím? A kérdésre nem tudom a választ, de feltételezhető, hogy igen, ha kéziratban érkezett a vers, azaz valóban kézírással, akkor, András kézírását megismerve mondom ezt, a kamaszhangra kifejezést könnyen lehetett kamarahangnak olvasni. Ráadásul ismerünk tőle egy *Férfihangra* című verset is, így azt gondolom, a két vers, a *Gyermekhangra* és a *Kamaszhangra* címűek a *Teatro Titanicano* cíművel együtt, egy időben juthattak el a szerkesztőségbe. Azt, hogy ezek közül az egyik miért került a szekrény tetejére, nem tudom megmondani.

Az első közléseket követően már sűrűbben jelentek meg a versei Forrásban. Még 1990 februárjában, amikor a romániai történetekkel foglalkoztunk, a *Zéróesztendő* című, aztán 1991 márciusában az *Öreg biblia margójára* című, 1992 februárjában a *Széchenyi-sakk* című, a magyar irodalom egyik legnagyobb történelmi verse. Az utolsó sorokat idézem: „Még egy-két lépés... Sejtí, semmi sincsen – / se nép, se nyelv, mit lélek árja vitt, / s egy mozdulattal színre lép az Isten: / lassan lesepri vesztes bájait.” A vers az *Üdvözlét a vesztesnek* című kötetben (Héttorony Kiadó, 1994) jelent meg, az eredeti cím itt már két verset összefogó címmé változott át, az első címe: *Nagy Magyar Sakklíra (romantikusan)*, a másodiké: *Legnagyobb Magyar Matt (klasszikusan)*, ez utóbbit idéztem. Már itt jelzem, hogy az egyes versek ciklusrésszé való átalakulását, a címek változását, a verseknek az egyik kötetből a másikba való átvonulását, s így tovább, szinte képtelenség követni, a nagy rendező folyamatosan újrendezte a darabjait. 1993 májusában közzöltük a *Júliának különbségdíszeti* című kompozícióját, feltehetően ez munkásságának egyik legjelentősebb darabja. Köteteit szemlélve látom, hogy a teljes ciklus fokozatosan alakult ki. Emlékszem az első olvasására, ekkor teljes volt már a ciklus, Balassi Bálint Júlia-verseinek méltó párját láttam benne. Az 1994. márciusi számban, amikor a Forrás születésének huszonötödik évfordulóját ünnepeltük, a számunkra valóban első Lázár René Sándor-verset közzöltük, *Katona Józsi elkomorodik* címmel, méltó nyitánya volt ez az öt követőknek. *Magna Hungária* címmel 1994 szeptemberében a hatvan esztendő Ilia Mihályt köszöntő számunkba kaptunk tőle verset. Ahogy haladtunk előre az időben,

s ahogy egyre több levelet váltottunk, a személyes hangoltságú kapcsolat is megteremtődött közöttünk.

Az idő meghozta a személyes találkozás lehetőségét is. 1991 májusában előbb Kolozsváron rendeztek Forrás-estet, név szerint Buda Ferenc, Dobozai Eszter, Szekér Endre, Komáromi Attila és jómagam voltunk az est szereplői, a Helikon című lap szerkesztői voltak a házigazdánk, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, Sigmond István, Mózes Attila, Nagy Mária, ezt követően pedig a Látó vendégei voltunk Marosvásárhelyen, ott volt Markó Béla, Gálfalvi György és természetesen András is. Emlékszem a képre: két sorban megyünk az utcán, s a két sor között, egyiktől a másikig mozogva a sorok szélén ment András. Magas volt és nagyon vékony, bajusszal – és pulóverben volt, mint akkor mindig. A két sor között mozgott, időnként az egyik, majd a másik beszélgetésbe kapcsolódott bele. Nehezen tudtam a versek íróját és ezt a fiatalember megfeleltetni egymással, később már ment ez is. Ott és akkor az adott korban nagyon benne élő fiatal volt, öltözködésében, szóhasználatában egyaránt. Mindenről tudtunk beszélgetni, a legaktuálisabb dolgokról is, a képzeletünkben élő poeta doctus egyetlen vonása sem érződött rajta. Pedig az volt. Vagy inkább: az is volt. Kecskeméten is volt Látó-est, aztán később is, az elsőt Markó Béla, Gálfalvi Gyuri és András szerepelt, később is megtörtént ez. 1991-ben a feleségeikkel érkeztek hozzánk, Markó Béla Enikővel, Gálfalvi Gyuri Irmával és András az első feleségével, Medgyesi Emesével, Bécsbe, a Pen Club ülésére mentek tovább.

Természerszerűen adódik a kérdés, akkor, amikor a korábbiaknál nagyobb teret kaptam a szerkesztésre, mi állított a versei, nagyobbbat szóló kifejezéssel, a költészete mellé. Erre a kérdésre lehetne egyszerű választ adni, azt, hogy maguk a versek, s ez a válasz magában rejtené azt az evidenciát, hogy a szerkesztő soha nem életművet-életműveket olvas, hanem verseket, s mindig éppen azt, amelyik megérkezik a szerkesztőségbe, de nem csak erről volt szó. A vele való kapcsolatom legmélyebb irodalmi vonása ugyanis éppen abban mutatkozott meg, hogy közelről láthattam, miképpen bontakozott ki a kéziratban olvasott versekből, s nyilvánvalóan a más lapokban olvasott versekből az életműve. Nem mondom, hogy egyedül az ő életművének a kibomlását, formálódását követhettem nyomon a kéziratok segítségével, láttam másokét is, most Buda Ferenc és Baka István nevét említem, több jelentős alkotóval álltam személyes-baráti, s a gondolkodás rokonvonásait is megmutató kapcsolatban az elmúlt negyvenegynéhány esztendőben, azt azonban mondom, hogy számomra a vele való kapcsolat, most a versekkel és szerzőjükkal való kapcsolatról is beszélek, a legfontosabbak közül való volt. Verseit váratlan megoldások, teljesen eredeti játékok, összetettség, nyelvi gazdagság, azonosulások, hirtelen váltások jellemezték, ezek mindig meglepetést jelentettek számomra. Idéztem a *Széchenyi*-vers záróstrófáját, most a *Júlia*-ciklus egyik versét másolom ide a vékony nyomtatópapírról:

*Kedvednek, Júlia, miért kell múltnia,
Nézd: fényre fény születik...
Béfund eget-földet, téged tündököltet,
Hisz ő sincs nélküled itt...
Mint én, magát hozza, hogy szétsugározza
Tested szép épületit.
(Júlia fényességéről)*

Igen, a versek... De a verseken túl volt valami más is, egyfajta erő, amely egymáshoz kapcsolta a verseket. Költészete folyamat, néha úgy érzem, hogy egy kiapadhatatlan forrás feltörése, mondtam ezt egy irodalmi esten, még valamikor a kezdetek kezdetén, amikor még nem ismertem a költészetét mozgató erőket. Versei nagyon újak, nagyon frissek, nagyon maiak – mondtam akkor, s ha erről beszéltem, általában idéztem, társaságban is többször felolvastam az *Internacionálé* átiratát, melyet még a nyolcvanas évek második felében, a romániai diktatúra tombolása idején írt: *Óeurópai mars (Verbunkós)*. Idézem végig, mert nem tudom abbahagyni az idézését: „Föl pörösök pomeránok / Billogosok fapofák / Fagyunka vár salakárok / Lágerok agykalodák // Kiálllok hencegek lótok / Aprópó rongy kurvoák / Verkezzetek ma ti lógtok / Mink se vagyunk durvoák // Silány ravaszság közel rág / Kásáját fújja aki él / Féljenek a zimmunisták / Mer’ szabad az aki fél.” Későbbi verseiből is, számos, az adott mának szóló szakaszokat, kizsólásokat idézhetnék fel. Mondjuk ezt a két sort: „De szeretnék polgár lenni! / Késsel, sőt: villában enni!” („Ember és polgár leszek...” – *Üzenet Csokonai Vitéz József Attilának*). A nyelv birtoklása révén megteremtette a teljes korábbi irodalomra való reflektálás lehetőségét, ezt is arról a régi papírról másolom ide, ez hozta magával annak a valamikori költészetnek a mai körülmények közötti felidézését. A fenti példák ezt is mutatják, ezzel önmagát behelyezte az irodalmi folyamatba, de ez a szituáció a távolságtartás kifejezésére is alkalmassá vált. Él az új világok teremtésének költői eszközeivel, mondtam akkor, s mondtam azt is, hogy új költői magatartást alakított ki. Költői alapállása szerint pontosan tudja, hogy a költészet nem változtatja meg a világot, talán más sem, de önmagára vonatkoztatva tudta azt is, hogy létezni csak versben érdemes – így kapott nála kulcsszerepet az irónia, főképpen pedig a játék, minden mást megelőzve a kimeríthetetlen nyelvi játék. A verstől a modellig jutottam el, ez a modell számomra fontos volt, akkor, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójától indulva különösen, de csak addig, amíg a vers, áttételesen a tehetség uralta a modellt, s nem fordítva, a modell a verset, a teóriákat ebben a vonatkozásban sem szerettem. A vershez jutottam vissza újra, oda, ahonnan elindultam.

Azt, hogy mikor és hogyan nőtt át mindez barátsággá, nem tudom megmondani.

Az induló Kovács András Ferencről keveset tudtunk. Vereskönyvei nem kerültek be hozzánk, a legjobb esetben kézről kézre terjedtek, versei szétszórva

jelentek meg folyóiratokban, még ha össze is olvasta őket valaki, akkor is keveset tudott meg magáról a költőről és költői világképéről is. Idő kellett, amíg a versek az arcélet kirajzolták. Világa megismerését számomra leginkább a Forrás 1997 áprilisában megjelent Kovács András Ferenc-összeállítása körüli munkálkodás, valamint diplomadolgozatának a megjelenése (*Kovács András Ferenc: Csipkéből tekert gúzs, Jegyzetek a magyar maierizmus kördésköréhez*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000) segítette. „...egy pöti szuvenír balassis ifjúkoromból” – írta ennek a könyvnek a dedikációjában, merthogy mindig és mindennel tudott játszani.

Az említett Forrás-összeállítás elindítására nem emlékszem. Adott volt az elszánás, aztán mint máskor is, a felkérendő szerzőket kellett megtalálnunk, végül Tompa Gábortól, Silló Jenőtől, Kántor Lajostól, Visky Andrástól, Bogdán Lászlótól, Szekér Endrétől kaptunk kéziratot. Nagyon őszintén írom, az összeállítás formálódásából csupán egyetlen pillanatra emlékszem, arra, hogy András versei, a kéziratai, most valóságosan, valamint a kérdéseimre adott válaszai megérkeztek. Amikor mindezek a kezemben voltak, akkor hosszú időre elmerültem bennük. A versek András és Lázáry René Sándor versei voltak, mindkettejüktől nagy, egészében mintegy húsz folyóirat-oldal terjedelemben, s mindkettejüktől erősen adys felütésekkel. Az Adyra való utalásokat, rájátszásokat, az adys gesztusokat mindig szerettem nála. A versekben utalt Adyra és Lázáry Renére és Markó Bélára, Lázáry René csak Adyra utalhatott. Lázáry René versének mottójaként Ady-sorok szerepelnek *A Szajna partján* című versből: „*A Szajna partján él a Másik, / Az is én vagyok, én vagyok, / Két életet él két alakban / Egy halott*”. A vers az én és a nem-én játékát teljesíti ki, a különböző alakok mögött álló költő mindig szívesen játszott az így megteremtődő lehetőségekkel. Itt ebben a versben Lázáry Renével a következőket mondhatja: „*A Szajna partján én is, én is, / Még a nem én is én voltam: / Mélyemben, mint sötét folyóban, / Csak tükröződő fényt hordtam*.”

A beszélgetés „*Mint forró csontok a máglyán*” címmel jelent meg (Forrás, 1997. április, 21–37). Fölépítettem magamban beszélgetésünk elképzelt menetét, ennek a legfontosabb pontjaira kérdéseket helyeztem, ezeket a kérdéseket küldtem el Andrásnak, a válaszokkal állt össze a teljes szöveg. Másokkal, így Sándor Ivánnal és Gion Nándorral is „folytattam” így beszélgetést. Találkozásaink során addig is sokat megtudtam Andrásról, de az interjúban feltárt világ összetettsége, gazdagsága, s annak az intenzitása, ahogy András ezt az anyagot a felszínre hozta, valósággal letaglózott, s most, amikor újraolvastam ezt a lényegét tekintve mégiscsak nagymonológoknak nevezhető írást, ugyanezt éltem át. Ha egyszer lesz majd valamiféle összkiadása a verseinek, akkor ezt a monológot kellene a versek elé tenni. Számomra a megismerést jelentette ez a beszélgetés, András felől mindez önmegmutatkozás volt, világának és költészetének az eredőit mutatta be. Talán mindezt gondoltam azt, hogy valamikor a kilencvenes évek első felében, mondjuk kilencvennégy körül „beszélgettünk”, s nem kilencven-

hétben, mintha akkor, amikor mindez megtörtént, a kezdetén lettünk volna mindennek.

Arra készültem, hogy hosszú mondatokat, bekezdéseket idézek majd ebből a szövegből, de nem tehetem meg, még ha kivételt azért teszek is néha – ha megtenném, akkor fontossága és intenzitása miatt a teljes szöveget kellene idemásolnom. Monológként színházi előadást lehetne teremteni belőle, mondom, izgalmasabb lenne minden más monodrámánál. Az „interjúban” beszélt a szüleiről, színésznő édesanyjáról, Elekes Emmáról, irodalmár-dramaturg-rendező édesapjáról, Kovács Ferencről („Valóban kivételes szerencsém lehetett, mert egyszerre szülehettem bele két csodálatos ember életébe, no meg egy színházi létbe, nemkülönben édesapám hatalmas könyvtárába...”), mindazokról, akiket az erdélyi szellemi világból gyermekként megismert, az erdélyi kultúráról, érdeklődési köreiről, első kötetéről. Érdeklődési köre kapcsán mégiscsak idézek pár mondatot: „Most, ilyen visszatekintve, néhány alapvető, utólag fontossá vált, vissza-visszatérő olvasmányomat említeném meg. Még első osztályos koromban kaptam ajándékba szüleimtől a *Görög regék és mondák* című könyvet, amellyel mintegy megnyílt előttem Homérosz világa... Aztán valamikor, talán nagyon korán és koravénen, de már negyedikesként olvastam először Shakespeare-t, a szonettekét és a darabokat, úgyhogy én a Lamb-meséket csak egyszer vettem kézbe, de hamar eluntam finomkodó és cikornyás viktoriánus bárgyúságaikat, hát sutba vágtam, s azóta sem ösmerem őket... De például a *Rómeó és Júliát* Mészöly Dezső fordításában a negyedik felvonásig hő szerelemmel megtanultam. Ám mégse lettem holmi Rómeó... Valamivel később pedig egy Michelangelo- és egy Leonardo da Vinci-életrajz volt rám igen nagy hatással. A reneszánsz univerzuma. Akkor már régóta és rengeteget rajzoltam, festegettem, főleg a művészettörténet meg a régészet kezdett érdekelni, de legalább annyira a földrajz, a csillagászat, a természettudományok, az állattan, a tengerek és ócéánok élővilága... Közben persze tízéves koromtól írogattam is, de inkább biológus, földrajztudós, nagy utazó és felfedező szerettem volna lenni, Latin- Amerikába és Afrikába vágyakoztam, Óceániáig hajóztam volna... Hát valahogy így, ilyen szenvedélyes álmodozásokban, valami-féle lázas elvágódásban nyílt meg a világ előttem... A költészet, mint a létező és lehető világok egészét átölelő egyetlen lehetőség, csak később következett.”

Az idézett részből az utolsó mondatra is érdemes figyelniük, a költészet a létező és a lehető világokat átölelő egyetlen lehetőségnek látta. Beszélt arról is, hogy a tervezett kolozsvári legendárium, azaz tervezett kolozsvári élete hogyan omlott össze. „...a gürcösebb székelykeresztúri esztendők következtek, a tanárkodás és lassanként megbölcslítő remeteség esztendei. A hajnali ingázások Szentábrahámra, Siménfalvára, olykor Székelyudvarhelyre vagy föl Csíkszeredába... Mindennapi biciklirodeók, gyakori autóstopok, rázósabb traktorozások, szekerezések, szánutak, de legtöbbször gyaloglások, csak úgy az

apostolok lován végig a Gagy-, a Nyikó és a Küküllő mentén, sokszor kemény telekben, térdig érő havakban. Sok fogcsikorgatások, s még több örök Tristiák és sűrű Epistulák...” – azaz mindaz, amit később a költészeteként megismertünk, az itt formálódott és íródott. Az őt megelőző költészet újraértelmezéséről a következőket mondta: „...engem voltaképpen a végtelenség és a teremtés foglalkoztat, a formálódás és a formálás érdekelt: az alakítás lényege, az ismétlődések és egyazonosságok mégis-mássága. Keresni és találni, és sosem tudni meg, hogy mindez megtaláltatott.” A számban fontos szerep jutott a küldött kéziratoknak is, minden más mellett láthatóvá tették a félkész-verset, és egy-egy vers szerkezetábráját. A már idézett *Júlia fényességéről* című vers kéziratán szerepel a dátum is, 1992. október 27-én, alatta pedig ott találunk két sort: „még ma vala: kettő! / András örült ettől...”

Mostani gondolatmenetem szempontjából az összeállítás legfontosabb tanulmánya Szigeti Csaba *Névsorolvasás (avagy a szövegközötti személyesség)* című tanulmánya volt (Forrás, 1997. április, 68–73). Szigeti Csaba a *Scintilla animae* (Koloszvár, 1995) című Kovács András Ferenc-tanulmánykötetet elemezte, s két fontos megállapítást tett, gondolatmenete egészét, s azt, hogy milyen úton jutott el a megállapításaiig, nem követem végig. Az egyik megállapítása: „...a (költői) szó Kovács András Ferencnél kiterjeszkedő természetű, de mágia igazán csak a Költeményben működik. És úgy gondolom, a mágia kifejezés itt nem a költészet eredetére utal, nem a múltó idő ködére, hanem a költemény csinálására: nyugodtan használhatnánk helyette például az alkímia szót is.” A kifejezés valószínűleg pontosan lefedi András költői gyakorlatát. Szigeti Csaba másik fontos megfigyelése az intertextualitás és a költői személyiség egymással való kapcsolatára vonatkozik. „Nem hiszem, hogy az intertextuális tudat instabilitást vinne be a költői személyiségbe. Nem hiszem, hogy a költői személyiség plurale tantum lenne. A szavakat működésbe hozó költő igenis játszik; játszik a szavakkal, játszik a stabil szubjektum csak látszólagos megszüntetésével, játszik a copy right-tal, a névtelenséggel, a szignatúrával, az emlékezet labirintusaival, a kulturális idő rétegeivel, Ich-hel, Selbst-tel, myself-fel, Moi-val és Toi-val, léttel és a sztoáával, az olvasóval és önmagával, a lépten-nyomon önmagára vett, majd lerakott »megkötésekkel«, azaz műfaji és egyéb szabályokkal, hiszen éppen ebben áll kanonikus eredetisége és egyetlen, egynemű személyiségének felelőssége is. Miért is teremtené *ex nihilo*, ha a semmiből nem lehet teremteni, és nincs is szüksége rá? Művével mindenképpen úgy lesz, mint birtokával a tulajdonosa. És Műve mindig rá fog vallani. Egyetlen és egyszeri személyisége pedig a nyelvi megsokszorozódásban leli föl egyetlen és egyszeri voltát...”. Szigeti Csabának ez a sarkalatos megállapítása teljes mértékben egybeesik azzal, amit András az interjúban elmondott, azaz leírt: „...a verseimben, a teremtetett alakjaimban is majdnem én élek: ahogy tetszik nekem, megsokszorozódva, mint valaminő fausti létben. Talán ezért nem

is annyira veszélyesek ezek az alakmások. Nem nőhetnek rám, habár immár külön életrajzokkal, külön irodalomtörténetekre rúgóan és rengetegen vannak. Mert a maszkok mögötti sokféleségben is csak én vagyok: pusztán én. [...] Mert ők is én vagyok és ők sem én.” Megjegyzendő, a nyelvi megsokszorozódásban létrejövő alakok, kereshetünk erre példákat és panaszkodásokat, az alkotói teret egyszer az egyik, máskor a másik irányba szűkítették, mert, olvastuk: „ők is én vagyok és ők sem én.” Idézek pár ezzel kapcsolatos kitételt a hozzám írt leveleiből. Lázáry René Sándor „életműve” kapcsán írta: „épp az utolsó kb. 64 vers és 37 töredék, faricska, rögtönzés stb. van még hátra; aztán jegyzetek, naplók, följegyzések, vázlatok, noteszek, levelek, levlapok, cédulák stb. Cirka, avagy inkább pontosan: 5 kötet (LRS összes munkái); 1000/1100 oldalra saccolom; elvállik – addig még befejezem a Calvust; és közben (kicsiny, külön) kötetté kerekítem az Asztrovot, a meglévő 15-höz még 18 vers, Baka Pista emlékének dedikálván... És folytatom a Kavafiszt, és lassan elkezdem a Pound-fordításokat – de azok „valódiak” lesznek. Hát ez van – de közben még élni is szeretnék...” (2001. november 28.); Majd küldök mást is, noha *én* már régen nem írok verset [...] Dúl Calvus meg Lázáry uram engem, kétfelé... (2002. január 25.); „Szűkebben számolva kb. 11 könyvecskén dolgozom felváltva, párhuzamosan – ez a varietas-elvem. A sokféleség egysége ebben a maszatolt szűrkeségben.” (2004. szeptember 30.); „az itteni lét, nemcsak a szerk. – a család is eléggé lefoglal. S hol van még Lázáry, Calvus, s hol vagyok én még? ...avagy: én már? (Mint holt, kiszáradt, szikkadt fáraó – véglegesen bezártan, és színaranyba öntve.)” (2008. szeptember 25.)

Költői világa alapzatánál még egy tényezőt feltétlenül figyelembe kell vennünk, a manierizmus-hoz való kötődését. Említettem már, hogy 2000-ben megjelentette magyar manierizmus kérdéskörével kapcsolatos diplomadolgozatát, költők ritkán cselekszenek hasonlót, hirtelen Radnóti Miklóst és Weöres Sándort említem meg, éppen Weöres Sándort, akit András naponta olvasott – s ha megjelentetik tanulmányukat, akkor annak súlyos oka van. Nyilvánvalóan így volt nála is, a manierizmus-hoz való poétikai kötődésére akarta felhívni a figyelmet. A kötethez írott bevezetőjében ezt hangsúlyosan megtette. Amint írta, régi magyar irodalmi jegyzetei elvegyültek, elvesztek, ami maradt, idézem „...emez egyetlen könyv; illetőleg e kötetecske gerincét képező, akár tudós elméből is eredeztethető diploma-dolgozat, mely még 1984 tavaszán keletkezett volt Kolozsvárott, a Mikó-kert legperemén, a Monostori út fölött, éjjelente, egy deáki bentlakás bebetonozott garzonjának szűkös teakonyhájában. Talán Isten, avagy az alkotás természetes és mibenléte, talán csupán a sokat vitatott európai késő reneszánsz irodalma és művészete foglalkoztatta akkoriban azt az állandó problematikákat teremtő, meglehet, kissé álmatlan fiatalembert, aki az érett, túlrett, kifinomult költő játékok, a kecses, ám meghökkentő concettók, vagyis az ún. »manierista« stílusalakzatok megszállottja volt; azaz a poétikus szólásmodorok

másságának és sokféleségének kimunkált eleganciája, végső soron pedig a versírás roppant egyszerű sokfélesége érdekelte, mondhatni: izgatta.”

Ha nem ismernénk ezt a vonzódását, akkor nem értenénk a költészetét, leginkább azt, hogy a világot akarta versbe írni, azaz minden megírandó lehetőséget teremtett számára, ahogyan mondta, a versírást állandónak, folyamatban lévőnek tartotta. S azt sem értenénk, hogy a nyelv lehetőségeinek kibontakoztatásával, gazdag költészettani tudásával összetett, elágazó, aztán visszakanyarodó formákat teremtett, olyan formákat, amelyek aztán elszakadtak tőle, azaz a hagyományos líraiság mögött álló éntől, s önálló életet éltek, később már akár a költészetének való befogadását is megnehezítve. Ugyanakkor öröm volt látni, miképpen vetette rá magát egy-egy témára, formára vagy magára a nyelvre, versein a költészet harsogó szeretete és a tomboló alkotásvágy érződött, a levelei olvasásakor is érezhettük, mekkora örömet élt át, amikor például Calvus alakja és lehetséges költészete megképződött előtte. Talán innét fakadt az is, hogy állandóan megírandó nagy tömbökben gondolkodott. Mindig tudta, hogy egy ciklushoz, kötetéhez, egy teremtett figurája megmaradt verseihez hány verset kell még megírnia. A méretek egyébként folytonosan növekedtek, nyilván azért, mert egyre többet látott meg teremtett alakjaiból, az erre a folyamatra való utalások a leveleiben is megfigyelhetők voltak.

Minderről, addig megélt életéről, a színházról, a székelyföldi tanárkodásáról, egyetemistaságáról, tanáiról, akik hatottak rá, a manierizmus iráni vonzódásáról, a szólásmodorok eleganciája és versírás sokféle lehetősége felé való érdeklődéséről, ebből fakadóan a finom „kötetetskék” irányába való elkötelezettségéről a kilencvenes évek elején semmit nem tudtam. Annak ellenére nem tudtam semmit, hogy mindez nem csupán benne rejtett, hanem benne is volt akkori versírói gyakorlatában, vagy hatott a versírására, igaz, az élém került pár vers keveset mutathatott meg ebből. Még ma is nehéz elképzelnünk, hogy a szocialista hőskorszakok könyvekből és filmekből ismert körülményei között a régi magyar irodalom manierista finomságai és mondjuk, az általa megformált Jack Cole verseinek a „fordításai” foglalkoztatták. Nagy belső szabadság kellett ehhez. Pedig Jack Cole is ebben az időszakban született meg, igaz, Szatmáron, de mégis ebben a közegben. Az interjúbán mondta: „...nyolcvannyolc nyarán született Szatmáron, aza Santa Monicában. Egész pontosan 1988. augusztus 23-án, egy vakációs, forró délutánon, amikor a *Gyerünk Denverbe, Daisy!* című dalát magyarra fordítottam. Hiszen úgyis kedveltem az ún. »könnyűzenét«, a végső soron nem is annyira könnyű amerikai stílusokat, Ezra Poundot és Amerika költészetét, a gitárt, a déli bendzsót, a kocsmai nyírettyűt, a szaxofont, a szájharmonikát, a blues-hangulatot, a beat-korszak lázadó poézisét, a protestáló hippiket, de persze a jó westernfilmeket meg a country-muzsikát is.” Nem idézem tovább a szinte oldalas szöveget, az elágazásokat mondjuk Villontól és Burnstól elindulva

Kerouacig és Ginsbergig, aztán Bob Dylan és Eric Clapton, Bródy János és Presser Gábor neve következett, s jöttek Bereményi Géza és Cseh Tamás dalai – talán ez is jelzi, hogy Jack Cole költészete erős alapokkal bírt világában. A *Jack Cole daloskönyve* című kötet egyébként 1996-ban jelent meg a Jelenkor Kiadónál, ekkorra értek meg a versei, de ez sem jelentette ennek a vonulatnak a lekötődését, ahogy mondta: „Jack Cole testvérem szerencsére még él és virulgat valahol Malibuban, mondhatni: mindkettőnk örömeire szimultánt él velem... Bármikor visszatérhet, de csak néhány dalocska erejéig, hogy segítsen rajtam, ha túl nagy súllyal gördülne tovább ama kő.”

Azt mondtam, a kilencvenes évek elején még kevés látszott a világából, avagy abból, ami már addig megteremtődött, még keveset láthattunk. Keveset, de pár meghatározó vonásra mégis felfigyelhettünk. Csupán a magam példáját idézem, a kilencvenes évek közepén hosszabb tanulmányt írtam *A mai magyar költészet és a társadalom* címmel, ma hasonlóra már nem mernék vállalkozni – egyrészt azért nem, mert tudom, hogy ebben a tárgyban átfogó, minden jelenségre kiterjedő tanulmányt nem lehet írni, másrészt pedig azért nem, mert magának a témának a felvetése is érdektelenségbe fulladna. Ebben a tanulmányban *A nyelvben létezés boldogsága* címmel írtam a költészetről, egyrészt azt állítottam, hogy nem egyszerűen verset ír, hanem a versen keresztül szemléli a világot, másrészt a nyelv gazdagságának és tudatosításának a költészetében való megmutatkozását emeltem ki. Ennek kapcsán idéztem azt, amit Erdélyi Erzsébetnek és Nobel Ivánnak mondott egy beszélgetésben: „A formát nem a tartalom, hanem – irodalom esetében – a nyelv jelenléte tölti meg. A nyelvnek otthonosan kell laknia a formát.” (*Az íróembernek magával és a világgal kell megmérkőznie...*, Tiszatáj, 1995. február, 17–21.) A harmadik megállapításom az akkor már közölni kezdett Lázár René Sándor-versekhez kapcsolódott azzal, hogy a nyelv megmutatkozásának új területét említettem. Mindezt ma is hasonlóan látom, az akkori és a mostani álláspontom között csupán annyi különbség, hogy a nyelv általi meghatározottságot most sokkal inkább jelenlévőnek látom, mint korábban. Azt gondolom, verseiben a nyelv nem egyszerűen jelen volt, hanem uralta, formálta azokat, azaz a vershez nem a tartalom, ahogy előbb is idéztem, s nem a forma, hanem a nyelv felől közelített, azt bontotta ki, helyesebben: a nyelv maga bontódott ki a verseiben – s nem is egyetlen, hanem több „nyelvhasználati” pillanathoz kötődve az ún. saját versekben és teremtett alakjainak a verseiben. Emlékezzünk, ezt mondta Szigeti Csaba is, amikor arról beszélt, hogy költészete a nyelv megsokszorozásával, ma már inkább azt mondanám, hogy a nyelv megsokszorozódása által leli föl egyetlen és egyszeri voltát, azaz akkor, amikor a nyelv különböző időkben és terekben szinte párhuzamosan és természetesen külön metszetekben mutatja meg önmagát. A Krisztus előtti első században élt Caius Licinius Calvusnak csak a töredékei ismertek, teljes versei nem – könnyű belátni, hogy a

„megtalált verseinek” fordításai, szükségszerűen más nyelven mutatkoznak meg, mint „költő-elődjének”, az előtte majdhogynem pontosan száz évvel Kolozsvárra született, s Párist járt Lázáry René Sándornak a versei. Amikor András ezeknek a fellelt verseknek egy részét kötetben közölte, ismételten leszögezte a maga ars poeticáját: „a mindenkori poézis titka mindig magában a folyamatban van.” Nyilvánvalóan Konsztantinosz P. Kavafisz verseinek fordításáról, s a „megtalált” *Két athéni füzet* verseinek „fordításáról” vagy éppen a nehéz huszadik században is hosszú életet „megélt” Alekszej Pavlovics Asztrov (1894–1985) verseinek „fordításáról” is könnyű belátni, hogy egymástól különböző nyelvi rétegeket mozgósítanak. Mindezekén túl is számos alkalommal teremtette meg a különböző nyelv-változatok megmutakozási lehetőségeit, úgymond a saját verseiben, másrészt például Lázáry René Sándor műfordításai révén, aztán gyermekverseiben, a Tompa Gáborral írott négykezesekben, de még az erdélyi településnevekre írott gyermekversében vagy a Lázáry René Sándor által írott csujogatókban és falvédőszövegekben is. Ez vonatkozik a csujogatók ún. pornográf rétegére is. Itt sem tett mást, minthogy megszólította ezt a réteget. Ezekben az utóbbiakban valóban a nyelv uralkodik akár az értelem fölött. A nyelvet tette uralkodóvá a költészetében, a költészetet pedig az életében. Erre utalt Láng Zsolt is: „»Maszkok bódítottak, versek, fölvelt álcák«, panaszkodik egyik versében Balassi Bálint maszkjában. De az a belső, szereptelen én szavak nélkül árulkodott magáról. Persze, én-nek sem nevezhető, mert az én is szerep. Már ott, első találkozásunkkor kiderült, ő erre az »én«-re a költő szerepét ruházta.” (Teremtett alakjait itt csak megemlíthettem, közülük Lázáry René Sándor állt hozzá a legközelebb, nyelvük, közegük, még ha száz év volt is közöttük, sokban rokon volt egymáséival, s általa sokat mondott el abból, amit Kovács András Ferenc is elmondhatott volna, talán csak a Lázáry René-versek nyelve volt egyszerűbb, természetesebb, s talán szabadosabb, hétköznapiabb is. Erős kötődése nem engedte, hogy a művei utáni kutatását lezárja. Hozzám írt leveleiből látható, hogy a Magvető Kiadó egyszer tervbe vette a Lázáry René-versek stb. kiadását, de András akkor ezt elhárította. Alekszej Asztrov alakjának megteremtődését, ahogy erre is utalt, Baka István Sztjepan Pehotnija, Király László Nyezvanova, és Bogdán László Vaszilij Ivanovics Bogdanova nagyban segítette, életútját a rendszerváltozás körüli időszakban megismert történelmi tények határozták meg. Baka Istvánra emlékező számunkban (Forrás, 1996. május) közzeltük a Baka István költészetét lezáró, nagy erejű Sztjepan Pehotnij feltámadása című verset, és az Alekszej Asztrov töredéke (In memoriam B. I.) és a Sztjepan Pehotnij emlékére című, akkor még Kovács András Ferenc-verseket, a későbbi Asztrov-kötet meghatározó darabjai lesznek ezek. A kötet utószavában a következőket olvashatjuk: „...a Sztjepan Pehotnij névre hallgató nagyszerű költőnek, úgy, amiként én is csak így, Asztrov által és az ő sugalmazott szavain keresztül szerettem volna

valami szolidaritást, valami játszi odafigyelést jelezni, kollegiálisan biztatót üzeni még az én kedves, jó Baka István barátomnak.”)

Idézhetnék verseket, a különleges szépségű *Sibi canit et musis* címűt, nagy „önarcképei” közül a *Rimbaud Etiópiában* címűt és az *Ex Ponto* címűt, ezt nekem ajánlotta, úgy gondolom, okkal vagyok elfogult. S jönnének a többiek is, de megállok, arról írok inkább, hogy egy idő után mintha elfogyott volna az előző időszakok lendülete. Mondta is, mások is hozták a hírt, a visszatérően megfogalmazott kérésekre nemleges válaszok érkeztek. Bár magam is kértem tőle rendszeresen verset, mégis az első pillanatban megértettem, s elfogadtam az elfáradását. Legalább három évtizeden át folyamatosan dolgozott, élte a maga életét és az irodalomét, könyvei folyamatosan, évente-kétévente jelentek meg, volt olyan év, amikor kettő vagy ennél is több, érthető volt elfáradása. Nagy célokat tűzött maga elé, s menetközben mindig emelte a tétet...

A Forrásnál érdeklődéssel figyeltük költészetének alakulását. Közel voltunk hozzá, az akkori irodalmi háló személyesen is összekapcsolt bennünket, kértünk és kaptunk verseket, s olvastuk a verseit a többi folyóiratban is. Ha érezte a kapcsolódási lehetőséget, szerzője lett tematikus összeállításainknak, számainknak. Idővel az egyik legtöbb Kovács András Ferenc-verset (ideértve a „teremtmények” verseit is) közlő lap lettünk, valahol a Jelenkor, Tiszatáj, Alföld és a Holmi társaságában. Az első Lázár René-verseknél még valóban „filológiai” találatokra gondoltunk, aztán megtanultuk érteni a verseit, s azok kapcsolódásait. Pályájának íve, már ami az alkotókedvvel volt kapcsolatban, a Forrásban való megjelenéseinek intenzitásában jól megmutatkozik. 1989 után fokozatosan évi három-négy megjelenést figyelhetünk meg, a megjelenésen az egy-egy számban való jelenlétet értem, s nem a közölt versek számát, egy megjelenéshez természetesen több vers is tartozott. A publikációk száma a kilencvenes évek közepétől megnövekedett évi hat-nyolc, volt, amikor kilenc alkalomra, ez a kilencvenes évek végétől visszaállt évi négy-öt közlésre, 2006-tól ez a szám is érzékelhetően kisebb lett. 2010-ig évi három, majd két anyagot jelentettünk meg tőle, 2010-2011-2012-ben évente egyet, majd 2015-ben ismét egyet, gyermekverseket, három egeres verset az *Egerek könyvéből* – ezek jelentek meg tőle a Forrásban utoljára.

Az intenzív szellemi kapcsolat idővel személyessé vált, ez vonatkozik a szerkesztőtársaimmal való kapcsolatára is. Buda Ferenc versben fordult hozzá, s a „Pannóniában voltak kuplerájok” állításra válaszolva írta: „Pannóniánk – maga egy kupleráj”. (Buda Ferenc: *Triptichon Pannóniából* – KAF-nak, szeretettel.) Legalább tíz alkalommal szerepelt irodalmi esten Kecskeméten, Forrás-évfordulóhoz kötődő irodalmi esten, kötetbemutatón, másokkal való kötetbemutatón és Látó-esteken. Mi is jártunk Marosvásárhelyen vagy más erdélyi irodalmi tereken. Andrással Pesten is találkoztam a Könyvhéten vagy Könyvfesztiválon, ilyenkor elvonultunk valahova beszélgetni. S jöttek a telefonhívások, s mentek

is, ha a versek körül valamit meg kellett kérdeznem. Az itteni irodalmi estek közül kettőt elevenítetek föl, 1999-ben rendeztük mindkettőt. Márciusban a Forrás harmincadik születésnapját ünnepeltük, András itt olvasta fel *A ló válasza* című versét. A vacsoráról már mennie kellett, késő este utazott vissza Vásárhelyre. A feleségemmel kikísértük a buszpályaudvarra, oda érkezett az a mikrobuszos járat, amelyikre helyet foglalt. Nagyon hideg volt akkor, havaseső esett, fújt a szél. Sajnáltam azért az útért, amelyik rá várt. Június elején könyvheti vendégünk volt Kukorelly Endrével együtt. A vacsorát nálunk terveztük, oda Kukorelly Endre nem jött el, mennie kellett tovább. Gyönyörű június volt, nálunk kertet néztünk, aztán óriási zivatar jött, vacsoráztunk, jól éreztük magunkat. Mire észbe kaptunk, már az utolsó vonat is elment Pestnek. Júliával stoppolni próbáltak, de senki nem vette fel őket, végül taxit hívtak... Egészen más jellegű volt az ittléte 2013-ban és 2015-ben. Felesége, Porogi Dorka mindkét alkalommal rendezett a színházban, fiukra, Ábrahámra András vigyázott. A szerkesztőség szobái akkor a Kápolna utcán voltak, a Kerámia Stúdió épületében. Csak kopognia kellett az utcára nyíló ajtón, s már engedték is be őket. Mutattam volna neki az udvart, a műtárgyakat, de csak annyit mondott, hogy a középiskolában a gölöncsérséget is tanulta. Bahget Iskander itt művészi értékű felvételt készített róla a farakások előtt.

Utoljára 2017 szeptemberében szerepelt Kecskeméten, a Katona József Könyvtárban, Markó Bélával és Gálfalvi Györggyel együtt volt a vendégünk. Akkor találkoztunk utoljára, a kemencék pedig egy füstölgésre utaló dedikációra készítették, a kötethez illően, merthogy a *Lözsnál dö Lüniver* (Füstpanoráma: 2010–2017) című kötetéről volt szó. A helyszínt is pontosan megjelölte: „Forrásközelben mindig szép Kecskeméten...” Utolsó képként mégsem az ekkoriakat, hanem egy korábbi őriztem meg róla. 2015 volt, március, délelőtt Ábrissal a szerkesztőségben voltak, s nem gondoltam, hogy aznap újra látom majd. Este a buszmeállóban álltam, jöttem volna haza, amikor a szemben lévő utcasarkon, a ködben-párában a lámpa fénykörében feltűnt az alakja. A ködből lépett ki, pár pillanatig láttam csak, s újra eltűnt a ködben...

2020 tavaszán Budapesten, az Írók Boltjában keresgéltem a könyvek között, amikor megszólalt a telefonom, András hívott. Azt kérdezte, mikor megyek majd az Írók Boltjába, mert tenne le nekem egy könyvet. Mondtam, itt vagyok, de találkozni nem tudtunk, másnap tette le a *Requiem tzimbalomra* (Örömszene – *darabokban*) című kötetét. Kissé rezignált dedikáció került a magyar irodalom egyik legzeneibb verseskönyvébe. 2023. szeptember 7-én dedikálta a *Névtelen cserépdarab* című kötetét, „sok köszönettel, régi barátként, és szeretetben rengetegül” – írta. Válaszomra válaszolt: „Néktek unokázván is rengeteg boldogságot! Merci beaucoup, mon vieux ami!” – írta, ez feltehetően nem csak a levelemre vonatkozott.

S volt egy telefonhívás is, 2023. szeptember 21-én. A pontos dátumot onnét tudom, hogy éppen a telefon megszólalásakor fejeztük be a Petőfi-évhez kap-

csolódó rendezvényünket. A hangján azonnal éreztem, hogy méltánytalanság érte, tudtam, azt sem mondhatom, hogy visszahívom, így vendégektől elvonulva beszélgettünk. Elmondta, a kiadója visszaadta az összes műveinek a tervét, maga a tartalomjegyzék huszonhét oldal volt... Bántották a történetek, és a kérdés, kiolvassa ezt el, kérdezték tőle. Egy órát kitöltő beszélgetés lett ebből is, mint régen, a karácsony előtti beszélgetéseknél. Ezt követően kértem tőle verset az újabb jubileumi számba, szép levélben válaszolt: „Írás ma se jobban. Ingázás van. Független nyugalom nincs. Novemberre nem biztos, hogy sikeredik. De gondolkodom. Egy vers. Egy jelzés a szeretetről azért! Lehet csak féloldalas is? Legalább 1 szonett? Vagy egy Lázár? [...] Fáradt vagyok, bottal vonszoló magam: teljes csontrendszerem fáj, hogy más rendszerről ne szóljak.”

A levelet olvasva tudtam, a verset már nem írja meg. Nem éreztem benne a verset akaró kedvet...

Varga Zoltán

Gondolathoz igazított grafika

Beszélgetés Szoboszlai Péterrel

Szoboszlai Péter a magyar animációs film egyik kiemelkedő alakja: 1961-től két évtizedig a Pannónia Filmstúdióban, 1981-től 2013-ig a Kecskeméti Múteremben, illetve a későbbi Kecskemétfilmben dolgozott tervezőként, íróként és rendezőként. Legtöbbet idézett munkái az egyedi rövidfilmek (köztük a *Sós lötyty*, a *Rend a házban*, az *Össztánc*, a *Hé, Te!*, a *Történet N-ről* és a *Hogyan kerül Eszter az asztalra?*), de sorozatok és alkalmazott animációk is részei a több mint fél évszázadon át formálódó életműnek. Beszélgetésünkben az animációval kapcsolatos gondolatok mellett főleg olyan kevésbé tárgyalt területekre fókuszáltunk, mint az alkotó alkalmazott animációi, meg nem valósult munkái és pedagógiai tapasztalatai.

– Mielőtt az animációról, az animációs filmről beszélünk, essék pár szó arról, hogy mit lehet a legtöbbször olvasni a veled kapcsolatos írásokban. Ha azt mondjuk, hogy Szoboszlai Péter rajzfilmd rendező, ami talán a leggyakrabban tűnik fel a neved mellett, akkor az erősen leszűkítő, beskatulyázó „címke”, hiszen az animáció nálad nem csupán a rajzfilmet jelenti, hiszen más animációtípusokkal is foglalkoztál, a kilencvenes években például a tárgyanimáció felé is elmentél. Ha pedig azt mondom, hogy animációsfilmd rendező vagy, azt még tovább lehet tágítani, hogy mozgókép-készítő vagy, hiszen döntően élőszereplős felvételeket alkalmazó műveket, kivált dokumentumfilmeket is készítettél, köztük egyórás munkát is (Maszkok, lovak, szekerek).

Ez a sokarcúság a konkrét filmekre is ráillik. Ha csak a rövidfilmjeidre gondolunk, mondhatjuk, hogy jellegzetes vonásuk a társadalmi érzékenység: az elesettek, üldözöttek, kárvallottak mellé állás, és ezzel párhuzamosan a zsarnoki figurák természetrajzának boncolgatása. De ez csak az érme egyik oldala, mert mindezt ellenpontozza a játékoság és a kreativitás formáinak fűrkészése. Ha azt mondjuk, hogy meghatározó számodra a képiség, a grafikai megformáltság, ahhoz pedig hozzájárul szokatlan – vagy legalábbis kevesek által használt – módon a beszéd felhasználása, a beszéd, az emberi hang „rejtett dimenzióinak” feltárására irányuló törekvés. A tematikai sokféleség mellett ugyanakkor bizonyos vándormotívumok is végigkísérik a munkáidat, legyen az a felnőtt–gyerek-kapcsolat (ezen belül kiemelten szülő és gyermek kapcsolatának) láttatása vagy a sokféleképpen használt, sokféle jelentéssel fölruházott lepke-motívum. Az egyedi rövidfilmek mellett pedig nagyon sok alkalmazott animációt készítettél, s munkásságod meghatározó része az ismeretterjesztő jelleg felé történő nyitás is.

A mozgókép-készítés mellett pedagógus is vagy, rengeteg oktatói tapasztalattal. Rendkívül sokarcú munkásság tehát a tiéd, amelyet nem lehet leszűkíteni egyetlen vonulatra, hanem mind együtt adják ki a Szoboszlai-életművet. Ha ezzel így egyetértesz.

– Igen, ezzel egyet kell értenem. Amikor nemrégiben – kicsit megkésve – egy időrendi listában összeírtam a munkáimat, ebben tényleg egymást váltogatják az általad is említett dolgok, kiegészülve a hobbiszerű grafikai tevékenységgel. Persze, én elsősorban mozgókép-készítőnek tartom magam; olyan mozgókép-készítőnek, aki számára a képi megformálást, megfogalmazást mindig az a téma határozta meg, amivel éppen foglalkozik. Ez valójában abból a „hiányból” is adódik, hogy tulajdonképpen nincs olyan határozott, egyéni képi megjelenési formám, stílusom, világom, mint sok, általam ismert és nagyra tartott művésznek, például Gyulai Líviusznak, Orosz Istvánnak, Keresztes Dórának és még hosszan sorolhatnám a neveket. Azokról van szó, akik abból a grafikai-képi töltöttségből, vagyonból tudnak dolgozni, amelynek (képzőművészeti tudásuk, műveltségük szerint is) a birtokában vannak. Ehhez az adottságukhoz/tudásukhoz tudják alakítani filmes gondolataikat. A műveiket már látványában is ez az egyéni jelleg, stílus határozza meg. Nálam ez megfordítva történik: mindig maga a téma, a feladat határozza meg, követeli ki a magához illő/passzoló formát. Talán ebből is adódik, hogy azokat a formai elemeket, amelyeket bármelyik munkámban is használtam, soha többé nem vettem újra elő, nem is tudtam volna ugyanazokat használni.

Ebbe nyilván belejátszik a képzőművészeti tanulmányaim hiányossága, az egyéni „stílusom” hiánya stb. Nem tudom, hogy ez előny-e vagy hátrány. Talán inkább hátrány, de én így tudtam dolgozni. Bármit is csináltam, legyen az akár film, plakát vagy könyvillusztráció, azt mindig valamiféle alkalmazotti státuszban csináltam, és nyilván ebből is adódik, hogy soha nem tartottam magam művésznek – sem grafikusművésznek, sem filmművésznek.

– *Nem ellentmondva ennek, de kicsit kiegészítve vagy árnyalva, egyvalami mégis biztosan van, ami végigvonul a legkülönbözőbb munkáidon: a képi átváltozások használata, alkalmazása, a ragaszkodás, a kötődés a metamorfózisokhoz.*

– Igen, a képi átváltozást, a metamorfózist gyakran és előszeretettel használok a filmjeimben. Számomra ez a szabadságot, főleg a gondolat szabadságát jelenti. De ezt mindig a tartalmi inspiráció határozza meg, hogy mennyire szabad, mennyire szállhat el az ember képzelete.

Ebből adódóan – időzjelben érte – nincsenek gátlásaim; a filmvászon, a tévéképernyőn akármi bármivé alakulhat, bármivé változhat!

Talán a *Hogyan kerül Eszter az asztalra?* című filmem az egyedüli kivétel, amelyben nagyon működtek a „gátlásaim”. Ennek lett az eredménye, hogy nagyon is konstansnak, földhözragadtnak terveztem az Eszter figuráját (ő mégiscsak a lányom!), és az őt környező világ formáit, s ezzel nagyon is földközelben, érdektelenségben ragadtam. És ezt már a film készítése alatt is így éreztem, ezzel hadakoztam és valamiért nem tudtam ezen változtatni. Ezért is vagyok vele elé-

gedetlen, s a többi filmmel ellentétben, nem érzem annyira a sajátomnak ezt a művet.

– Sokszor meghökkentő hallani az alkotóktól, hogy mennyire másként csinálnák a filmjeiket, s mennyire elégedetlenek az elkészült alkotásukkal. Mi, a nézők viszont, akik semennyiben nem voltunk benne a filmek létrehozásában, ilyennek fogadjuk el, mi innen „indulunk” a filmekkel. Ti pedig azt látjátok bennük, hogy mit csinálnátok másként. Még dolgozik bennetek, hogyan lehetett volna még jobb, az elképzeléseitekhez még közelebb álló film.

– Azt hiszem, az elégedetlenség természetes alkotói hozzáállás. Filmjeim minden újranézésekor leginkább az ilyen-olyan hibáikat látom, s jó lenne ezeket kijavítani, újracsinálni. Természetesen tudom, hogy ezek már kész, lezárt történetek, már nem lehet hozzájuk nyúlni. De mégis... Ezért is van az, hogy nem nagyon szeretem újranézni a filmjeimet.

– Ezt a szigorú önreflexiót a szűkebb vagy tágabb szakmai körökben is tapasztalod?

– Nem, és amit ténylegesen hiányolok, az leginkább a szakmán belüli párbeszéd, az egymásra odafigyelés, a személyes reflexiók hiánya. Ezt én nagyon fontosnak tartom, tartanám.

Tudom, hogy az animáció leginkább egyszemélyes munka, de nem lehet csak magányos harc, küzdelem.

Az én animációsfilmes pályám két fő helyszíne Budapest és Kecskemét. A Pannónia filmstúdió úgy él az emlékezetemben, mint ahol (egy kis túlzással!) állandó szakmai párbeszédben lehetett jelen lenni, részt venni. És ez a párbeszéd a hangrendezők, hangmérnökök, szinkronszínészek bevonásával, nagyon gyakran áttérjedt a szinkronstúdió területére is. A Pannóniában ott voltak a fotelek az emeleten – nem a büfében, hanem a folyosó másik végénél –, ott lehetett cigizni, de főleg dumálni, akár órákon át is.

Itt minden szóba került, kerülhetett, de a fő beszédtemák mégis az aktuális munkák, azok problémái, gyártási nehézségei stb. voltak. És bárkit megkérhettél arra is, hogy nézze meg a rajzaidat, a mozgáspróbádat vagy a filmed elkészült színes muszterét (pozitív kópia). De meghívhattál bárkit a filmed vágására, a zene vagy a szöveg felvételére – semmilyen probléma nem volt ebből.

Nem akarom idealizálni a Pannóniát. Nem volt az egy műhely, de bárkivel tudtál beszélni, aki szimpatikus volt, vagy akivel szót tudtál érteni, akitől láttál valamit, akitől tudtál tanulni.

De éppúgy szóba kerültek a külföldi (kiváltságos!) utazások, a fesztiválok élményei, tapasztalatai, az ott szereplő magyar filmek fogadtatása, sajtóvisszhangja, vetítésének nézőtéri hatása, sikere vagy sikertelensége. Szóval minden, ami fontos a szakmai élethez, egy szakma gyakorlásához és egy szakma túlélésé-

hez. Kecskeméten ennek a hiányával, a szakmai beszélgetések hiányával kellett találkoznom, szembenéznem. Sajnos.

És ez nagy hiány a számomra, hogy a kecskeméti stúdióban soha senkivel nem volt párbeszédem, eszmecserém az animációról; de azt hiszem, az itteni kollégák egymás között sem beszéltek szakmai problémákról. De lehet, hogy csak engem hagytak ki ebből.

Ezt nagyon hiányoltam. Nyilván én nem kezdeményezhettem ezeket az eszmecseréket, mert idegenként jöttem ide, és részben túlkoros is voltam a többiekhez képest; nyilván azt gondolták, hogy én majd kibővítem a jogos érdeimeket. Holott nem. Soha senkire nem akartam a saját ötleteimet, gondolataimat, elképzeléseimet ráerőltetni. De arra mindenképpen gondoltam (gondolnom kellett), hogy az általam az animációban megélt 20 évnek vannak itt is hasznosítható tapasztalatai. De erre nem nagyon volt szükség.

– Visszatérve a munkásságodra, fontos kiemelni azokat az alkalmazott műveket, amelyek különböző műfajokban születtek, s ebben is nagyon sokfelét csináltál – többek között reklám- és oktatófilmeket (közülük az Egy csepp vér az addigi egyedi filmjeid eszközeiből is merit), egyperces tévéspotot, főcímekeket. Néhány alkotó, akiket példaképeidként szoktál említeni, mint Macskássy Gyula és Saul Bass, bármennyire eltérő módon is, de egyaránt kötődtek az alkalmazott animációhoz. Hogy látod a saját munkásságodban ezt az irányt: mekkora szabadságot biztosított, milyen kreativitásra adott lehetőséget az elkészítésük?

– Nagyon nagy örömmel, szeretettel gondolok ezekre a munkákra. Nagy szabadságot és hatalmas tapasztalatszerzést, tanulási lehetőséget adtak. Mert akikkel eljutottam a megvalósítás igényéhez vagy szándékához, azok teljesen szabad kezett adtak nekem, soha semmibe nem szóltak bele. Soha nem kértek módosítást, változtatást. Nem tudom, ez jó-e vagy sem. Bár ezek is valamiféle piacra kerülő munkák voltak, akkoriban ezt mégsem vették annyira bürokratikusan komolyan. És az elkészült filmeknek nem voltak komoly, mérhető konzekvenciái. Gondolom, most egy reklámfilmet is agyba-főbe kiveséznek, minden oldalról elemezik stb. Biztosan ez az akkori laza szabadság is belejátszott abba, hogy nagyszerű érzés, kaland volt ezeket csinálni. Könnyedén tudtam váltani egyikről a másikra. Végignézve az időrendi listámon, olyan érzésem van, hogy nagyon sokat dolgoztam, de ebből nem következett semminemű hajszoltság, kiegész-érzés. Nyilván voltak bizonyos munkák, amelyek egyes fázisai hajszoltan történtek; amikor egy hangfelvételhez vagy a képfelvétel idejéhez vagy technikájához volt kötve az ember, de sosem éreztem túlhajszoltságot. Jó játék volt.

Sok ember, sokféle területen, a legkülönbözőbb tapasztalatokkal dolgozott itt, és bárkitől megkérdezhetél részdolgokat. Hálásan gondolok Macskássy Gyulára, a Pannónia rangidős rendezőjére – mesteremre, aki mellett két évig dolgozhattam mint háttértervező grafikus. Láthattam, hogyan dolgozik, hogyan használja

azt a tudásbirodalmat, amit megelőző, reklámfilmes életében egymaga felépített, összegyűjtött, s amit a Pannóniában már csak kirázva a kisujjából, nagyvonalúan szétosztott, közkinccsá tett. Az ő „praktikus gondolkodása” a megelőző, közel húszéves reklámszakmai gyakorlatából adódott. Nem tudom, ebből mennyi ragadt rám.

De ugyanígy mesteremként és példaképemként kell megemlítenem az amerikai Saul Bass grafikus-filmrendező nevét. Aki mellett sajnos nem dolgozhattam, de a dolgait, életművét könyvekből, sajtóból, filmekből jól ismerem. Macskássyhoz hasonlóan ő is „spórol”, egyszerűsít, minimalizál. Ezt bizonyítják egyes munkái, különösen az a megbízatás, hogy négy-öt amerikai légitársaság emblémáját és a cégek teljes arculatát – a beszállókártyától kezdve a repülőgép farkán lévő ábráig – megtervezze. Ez nem kis dolog, mint ahogy az sem, hogy más nagy cégek, filmek is magukon viselik Bass keze nyomát.

– *Bass a Hitchcock-filmek (Szédülés, Észak-északnyugat, Psycho) főcímében is „csak” különböző típusú vonalakkal (görbékkel, spirálokkal, egyenesekkel) játszik el, és ezekben a képsorokban sűrítve mégis benne van az egész film.*

– Igen, és tulajdonképpen Bass munkássága inspirált engem is arra, hogy én is próbálkozzam főcímek készítésével. Négy-öt magyar játékfilmhez, televíziós játékhoz készítettem animált főcímgrafikát. Volt egy másik alkalmazott műfaj is, amely számomra az „ismerkedés a mozgóképpel” indító inspirációját jelentette. Ehhez tudni kell, hogy a hatvanas évek elején, de talán később is, a mozikban hetente cserélődtek a játékfilmek, és felvetődött, hogy a bemutatásra kerülő filmeket valamilyen módon, egy úgynevezett „mozielőzetessel” reklámozzák. A MOKÉP-nek (Magyar Mozgóképforgalmazó Vállalat) ez az óhaja/szándéka valamilyen úton-módon eljutott a Pannónia Filmstúdióba, Moldoványi József szinkronrendezőhöz és Béla István hangmérnökhöz. Bélaival én több filmemben dolgoztam már együtt, s gondolom, ezért kerestek meg engem, lenne-e kedvem ehhez a munkához, a filmelőzetesek elkészítéséhez. Merthogy nekik nagyon nagy kedvük van hozzá, s megbízást kaptak a MOKÉP-től, heti előzetesekre. Ehhez kaptunk írott anyagokat, valamint öt-tíz fekete-fehér fotót a filmekből. Ezekből a képekből, szövegekből kellett egy 30-40 másodperces filmelőzetest megcsinálniuk, azaz megcsinálnom. A hangosítás volt a két kolléga dolga, az enyém a képek gondozása, manipulálása. Ez hallatlanul érdekes játék volt; a filmet megnézhetette az ember, ha akarta, és miután akkor még szó sem volt számítógépes manipulációról, az ember a fotókból, az ollóval kivágott figurákból, a feliratok betűiből és egyéb grafikai elemekből, a trükk-kamera alatt megpróbált valamilyen képsort, animációs játékot összehozni, összerakni. Sok ilyen kis „filmecske” ment át a kezem alatt, s ez hallatlanul jó szórakozás, tanulás volt a számomra.

– *Terveztél filmplakátokat is.*

– Igen, magát a plakát műfaját szeretem nagyon, de a terveket leginkább csak a saját szórakozásomra készítettem. Néhány került csak kinyomtatásra. A plakát, az egy általam nagyon tisztelt és nagyra becsült külön műfaj, egy külön területe a grafikának, amit én – már csak a készítés stb. időigényessége miatt sem – nem tudtam volna a filmkészítés mellett csinálni. A két dolog, a filmszínálás és a grafikai pálya nálam nem fért meg egymással, amit nagyon sajnálok.

– *A könyvillusztrációid is inkább alkalmi jellegűek voltak?*

– Igen, teljesen alkalmiak, véletlenszerűek voltak. Összesen hat megbízásom volt, s ebből három könyv kiadásra is került, a többi munkáról nincs információm. A próbaképek alapján pedig megrendelték a munkát, ami általában 12-12 egészoldalas képet jelentett. Ami érdekes, és igazából az én egész alkalmazott filmes és grafikus munkásságomra mondható, hogy valójában semmilyen megrendelővel nem voltam közeli kapcsolatban. Voltak tájékoztató jellegű megbeszélések, szerződések – és ennyi. Semmi több. Talán az *Egy csepp vér* és egy osztrák, *Szociális piacgazdaság* című ismeretterjesztő film kivételével.

– *Az Egy csepp vér című filmedet a Magyar Vöröskereszt számára készítetted, ők mit szóltak a munkádhoz?*

– Olyan szakértőt kaptam dr. Veres Pál személyében, akit nagyon érdekelt ez a dolog. Vele nagyon sokat konzultáltunk, elfogadta a koncepciómat, és végig nyommon követte a film gyártását is, egészen a befejezésig, majd tovább a Várnai EÜ filmfesztiválig, ahová aztán együtt is utaztunk. Nagyon élvezte az egészet, és boldog volt, hogy szerepelt a filmünk Várnában. Sajnáltam, hogy ez a szál, kapcsolat megszakadt, hogy a közös munkák nem folytatódtak.

Volt egy másik, kicsit az *Egy csepp vér*hez hasonló munkám, amelyet egy osztrák üzletember számára készítettem. Ő – nem tudom, milyen inspirációk hatására – belekezdett a szociális piacgazdaság témájának feldolgozásába, és ehhez a témához keresett kivitelező partnert és gyártót. Mindezeket a Kecskemétfilm Kft-ben és az én személyemben megtalálta. Ez ugyan kevésbé volt jó játék számomra, de az osztrák úr nagyon meg volt elégedve az eredménnyel. Rokonszenveztünk egymással, jól tudtunk együtt dolgozni. Olyannyira, hogy tett is egy ajánlatot, hogy hozzunk létre Bécsben egy közös stúdiót, ismeretterjesztő, oktató célú filmek gyártására. De ez nem volt nyomatékos, komolyan vehető beszélgetés, ezért nem is vettem komolyan. Pedig ez is érdekes útelágazás lehetett volna. Voltak ilyen kalandok.

– *Később az ismeretterjesztő produkciónak felé még jobban „elkalandoztál”, hiszen a millenniumi Magyarországot feltérképező 100 éve történt filmsorozat úgyszólván külön fejezet*

az életművében. Sokévi kutatómunka van mögötte, kétévtados – összesen 26 részes – tévésorozat lett belőle.

– Magyarországon a kilencvenes évek a száz évvel ezelőtti, millenniumi ünnepségekre, az akkori nagy, nemzeti felbuzdulásokra való visszaemlékezést is jelentették. Ennek apropójából, ennek folyományaként jött Mikulás Ferenc producernek, a Kecskemétfilm Kft. ügyvezető igazgatójának az az ötlete, hogy a magunk módján, az animáció nyelvén, az animációs film eszközeivel talán mi is részt tudunk venni ebben a megemlékezésben. Engem kért fel és bízott meg a filmsorozat koncepciójának megtervezésével és formába öntésével.

1993 és 2000 között csináltam az első évad 13 filmjét, a második 13 filmet pedig 2005 és 2011 között. De mivel emellett más dolgokkal is foglalkoztam, a *100 éve történt*-filmek gyártása a szűk másfél évtized alatt nem ment folyamatosan, nem volt zökkenőmentes.

Az én viszonyom ehhez a filmsorozathoz, ehhez a 26 darab, egyenként ötperces kisfilmhez eléggé ambivalens. Egyrészt, nagyon szeretem ezt a kort, a 19. századvég Magyarországot, a nagyszüleim fiatalkorát stb. Másrészt, nagyon egyedül, rossz technikai és anyagi lehetőségek és körülmények között, nagyon hajsztoltan csináltam ezeket a filmeket. A rendelkezésünkre álló idő és anyagi források szeszélye miatt, az egyes epizódok szinte mindig újrakezdve készültek. Ez a gyakorlat pedig nagyon felaprózta a befektetett erőt, energiát, sőt azt is lehetetlenné tette, hogy legyen egy központi főszakértőnk, egy történész, akit ilyen hosszú időre és ilyen szeszélyes időbeosztás mellett is igénybe vehetünk. Márpedig nagyon fontos, hogy egy ekkora, történeti hűséget igénylő filmsorozatnak legyen egy megbízható és állandó szakértője, aki a fontos dolgokra felhívja a figyelmet, aki adja az anyagokat, amelyek között aztán már csak válogatni kell.

Mindezen nehézségeken átlépve, vettem a bátorságot és én magam határoztam meg az egyes témákat, s én magam folytattam a szöveges és képi gyűjtőmunkát is. Természetesen az egyes témákhoz használtam muzeológus, történész vagy fotótörténész segítségét. Így sokkal több súly terhelte a vállamat, de megmaradt a felfedezések öröme és izgalma, és talán a munkát is jobban élveztem.

– Tudsz valamit mondani a 100 éve történt utóéletéről?

– Nem sokat. Ugye ez már egy elég régi történet. Annyit tudok a Filmjus éves beszámolójából, hogy a filmeket vetíti néhány televíziós csatorna. Kritikai visszajelzést (sajtó stb.) nem kaptam, de a megrendelővel sem találkoztam soha. Nem ismertem a véleményüket, a hiányaikat vagy elvárásait, de az elismerésüket sem. Ez azért is rossz, mert nagyon szerettem volna ezt a sok-sok összegyűjtött anyagot tovább éltetni. „Mi újság? Mit olvastak eleink a XIX–XX. század fordulóján?” címen volt/van egy könyvtervem, amelyet az összegyűjtött, akkori újságcikkekből és újságfotókból állítottam össze.

– Számos teremben maradt filmötleted, el nem készült munkád közül van-e olyan, amit kiemelnél, avagy meg tudsz-e nevezni olyat, amelyet kifejezetten sajnálsz, hogy nem készült, nem készülhetett el?

– Ennyi idő alatt az ember körül összegyűlnek a dolgok. Olyanok is, amelyek nem készültek/készülhettek el, amelyekre nem rezonáltak; több ilyen ötletem, filmsorozat-tervem is van. Például nagyon szerettem volna a rendszerváltással foglalkozni, s *Rendszerváltás A-tól Z-ig* címen el is készítettem egy filmsorozat szinopszist, koncepcióját. Abból az érzésből indultam ki, hogy ez a meghatározó esemény, a rendszerváltás valójában nem is esemény, hanem egy folyamat – egy nemzetnek, egy népnek az átkelése egy folyón, s valójában egy új honfoglaláshoz hasonlítható esemény. És erről sokat kellene beszélni, ezt a folyamatot el kellene mondani, és talán az animáció nyelvén meg is lehetne magyarázni; hogy mi az Alkotmány, a Bank, a C... stb. fogalma, jelentése.

De foglalkoztam – különböző címeken – magával az emberrel, az egyénnel, a kortárssal, az embertárssal is. Ez az elképzelés aztán – az európai csatlakozás kapcsán – eljutott egészen az EU csillagig, egy kokárdás, kis csillag figuráig – *EUCSILLAG.HU* címen. Az ötlet áll, pihen.

Nem tudom, ez a vonat végleg elment-e.

– Szeretnék még kérdezni a tanítási tapasztalataidról. A hetvenes évek elejétől – az Iparművészeti Főiskolától – egészen 2018-ig, a kecskeméti Képről Képre szakkör végéig, rendszeresen voltak tanítási megbízatásaid. Európában is jó néhány helyen jártál – Stuttgart, Helsinki, Reykjavík –, sőt még Kubában is.

– A tanítás szót nem szívesen használom. Én inkább oktattam vagy eszmei segítséget nyújtottam. Én magam sem tudom, hogyan kerültem bele. Ha már így felsorolad, hogyan állt össze ez a nagy „karrier”, ez nem karrier, inkább a véletlenek furcsa összjátéka.

Kubába úgy kerültem, hogy – mint utólag kiderült – a szinkronstúdió és az ottani tévéstúdió valamifajta baráti-szocialista együttműködési megállapodást kötött egymással, és ennek kapcsán meghívták a vállalat igazgatóját és a főmérnököt, aki a hangra, a szinkronizálásra specializálódott, egy baráti (elvtársi) találkozásra. De akartak még valakit, aki az animációs filmet képviseli. Valójában ott derült csak ki, hogy a Havannai TV-nek van egy külön animációs stúdiója.

Nem tudom, hogyan, engem „sorsoltak ki”. Megkérdezték, hogy lenne-e kedvem elmenni Kubába? Erre nyilván azt mondja az ember, hogy persze, van kedve! De hogy valójában miért is megyünk, az még ott sem derült ki. Inkább olyan turistaútnak, üdülésnek tűnt ez az egész két hét. Mindenhova elvittek minket, Havannától Santiagóig 1000 kilométert repültünk, hogy megnézzük Santa Mariát. Búcsúzóul aztán – ahogyan az már a szocialista barátoknál szokásos volt – a főmérnök és az igazgatónő aláírt egy kölcsönös segítségnyújtási egyezményt

valamilyen szakember-cseréről. Eltelt egy év, amikor hívatott az igazgatónő: „Péter, jött Havannából egy levél, hogy meghívnak téged két hónapra a televízióhoz. Nem tudod, miért?” [nevet] Majd így folytatta: „És van kedved elmenni?” Erre én: „Mikor kell indulni?” Így kerültem Kubába, Havannába, a havannai TV kis animációs stúdiójába, ahol főleg feliratokat csináltak a televízióban sugárzott filmekhez, műsorokhoz. Nem volt igazi animációs stúdió, de nyolc-tíz nagyon kedves srác dolgozott ott. A mozgókép-készítés valójában nem nagyon érdekelte őket, de kiderült, hogy a televízióknak van egy archívuma, ahonnan össze tudunk válogatni olyan – még az amerikaiak által otthagyt – filmeket, amelyeket az ő programjukban oktatási anyagként felhasználhatok.

A régi, alig nyitható dobozokból sikerült egy nagyon jó, levetíthető archív anyagot előszedni, bemutatni. Azt hiszem, ez nagy élmény volt az ottaniak számára, ugyanis nekik még a Disney-filmek is tiltott gyümölcsnek számítottak. Főleg ezzel telt el az én szakmai oktatásom. A következő évben aztán megérkezett Budapestre a két kubai cserekolléga, egy hangmérnök a szinkron stúdióhoz és egy rajzoló a rajzfilmstúdióhoz. Egy évig érezték magukat nagyon jól Magyarországon.

– És ehhez képest az európai tapasztalataid?

– Helsinki főleg vizit volt, magyar filmekből vittünk válogatást. Egy finn fiatalember, a helsinki és tamperei TV-stúdió műszaki valakije/főmérnöke hívott meg Finnországba, hogy magyar animációs filmeket mutassak be a Helsinki és a Tamperei Televízió munkatársainak.

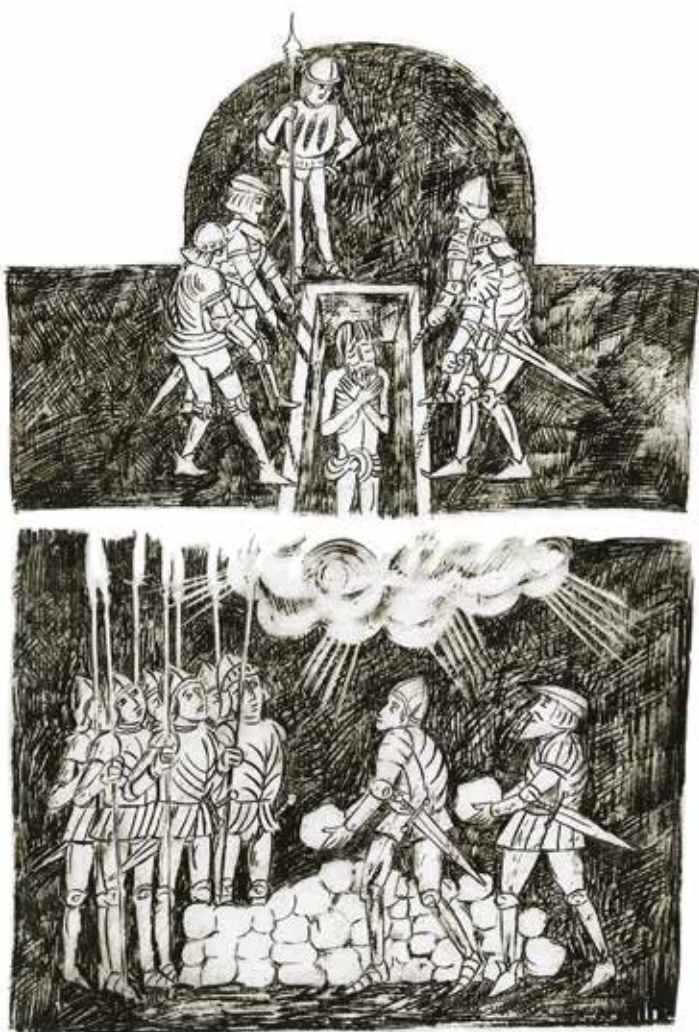
A stuttgarti és reykvíki oktatás azért ennél jóval több volt. Az ottani művészeti főiskolák hívtak meg és kértek segítséget az animációs képzésükhöz. Egy-egy hét-nyolcfős osztály már elkezdett főiskolai feladatának megoldásához kellett segítséget nyújtani. Az oktatás egyrészt filmtörténeti vetítésekből, másrészt az egyedi tervek, a főiskola által már elfogadott forgatókönyvek rajzi-technikai feldolgozásának napi korrektúrájából állt. Ezeknek a főiskolai feladatoknak, filmterveknek az útját követtem végig a forgatókönyvtől egészen a kamera alatti felvételig. Fő szempont volt, hogyan lehet egy-egy képi elképzelést a legegyszerűbben, a legpraktikusabban megcsinálni.

Hasonló elveken és gyakorlaton alapult az Iparművészeti és a Képzőművészeti Főiskolán vezetett animációs kurzusom is. Itt is a meglévő tervekkel kellett, ha tudtam, praktikusabbá tennünk, a képfelvételhez előkészíteni.

– Hogy tekintesz vissza a Képről Képre szakkör 18 évére? Mintegy 200 tizenéves gyerek vett részt a foglalkozásokon. A mi ismeretségünk is ott alapozódott meg, amikor az ezredfordulón két évig magam is részt vettem a szakkörön. A szakkör résztvevőinek bevonásával olyan rövidfilmek is készültek, mint a ...Füled érjen bokáig! és a Gyerekek vörös tájban.

– A Képről Képre Animációsfilmes Műhely 18 éve életem nagyon boldog időszakát és elfoglaltságát jelenti. Rengeteget láttam és tanultam a gyerekektől, illetve Fazekas Lacitól és Gulyás Kis Ágnestől, két hűséges segítőmtől. Láttam kreativitásukat, játékoságukat, türelmüket, és láttam, amint átélik a szakmának azt a csodáját, amikor a saját (rajzolt, festett vagy gyurmázott stb.) teremtményük megmozdul és életre kel. És azt is megéltem, amikor a különböző workshopok foglalkozásain a szülő is beáll a gyereke kreativitása mögé; leül mellé és együtt animálnak... Az oktató, a tanár számára csodás pillanat látni, amint az animáció megérinti az embereket, legyenek azok gyerekek vagy felnőttek.

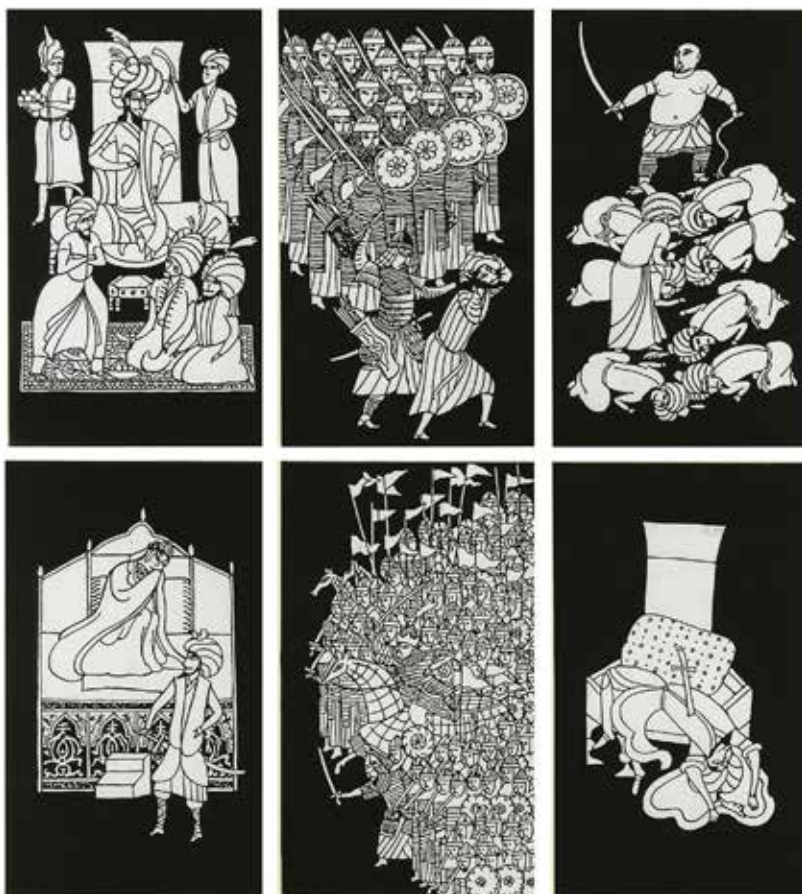
A Képről Képre műhelyben nagyon érdekes figurákkal találkoztam és dolgoztam együtt akár éveken át is. Hévízi Farkas például nyolc vagy kilenc évet töltött el a szakkörben. Kilencévesen jött és az érettségig maradt, közben csak nőtt-nőtt, hatalmas ember lett belőle, de ugyanazzal a lelkesedéssel, ki nem fogyó fantáziával csinálta a dolgait, kis filmcskéit. De voltak olyanok is, akik itt pihenték ki a hét iskolai fáradalmait, s visszatérően lerakták a fejüket az asztalra, és nem csináltak semmit. Gondolkoztak. Volt egy olyan, nagyon tehetséges, jó animációs érzékkel megáldott tanítványom, aki minden egyes alkalomra más-más ötletet, feladatot talált ki a maga számára, és soha nem csinált olyat, amit a legközelebbi alkalommal is folytathatott volna. És így tovább...

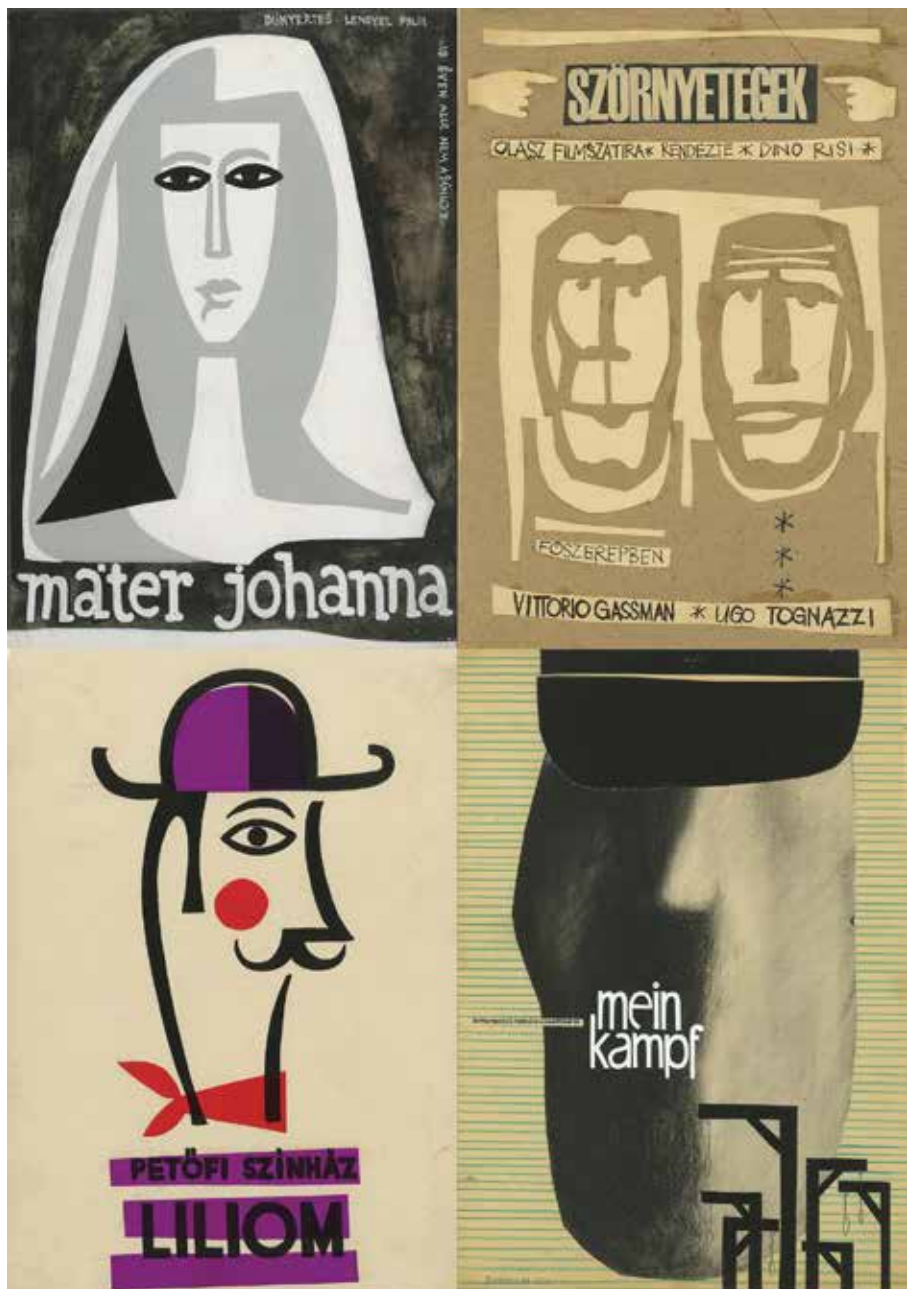
Könyvillusztráció

A világbíró király – könyvillusztáció

A világbíró király – könyvillusztráció

Plakátok

Plakátok

Hangok – filminterv

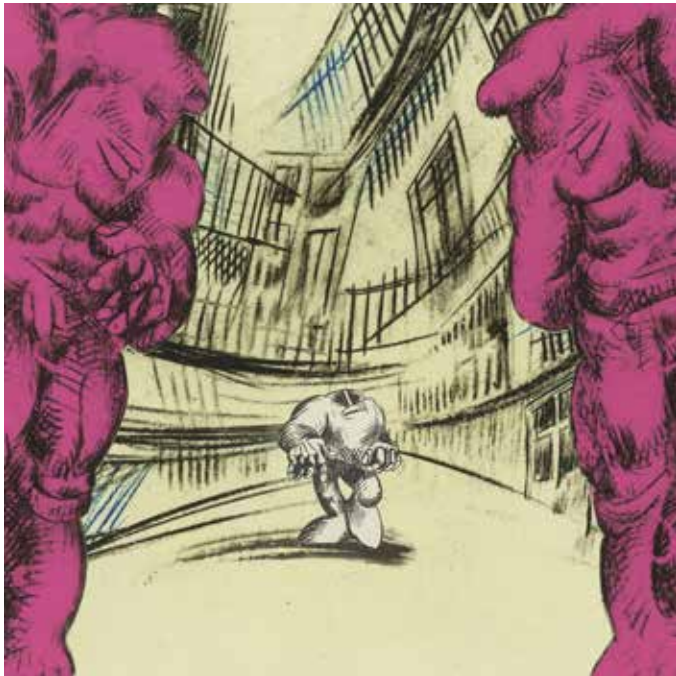
Egyszer volt – filmterv

eucsillag.hu – filmterv

Sós lótyy – filmkép

Rend a házban – filmkép

Hé, Te! – filmképek

Iskola TV – filmképek

Hogyan kerül Eszter az asztalra? – filmképek

Szent Mihály-napi játékok – filmképek

Leltár – filmképek

100 éve történt – filmképek

Gyerekek vörös tájban – filmképek (gyerekanimáció)

A fák és az ember sorsát meghatározó környezet mint motívum Szabó Lőrinc költészetében

A növények gyakran szerepelnek a művészetek tárgyaként és elemeiként. Az irodalomban elsősorban a táj részeként jelennek meg, de az író vagy költő érdeklődésének középpontjában is állhatnak. A fák erdőt képezve a mű helyszínül, háttérül szolgálhatnak, kedvelt témaként előfordulhatnak a fasorok is, egy-egy fa azonban kivételes szépségével, helyzetével felhívhatja magára a szerző figyelmét és az ábrázolás tárgyává válhat. Ilyen esetekben gyakori az olyan vers, amelyben a tájleírásra jellemző érzelmek és hangulatok ábrázolásán túl a fának más, többletjelentése is van, olyan, amely az egyes emberre, esetenként az emberek csoportjára is vonatkozhat, s ezzel a gondolati költészet jellemzőit veszi fel. A magyar költészetben az első ilyen, fáról szóló vers Janus Pannonius (1434–1472) *De amygdalo in Pannonia nata* című latin nyelven írt című költeménye. Magyar nyelven több fordítása is van, azonban Jankovits László *A diadalmas mandulafa* című tanulmányában¹ az addig ismert fordításokra utalva idézi Huszti Józsefet, aki 1931-ben megjelent monográfiájában a mandulafa korai kivirágzásáról beszél: „a költő elcsodálkozik a tavaszelő, szinte még a tél hidegében kivirított mandulafa virágpompáján.”² Janus Pannonius verse tehát, még ha Szabó Lőrinc ismerte is, nem tekinthető az ő fák sorsát vizsgáló versei egyik előzményének. Weöres Sándor *Egy dunántúli mandulafához* címen ismert fordítása pedig csak 1953-ban jelent meg.³ Inkább mondható ez Arany János 1852-ben írt *Pusztai fűz* című, hasonló témájú verséről, amely egy más tájékon honos, ott boldogan élő fűzről szól, amit olyan, számára idegen közegbe ültettek át, ahol sanyarú sorsa miatt szomorúnak és elátkozottnak érzi magát vagy Reviczky Gyula 1884-ből származó *Pálma a Hortobágyon* című verséről, melyben egy tragikus sorsú pálma jelenik meg. Miután elvitték a Hortobágyra, ahol csodálatba kellett volna része-sülnie, ott csak tengődik, mígnem az őszi szél gyökerestül kicsavarja a földből és elpusztul. Nem tudjuk, Szabó Lőrinc ismerte-e ezeket a verseket, de felfigyelt a fa életének és az emberi életnek a hasonlóságára, mert verseiről beszélve több ízben megjegyezte: „Legtöbbjüket átszővi a mások életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, nemcsak emberekébe, hanem az állatok-, növények-, tárgyakéba – a

1 Jankovits László, »A diadalmas mandulafa«, *Jelenkor*, 2012, 55. évfolyam, 11. szám, 1113–1119.

2 Huszti József, *Janus Pannonius*, Pécs: Janus Pannonius Társaság, 1931, 207.

3 A zseniális költő tragikus sorsát a kedvezőtlen hazai körülmények között Weöres Sándor 1953-ban megjelent fordítása vetíti előre. Weöres személyesen is ismerte Szabó Lőrincet, nem tudjuk azonban, felfigyelt-e költészetében a fák sorsának az ember, sőt a költő sorsára vonatkozatható sajátosságaira. Ha a kérdésre igennel válaszolhatnánk, akkor megengedhető lehetne a föltevés, hogy Szabó Lőrinc e versei talán hozzájárulhattak Weöres Sándor versértelmezéséhez az *Egy dunántúli mandulafához* című vers fordításakor. Mintegy folytatva a Szabó Lőrinc-i fa-sors, ember-sors, költő-sors hasonlóságának gondolatmenetét.

világmindenségbe.”⁴ Tanulmányomban azokat a verseit vizsgálom, amelyekben a növények, mindenekelőtt a fák életébe és sorsába vetítve beszél az emberi életről és sorsról, a körülmények sorsalakító befolyásáról, továbbá azt, hogy ez a hatás megfigyelhető nemcsak az emberek, hanem költők életének, sőt a költői művek sajátosságainak alakulásában is.

Szabó Lőrinc 21 éves volt, amikor ez a gondolat megjelent a *Dunántúli idillek* gyűjtőcím alatt *Fák között* című versében, egy évre rá a *Föld, erdő isten* című kötetben, az 1943-ban megjelent *Összes verseiben* pedig átdolgozva ismét találkozunk vele: „Barátaim, ti fák és [szép szálfák s] nemes erdők, / sorstalan [láztalan] érés szenvedélytelen / gyermekei, kik mozdulatlanul / s rejtett szemekkel vizsgáljátok a / sűrűitekben járó idegent, / a féreg-embert, – óh fogadjatok / testvéretekke engem is!...”. (Az átdolgozás új szavai szögletes zárójelben olvashatók.) A vers alanya ebben a versben megszólítva a fákat először nevezi őket barátainak, de ezen a megszólításon túl is megy, kéri őket, hogy fogadják testvérükké. Habár egész költészetén keresztül foglalkoztatta az embereknek a fákhhoz hasonló sorsa, első ilyen témájú nagy verse nem a fákhöz vagy a fákról szól, hanem egy magasabb rendszertani kategóriába tartozó bogáncsról: a beleérzés, beleélés azonban ebben tapasztalható meg az egyik legpregnánsabb módon. Ez az 1931. augusztus 30-án a *Pesti Napló*ban, majd 1932-ben a *Te meg a világ* című kötetben megjelent *Szamártövis*. Szabó Lőrincnek szokása volt, hogy megjegyzéseket, magyarázatokat fűzött verseihez. Ezek csak halála után kerültek elő és a *Vers és valóság* című kötetben láttak napvilágot. A *Szamártövis* című vershez fűzött magyarázat szerint: „rendkívül áruló vers a viselkedésemre” [...] rájöttem, a hasonlóságra a magam sorsa és a lila tövisvirág között. [...] A másnak nem ártóg, a passzív erő kívánt beszélni általa.”⁵ A lírai alany a versben semmivel sem utal magára, mégis, ismerve a vershez fűzött magyarázatot, úgy tűnik, magáról és költészetéről is vall. A szamártövishez fordul, hozzá intézi szavait, de a verset olvashatjuk úgy, mintha önmagával beszélgetne. Az útszélen növő virágnak látszólag semmi értéke sincs, a szépsége sem ad neki tekintélyt, védekezését sem értik, ellenségként tekintenek rá. Maga azonban tisztában van jelentőségével. A zordon külső nemcsak a növényt védi, hanem – halála után a test pusztulását felülmúlva – a jövő letéteményeseit is. A költemény az élet és halál, a lét rejtélyébe enged bepillantást. Kulcsár Szabó Zoltán szavaival: „A *Szamártövis*ben a bogáncs – az egymást követő évszakok természeti idejével párhuzamba állított – »életének« végességét a hátramaradt váz képe viszonylagosítja. A szamártövis a testnek mint önmaga örének motívumát viszi tovább [...], olyan összefüggésben azonban,

▼

4 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, s. a. r. Lengyel Tóth Krisztina, jegyz. Kiss Katalin, Lengyel Tóth Krisztina, utószó Kabdebó Lóránt, Budapest: Osiris, 2001. 279.

5 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*... 63.

amely a elmúlt élet testi érzékelhetőségét [...] valamely jelentés vagy értelem feltételül jelöli ki: a vers zárlatában a halál sajátos jelentését vagy legalábbis jelentésének lehetőségét nem valamely túl- vagy másvilág, hanem a testi létezést lehetővé tévő őr maga hordozza.⁶ A vers rendkívül statikus, leggyakoribb benne a létige, s még ha meg is jelenik egy-egy cselekvő ige, azok sem hoznak mozgást a versbe (öltözzöl, virulsz, megállsz, megrothad a rét). Csak a második versszakban olvasható kétszeres feljajdulás és zárójelben, a bogáncs panaszát megszólaltató kérdés által válik némileg dinamikussá („Ő bánt, és bűnös ugye, te vagy, szegény bogáncs?”). A költeményt ennek ellenére meglepő lendületesség jellemzi, amit a számos ellentétes jelentésű szó és szókapcsolat biztosít (útszéligyom – árokpárt éke, talpig fegyverbe – lelked béke, virulsz – vértizedben, az élet – megöl, holt őr – helyeden maradsz). Az ellentét előfordul egy-egy jelző és jelzett szó szókapcsolatában is (árva ék, dacos virág, barátságatlan, bús virág, szuronyos csontváz), ami ugyancsak élénkké, erőteljessé teszi a verset. Baránszky-Jób László, irodalomtörténész, Szabó Lőrinc barátja a költemény egységes, zárt formaszervezetét hangsúlyozza, sőt kiemeli egységes zeneiségű szerkezetét: „A *Szamártövis*ben nem fölviannak, hanem végigvonulnak a zenei szerkezet, az elzeneiesedett nyelvi struktúra a műnek egységes jelentést biztosító szerkezetek, az egységes jelentés szolgálatában és mintegy általa sugallva. S mindez a lehető legegyszerűbb, legcicomátlanabb megfogalmazásban. A szabadvers és kötött szak e különös ötvözte biztosítja azt a fokozott természetességet, amit a Szabó Lőrinc-i líra modern realizmusának stílusa megkíván. Nem válik hűtlenné ahhoz az egyszerűséghez, amelyben szinte kerülni látszik a behízélő szépségeket: kopár tárgy, téma, kemény, feszes előadásban, s ekként reprezentálja éppen a költő, az intellektuális, a józan költő »hangulati« zónáját, s [egyáltalán nem parnasszien, hanem] nagyon is »prózaik« módra vallanak a költőnek erről a világnézeti magatartásáról.”⁷

A *Szamártövis* után Szabó Lőrinc az 1936-ban megjelent *Különbékében* folytatta az ember fákkal való együttérzésének leírását. Az első ilyen költeménye az *Őszi fák* című. Egy vadgesztenyefához szól fölédzve annak tavaszi leveleit, majd őszi képét. Az első versszak a falevelek múltbeli, tavaszi, mondhatnánk, idillikus leírásával kezdődik, a második versszak indítása a *Szamártövis* hangulatát idézi, pár sor után azonban a nap ragyogása, mintha mesében történné, arannyá változtatja az őszi faleveleket. Az első versszak, a levelek születése után, a második versszak elején csak egy pillanatra villan fel a hervadt, száraz levél képe – az emberi élet öregkorát juttatva eszünkbe –, az elmúlás gondolata azonban arannyal átszínézve megszépül. A következő három versszakban megjelenik egyfajta biztatás: az

▼

6 Kulcsár-Szabó Zoltán: *Tükörszínházunk agyának. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Budapest: Ráció, 2010, 84–85.

7 Baránszky-Jób László, *Élmény és gondolat*, Budapest: Magvető, 1978, 184–247. 228.

A fa sorsának és az emberi sorsnak hasonlóságát veti fel az 1935-ben Dédabisztrán töltött nyaralás idején keletkezett ciklus, a *Versek a havasról* V. verse, *Az erdő fia*. A friss élmény ihlette költeményben a sajnálat, a fájdalom, a felháborodás, a düh, a részvét, a tehetetlenség érzései váltakoznak. Az erőteljes képekkel teli vers első huszonhárom sorában egy embertelen háború kegyetlen mészárlásának képeit idézve jelennek meg előttünk az ártatlanul kidöntött fenyők - megannyi néma holttest. Védtelenségüket, kiszolgáltatottságukat hangsúlyozzák a gyilkolást érzékeltető expresszív, erőteljes kifejezések: „a villogó balta”, „dült a mészárlás”, „megdőrdült a fejsze”, „puskalövésként felelt a visszhang”. A „nemes fának, a drága halottnak” a természet adja meg a végtisztességet, ám ezután nem az örök nyugalom vár az erdő fiaira, hanem a következő 27 sorban leírt, a halálnál is embertelenebb bánásmód, amikor az ember áruvá, „a rabló ember rabszolgáivá” változtatja a sok életet. A „Fürge csapatok / mozogtak, a nyomorult bér vezényelt”, a „pénz szorgalmas kerekéi”, „hallottam a villanygépek okos / munkáját, a gőzfűrész vijjogását” szókapcsolatok szokatlan, egymással gyakran ellentétes töltésű jelzői a természet és a civilizáció összeférhetetlen voltát emelik ki. A befejező 16 sorban a költő nem tud megnyugvást találni az őt körülvevő természetben, a fákkal azonosulva átérzi szörnyű fájdalmukat: „az én szép óriásom is: / indul a zengő acéllap felé / s mintha az én derekamban recsegne, / úgy hasít majd husába a fűrész.” A zaklatottságot kiemeli a szabálytalanul ismétlődő 10, 11 szótagos rímtelen sorok lüktetése és a sorvégi áthajlások („feküdt / előttem a megnyúzott rönk”; „irtották a béke / erdei népét”; „a hold / ezüstje”; „láttam a messze / mélységben”; „csak az / elhurcolt erdőt láttam”). A költemény újabb lépés a fa és az emberi sors hasonlóságának ábrázolásában, kimondja a fa és az ember közötti testvérséget is, de a többi hasonló versek sorából annyiban válik ki, hogy hiányzik belőle a fához intézett megszólítás. Szabó Lőrinc első négy kötetét a világ elleni lázadás jellemezte. A *Te meg én* kötet nemcsak költészetének elismerését hozta meg számára, hanem anyagi jólétet, bizonyos anyagi biztonságot is. Ám amikor „különbékét” kötött a világgal, akkor sem tett szert az áhított nyugalomra. Az elmúlást idéző *Őszi fák* kevésbé kemény kicsengése sem téveszthet meg bennünket, ám *Az erdő fia* még mindig a lázadó költő verse.

Amikor azonban a *Harc az ünnepért* kötet 1938-ban napvilágot látott, a költő életét a konszolidált polgári lét jellemezte, személyiségének jelentősége pedig nemcsak az irodalmi-politikai mozgalomban idézett elő változást, hanem privát életében is. Mindez azonban kihatott költészetére, mert függetlenedést hozott korábbi helyzetéből adódó témáitól, s olyan alkotói magatartást eredményezett, amely által minden más kötöttségtől mentesnek érezte magát. Költészetében ez bénító feszültséget teremtett, és költői erejének csökkenésében, kudarcban mutatkozott meg. Ez „olyan versek írására inspirálja, amelyekben megkerülheti a kudarcot okozó ellentmondásokat: a megnőtt és férfikora delére ért embert szembesíti a természettel. Ebben a korszakban is megtalálta tehát azt a lehetőséget, hogy személyiségét zavaró ellentétektől mentesen vizsgálhassa, sőt, legalább egy relációban megfogalmazhassa. A létezés társadalmi és egyedi zavaraiból kilépve, korának és életrajzáinak hátat fordítva az embert szembesíti ezekben a versekben a természettel és ezen keresztül *létével*.”⁸ Kabdebó Lóránt több, nem a fa, illetve ember sors témát taglaló vers mellett a *Szamártövist* és az *Őszi fák*at is *létversek*nek nevezi, és ide sorolja a *Harc az ünnepért* kötet négy fa témát feldolgozó versét is. Észrevétele szerint a költő a fák látványával szembesülve az emberi lét és halál kérdését veti fel költeményeiben, véleményünk szerint azonban egyúttal tovább is fejleszti *Az erdő fiai* és az *Őszi fák* című versekben már megjelenő gondolatot, a fák és az ember hasonló, majd a későbbiekben azonos sorsának kérdésével. A *Harc az ünnepért* kötetben aztán szinte rendszerességgel kezd foglalkozni e két sors közös jellemzőinek témájával. Ezt példázza az 1937-ben megjelenő több, hasonló gondolattal foglalkozó verse.

Az első ilyen vers a *Téli fák*. A költő feljegyzései szerint „sétáltam késő ősszel, talán hó nélküli tél elején, és [...] megszállt egy riasztó képzelődés, ami különben nem volt ritka nálam: az, hogy rám támad az ellenséges világ, rám a vasvillás, csupasz fák.”⁹ Ilyen hangulatban nem várható el, hogy a vers alanya beszélgetést kezdeményezzen bárkivel, bármivel is. A *Különbékéből* ismerős fa-testvérek ebben a versben ellenséggé váltak volna? A kietlen, kihalt tájon áthaladva azt látjuk, hogy a csontvázig lecsupaszított fák szenvednek: „vacognak”. A környezet kísérteties hangulatát nem törné meg a fák esetleges megszólítása, nem enyhíti a második versszakban megjelenő, a *puszta, télen* versből ismert módszer sem, amely a nyár elemeinek beemelésével mérsékelné a táj elhagyatottságát. A természet, az évszakok körforgása gyakran szolgál az emberi élet mulandóságának ábrázolásra, az álom pedig a pihenésen túl előrevetíti a halál gondolatát is. Tél idején a természet is álomba merül, az élő növények esetében ez az „örök álmot” is jelenti. A fák élete ugyan hosszabb, de a kemény tél számukra is végzetes lehet. A költemény-

▼

8 Kabdebó Lóránt, *Útkeresés és különbélke*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 255.

9 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*...111.

ben tükröződő félelmet nem a fák ellenséges magatartása, hanem a fák sorsába való beleélés okozza, amit a vers tengelyét képező harmadik versszakban ki is mond: „szinte csontomig / éreztem a csupasz halált. / – Fa vagyok én is, / ágbogas csontváz!” Amikor „lepattant egy ág és megmoccant a temető”, a költő föleszmél és indulna haza, ám a körülötte álló fákat még ekkor is fenyegetőeknek látja. A félelem még akkor is kíséri, amikor maga mögött hagyta őket, úgy érzi, a fák a ködön át még ekkor is fenyegetik. A költő megjegyzéseiben említett „riasztó képzelődés” nem csupán az ellenséges világra vonatkozhat, hanem inkább a tél sugallta halálra.

A kötetben *Téli fák* utáni következő második vers, *Az áprilisi rügyekhez* már a tavasz köszöntése. A természet ridegsége: „hideg az április.”; „Egy hónapja nem láttuk a napot”; „hosszú naptalan [április]”; „komisz tavasz”) és a költő betegsége, reménytelensége („hitetlen voltam és reménytelen”; „fáradt, gyáva és gyenge”) a tavaszi ébredés ellentétét fejezik ki. Ezt a sötét hangulatot győzik le a versszakok elején elhangzó ismétlődő megszólítások, melyeket a becéző jelzőkkel elhalmozott rügyekhez intéz („kis rügyek”, „tavaszi rügyek”, „szárnybontó rügyek”, „hívó rügyek”). A levelek bátorságának, példamutatásának köszönhetően erőre kap a természet, és hozzájuk hasonlóan bennünket is eltölt a remény. A vers elején halványzöld lángként repdeső, a költemény végére zöld zászlókká váló levelek a bokrok, fák, hegyek csúcsaira feljutva zöldre, a remény színére festik a világot. A *Téli fák*kal szemben ez a vers a remény, az újjászületés, az élet ünneplése.

A *fákhoz, a költőkhöz* egy hónappal *Az áprilisi rügyekhez* után keletkezhetett, annak hangulatát folytatja. A hosszú tél és a betegsége elmúlása után hirtelen beköszöntő tavasz meglepi a vers alanyát, hitetlenkedve, háromszor is fölteszi a kérdést, hogy valóban eljött-e a tavasz. A természet gazdagsága, a sok fa, bokor, virágzirom pedig elbűvöli. A varázslat a vers közepén tetőzik, amikor egy megszemélyesített jegenyefa (egy lány) leveleivel (hajával) játszadozik, és zöld vérének lüktetését érzi. A zöld az előző költeményhez hasonlóan kiszínezi az egész verset, a természet megújulását, harmóniáját vetíti előre. Ezt követi az elragadtatott felkiáltás, amikor a fákhoz, virágokhoz, minden növényhez fordulva kimondja a már a címben is kijelentett sorsazonosságot. Továbbgondolva a fa- és az ember-sors témát, hozzátársítva a költő-sorsot és ismét hangsúlyozva a testvérséget. A költők a „semmiből” teremtenek verset, a fák hozzájuk hasonlóan a látszólag értéktelen anyagból hoznak termést, teremtenek pompát mások gyönyörködtetésére, s ez a teremtetési folyamat a természet, az évszakok körforgásának köszönhetően végtelen.

A kötet következő verse az *Egy raguzai leánderhez* az előzőekhez képest annyiban jelent többletet, hogy benne ismeri fel és mondja ki a környezet meghatározó szerepét a növények, és – a leánder példája nyomán – az ember életében. A költe-

mény keletkezésének kiváltó oka a költő és családjának első és második dalmáciai utazása volt.¹⁰ Ekkor látott fához hasonló leándereket, és tapasztalta meg valódi szépségüket, ami mély benyomást gyakorolt rá, ezt fejezi ki az első versszak eleji felkiáltás. A növény szépsége elbűvöli a vers alanyát, aki azt eddig, Budapestről „satnyán, betegen tengődő [...] Dézsába rakott zöld gyász”-ként ismerte. Ezután az egész, öt versszakból álló versben a leánderhez beszél, szinte lélegzetvétel nélkül fejezi ki csodálkozását, izgatottságát „a szép fa” láttán, s ezt a bükk metaforával fejezi ki. A szépség a következő szóképben már egy személy (nő, anya) tulajdonságaival bír, aki gyermekeit ringatja: „roskadva ringatod / habzó virágaidat s illatod / szinte a tudómba tapad.” A versszak végi harmadfél verssorban a „roskadva ringat” alliteráció, majd a költői kép kiváltotta képzettársítások: a hullámok és a hajó ringása, a hullámok fehér taréja, végül a képet záró illat, egy újabb alliteráció, a „tudómba tapad” erőteljes hatást ad a versszaknak, és az egész verset vizuális és olfaktorikus benyomásokkal telíti. A második versszakban ismétlődő „így már tetszel” kijelentéssel a vers alanya mintha megnyugodna. Megjelenik a leánder Budapestről ismert „sivár udvarok, sivár dísz” képe, amely ellentétként az előző és következő strófában halmozza a jelzőket, ám ezek a jelzők elsősorban nem díszítőjelzők, hanem az igazi, saját környezetében viruló növényéi: telt, dús, büszke, szép, erős, egészséges. A vers alanya a továbbiakban nem is igyekszik a versben szereplő jelzőknél kifejezőbbeket használni. Fokozódó lelkesedését a számos felkiáltás, kérdés, a félbeszakított gondolatok, ennek megfelelően az írásjelek is tükrözik. A negyedik versszakban felsejlő magyarázatot követő „Ugye” szóval bevezetett kérdés egyben ki is mondja a feltevés helyességét: „itt vagy, itt a helyeden, itt vagy az igazi:?!...” Ezt a felismerést mondja ki – miközben eltűnődve nézi a „szép fát” és annak életkörülményeit –, immár megnyugodva, és nemcsak a fára, hanem a költőre is vonatkoztatja. Más költők verseiben is előfordul a környezet meghatározó szerepének kérdése, Charles Baudelaire *Az albatrosz* című versének is tárgya, Szabó Lőrinc azonban ezzel a versével a költői sors magyarázatán kívül többletet is tartalmaz: a költészet lényegére is utal: a költészet szépsége is függhet a környezet hatásaitól, sőt a költő környezetétől is. A leánderről mondtak kifejezhetik a költészet lényegét is. Furcsa módon ez a vers elején jut kifejezésre, már az első versszakban: „ringatod habzó virágaidat”. A leánder elbűvölő szépségénél még csodálatosabb virágának a szépsége. A ringatás a költő tengeri utazását, a hajó ringatását juttatja eszünkbe, a habzó jelző a víz habzásának fehér fodrát, ez pedig a leánder virágát, ami a piros és rózsaszín mellett lehet fehér is. A virág illata átjárja a költő egész lényét, ez az érzés elbűvöli, szinte elkábítja.

▼

¹⁰ Szabó Lőrinc nem Hercegovinában (ahogyan *Vers és valóságban* a 111–112. oldalon olvashatjuk), hanem Dalmáciában, Dubrovnikban és környékén, a Dubrovnik közelében lévő Trsteno nevű város arborétumában vagy a Kotori-öbölben és a tivati városi parkban láthatott ilyen leándereket. Lásd erről még: Čurković-Major Franciska, *Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai*, Miskolc: Miskolci Egyetem BtK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010. 114–115.

A leánder virágának vizuális és olfaktív érzékelése kapcsán a szépség mellett meg kell említeni a veszélyét is: a leánder mérgező hatását. Bármely részének – akár kis mennyiségben történő – elfogyasztása is halálos veszélyt jelent az emberekre. Nem tudjuk, Szabó Lőrinc sejtett-e valamit erről az esetleges végzetes következményről, de a leánder szépsége, virágának mámorító illata a növényekről írt egyik legszebb költeményének megírására ihlette.

Az *Egy raguzai leánderhez* vers tehát új elemmel bővült, s ezzel újabb előzménnyé is vált, nélküle ugyanis nem jöhetett volna létre a téma összegzését jelentő, 1938 januárjában írt *Egy téli bodzabokorhoz* című költemény, amely egy – a leánderhez hasonlóan – fának is beillő bokorhoz beszél, megszólítja egy nap-mint nap ismétlődő „találkozás” alkalmával. A vers szerkezetét rövidebben vagy hosszabban leírt szituációk és emlékképek váltakozása képezi. A részek kezdete vagy befejezése nem egyezik meg a versszakokéval. A „Levetkeztél, szegény bokor!” sorral, a növény téli képével kezdődik, majd egy verssornyi átvezetés után a lírai alany emlékeiben egy nő metaforájaként jelenik meg. A bokor a további emlékképekben is emberként szerepel. A tavasz, egy nőhöz hasonlóan, életének nagy eseményére készülve csinosítja magát. Ezután újabb élethelyzet következik, a vers alanya a mindennapi robot miatt szót sem tud váltani a növényvel, csak addig érzékeli, amíg elhalad mellette. Nap mint nap elsietett a bodzabokor mellett, s közben elmúlt a tavasz, a nyár és az ősz, a növény vegetációs időszaka. A vers alanyában felsejlik a gondolat, hogy a lombtalan fa látványa az emberi élet végének közeledtét is jelentheti: „Most meztelen vagy és öreg vagy.[...] Csontváz vagy! drót-váz! égnek álló / pipaszár lábak! s mennyi göb!” A költő és a bodzafa néma „beszélgetése” következik, aminek egy veréb a szemtanúja. A megelevenedő emlékek egymásutánisága „a zöldhajú és szíromtestű tündér” a tavaszi bokor képét, a „tányérnyi fehér fürtök” a nyárét idézi, a „tányérnyi fekete ernyők, ért bogycsokorok” után az ősz „aranyászóke lángba öltözteti” a növényt. Ezekben a sorokban párhuzamosan vonulnak végig az ember valóságglátásának képei és emlékezése által a fa életének képei. Amikor felrepül az eddig rájuk figyelő madár, megtörik az emlékezés varázsa. A vers elején a „szegény bokor” később „csontváz”, majd a vers végén a „szörnyű bokor” harmadszor ismétlődő a megszólítása rádöbbszennünket, hogy a vers tárgya nemcsak a fa életének mulandósága, hanem az emberé is. Ezt fejezi ki a hetedik versszak harmadik sora, és folytatva „Váz vagyok én is, vetkőző váz, / az életemet vetkezem, / nyaramat, mely a múltat nézi, / és nem ismeri meg magát: / a megvénült év erdejében / a nap kihunyó parazsát” kimondja az elmúlás elkerülhetetlenségét. A költemény a fentebb említettek alapján a létversek közé sorolható, köztük is az egyik legjelentősebb, de a bodzafa sorsát bemutatva a fa sors – ember sors – sorsazonosságát is hangsúlyozza. A költemény tartalmához igazodik a verselés is. Nyolcsoros keresztrímelésű versszakok váltakoznak, ezek a rímek azonban nem tükrözik Szabó Lőrinc verse-

lésének magas szintjét (éven át – selyemruhádnál, percekig – valamit, mennyi göb – ágai mögött, kis driád – lombodon át), mert a költő az élet mulandóságának tényét hangsúlyozva a vers alanyának megrendülését kívánja nyomatékossítani. Lengyel Balázs „alig-rímeknek” mondja őket, egyúttal összefoglalja a költő verselésének jellemzőit is: „Szabó Lőrincről közhely, hogy ő az, aki felfedezte, meghonosította költészetünkben a csúnya verset, ami mégis szép. Csúnya verset, vagyis azt, amelynek sem ritmikája, sem rímelése nem fogadható el a zengzetekre, rímdíszekre ügyelő régi gyakorlat szerint, még a *Nyugat* nagyjai szerint sem. Az ő rímelése [...] nem édes, hanem érdes, ritmikája nem ünnepélyesen lejtő, hanem kakofóniás. Formaművészetének zsenialitása abban van, hogy diszharmonikus lírai világának megfelelő disszonáns formát talált, s ezt a formát, már mint formakultúrát bele tudta szuggerálni idegzetünkbe.”¹¹

Az 1943-ban napvilágot látott *Régen és most* című kötetben jelent meg az egy évvel előbb írt *A földvári vadgesztenyefákhoz* című vers, amely a *Te meg a világ* kötet *Hajnali rigók* című költeményéhez hasonlóan a mások életébe (ebben a versben az állatokéba, a madarakéba) való beleéléssel foglalkozik. *A földvári vadgesztenyefákhoz* versben a madarak örülnek az élet szépségének. Az emberekhez hasonlóan ők is „kis nyomorultak” de, mert nem gondolkoznak a holnapról, az élet mulandóságáról, boldogok. A fák leírása a tavaszi újjáéledéssel kezdődik, a rügyek, levelek, virágok lugassá, a madarak „mulató helyévé” alakulnak, a gesztenyefa különleges virága megszemélyesül házraggyá, népmesei csodafává válik, a fa szinte várossá változik, ringó emeletek, tárt ablakok jelennek meg, a madarak boldogsága az önkívülettel határos. A látvány, az akusztikus és olfaktórikus ingerek bűvöletbe ejtik az embert. A költemény nem jelent továbblépést a fák- és az emberi sors ábrázolásában, az emberi tél múlásával azonban költészetének harmonikusabb voltát nyomatékossítja.

Az 1947-ben megjelent *TücsökHzene* kötet V. Budapest részének 285. számú verse *A bodzafa* a fákról írt versek sorában újabb elemmel bővül. A verset, ahogy a *TücsökHzene* többi költeménye esetében is, nem a pillanatnyi élmény, hanem az emlékek ihlették. Az *Egy téli bodzabokorhoz* című vers képeinek és gondolatainak felidézése. Az első hét és fél sorban egységbe tömöríti az *Egy téli bodzabokorhoz* első három versszakában leírt élethelyzetet, találkozását a bodzabokorral. A következő rész hatodfél sora mintha az előző sorokból kihagyott fa képének összefoglalása lenne: tavaszi ruháját, nyári örömet és őszi gazdag termését varázsolja elénk. A „téli Raguzáról kérdezgetett” sor idézi azon találkozásait a bodzafával, amelyek a „dalmáciai utazás” és a „raguzai leánder” megismerése után következtek, mintha ezzel az emlékek megjelenésének folyamatosságot szeretné

▼

¹¹ Lengyel Balázs: Szabó Lőrinc: »Hajnali rigók«, in: *Miért szép. Századunk magyar lírája verselemzésekben*, Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1974, 263–264.

biztosítani. Az ezt követő három szárnyaló sor már egyértelműen a bodzafáé: a fát a többi fánál különbnek, „bölcse”-nek, „szent”-nek, „isten” küldöttjének tekinti. A verszáró két sor kifejezi a bodzafa hiányából adódó űr betöltésének lehetetlenségét. A veszteség kimondása az elmúlással való szembenézés szükségességét hangsúlyozza.

Szabó Lőrinc a fa és az ember élete közötti hasonlósággal foglalkozó utolsó költeménye az 1948-ban írt *Őszi meggyfa* 1956-ban a *Valami szép* kötetben látott napvilágot. Ezzel a verssel még egyszer körbejárja a témát, amely már eddig is foglalkoztatta. A vers *A téli fák* hangulatát idézi, néhány fogalom ismerős ebből a versből. Ezúttal megszólítja a fát. A két mondatból és 14 sorból álló vers első részének hangulata csüggeteg, zord, nyomasztó, a jelzők fokozzák a komor hangulatot. A „te szegény” megszólítás eleinte sajnálatot, részvétet tükröz: míg a „sovány”, „zörgő kisértet”, „szépség roncs emléke” inkább a fa külső tulajdonságaira utal. A vers alanya ezután észreveszi a fa szenvedését: a „magad bitója” szójáték-szerű metonímia, a „rab dermedtség”, „a tétova ágbog-dadogás”, a „nem dac, csak csupa fekete rángás” pedig a megszemélyesített fa emberre érthető tulajdonságait tartalmazza. A fekete szín és a te megszólítás ötszöri, a fa megszólítás háromszori ismétlése a vers első nyolc sorát képező mondat első részében, a jelenben részvétlenséget, szinte kegyetlenséget sugall, de az eddig tartó megszólítás befejezése váratlan fordulatot vesz, a fa múltbeli életbe enged bepillantást: „láttalak én virágban!” A következő négy sorban a fa zöld bozontja metafora zöld színe a megújulást hozza a versbe. A különféle érzékterületekről áramló benyomások: a fény, hő, íz, illat és a fa lakói a múlt idők életét jelenítik meg. A verszáró három sor a „tudom” nyomatékosításával, az „ifjú leszél még, az leszél”, ismétlésével biztatás, amelyet az utolsó sor mond ki: „tízezer vérpiros ajkad csókolja a nyár.” A vers azzal az életigenléssel fejeződik be, amellyel az ember elfogadja és értékelni tudja az életet, annak minden szépségével és nehézségével együtt.

A gondolat, hogy a fa sorsa hasonló az ember sorsához, gyakran a költő sorsához, virága pedig a költészethez is, csaknem harminc éven átívelő jelensége Szabó Lőrinc költészetének. 21 éves korában vetette föl először ezt a témát, amely kisebb-nagyobb mértékben szinte élete végéig foglalkoztatta, miközben az élet és halál, a lét és nemlét kérdéskörét is bejárta. A témakörbe tartozó költemények néhány darabja költészetének egy-egy csúcsát jelentik.

Gyógyítható-e a szegény?

Bánki Éva: *Apjalánya*

„No de mit szégyellnek a szegénylősök tulajdonképpen?” (76) – merül fel a kérdés Bánki Éva legújabb regényében. Számptalan tabut érint az *Apjalánya*, elsősorban egy olyan apafigurán keresztül, aki nem fizikai távollétével vagy erőszakos viselkedésével válik antagonistává, hanem épp titkai, félelmei – „szegénylőssége” – által. Ezzel a paradox felvetéssel indít a szöveg is: „hogyan lehet egy ennyire szegénylős emberről regényt írni?” (19). És hogyan kapcsolódhat össze abban a regényben egy apa szegénylőssége lánya rákbetegségével?

Bánki Éva regénye több műfaji-tematikai vonás mentén is megközelíthető: *Esőváros* című debütregényéhez szintén a család (anyai nagyapja története) szolgált alapul. Az *Apjalánya* esetében azonban egyértelműen Bánki Évának hívják a narrátort, olvasható tehát autofikcióként vagy memoárként, de értelmezhető az apa-, trauma- vagy testmotívum irányából is – mindezt úgy, hogy viszonylag rövid, kevesebb, mint kétszáz oldal. A magyar aparegények felhozatala gazdag és változatos, gyarapodtak az apa-lánya regények is, ugyanakkor az utóbbi évtizedben különösen hangsúlyosan jelenik meg a transzgenerációs trauma és holokauszt kapcsolata a kortárs magyar szerzők műveiben. Codău Annamária kritikája első bekezdésében is transzgenerációs traumák és test összefüggésével teremt asszociációt, amelyet több sikerlistát domináló pszichológiai könyv tematizál (legismertebb példaként Orvos-Tóth Noémi *Örökölt sors* vagy Máté Gábor *A test lázadása* című munkáját említi).¹ De elég csak a könyvespolcom felé pillantanom, és Gurubi Ágnes *Szív utca* (Kalligram, 2020), Marianna D. Birnbaum *Apu* (Magvető, 2020) vagy Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* című regénye (Jelenkor, 2023) több ponton is párhuzamba állítható az *Apjalányával*, örökölt traumákkal, megismerhetetlen apákkal, zsidósággal – és szegénnyel. Ugyanis a szegény alapmotívuma a regénynek: szegény a vér és szegény a test; szegény a bűn, halál, félelem; szegény zsidónak, szegénynek vagy rákosnak lenni. „A legrettenetesebb dolgaink mind összekapcsolódnak a szegénnyel” (73) – és semmi sem illetlenebb vagy szegyénteljesebb a halálnál: „úgy nőttem fel ebben a buborékfejű nénikkel teli nyirkos városban, hogy mind a hármat [bűn, halál, félelem] szégyellni kell, csak a »fontos dolgokkal« szabad foglalkozni. A szomszédokkal, az időjárással, a tévéműsorokkal. Hogy valamelyik Mancsi nénit meg ne sértsük” (138). Mindezek

▼
¹ Codău Annamária: *A gyógyuláshoz = ÉS*, LXIX. évfolyam, 32. szám, 2025. augusztus 8. <https://www.es.hu/cikk/2025-08-08/codau-annamaria/a-gyogyulashoz.html> (Utolsó hozzáférés: 2025. 09. 01.)

fényében az *Apjalánya* tétje olvasatomban nem is csak egy apával való szembenézés, hanem elsősorban annak „örökségével”: a szégyennel.

1946-ban az elbeszélő édesapja, Bánki Pisti még gyerekként térdfájásra panaszkodik. Szülei azzal „vigasztalják”, hogy a deportált zsidó gyerekek (akikről szintén nem illik beszélni, ők csupán „elvesztek”, „elvitte őket a vonat”) örülnének, ha csak ennyi bajuk lenne. Inkább adjon hálát a Jóistennek, tanuljon szorgalmasan, köszönjön előre a tanárainak és ne panaszkodjon (5–6). A banálisnak tűnő nyitójelenet több vonatkozásban is szimbolikus jelentőséggel bír: erre vezethető vissza az apa jelleme („pistisége”), amelyet a lánya, a narrátor gyakran vesz görcsö alá vagy bírál. A térdfájásra panaszkodó Pistit a szülők végül a korabeli lehetőségekhez mérten „felteszik egy vonatra”, hogy Pesten megműtsék, és az ott élő rokonoknál felépülhessen. Ez egyfajta beavatás a fiatal Pistinek: az ablakból leskelődve nemcsak a szomszéd zsidó házban élő Nagy Író – a regényben megnevezetlen, de mint utóbb kiderül: Tamási Áron² – fényűző életmódjáról és orgiáiról szerez tudomást, hanem arról is, hogyan erőszakoltak meg orosz katonák nőket és hogyan „betegítették” meg őket egy életre. „Szegény Sacika még mindig az oroszok betege” (10) – tudja meg unokatestvéréről Pisti. Beszédese szóösszetétel ugyanakkor az „oroszok betege” is – a felnőtt regényszereplők nem egyszer tabusítanak vagy beszélnek eufemizmusokban, a gyermekek számára sokszor érthetetlen módon. Erre a leghétköznapibb példa talán a selyemlevesnek nevezett húsízű sós lé lehet. Ugyanakkor a „szegény”-nek aposztrofált szereplők is implikálják a tabusítást: az illetővel óvatosan kell beszélni, és nem lehet akármiről. Ezt többek közt „szegény Mancsi néni” megsértésének esete bizonyítja, akit a narrátor önkéntelenül is megbánt azzal, hogy közli vele, az egykor pompás Velics-villa később moziként működött, ráadásul az egyáltalán nem odaillő *Csillagok háborúját* vetítették benne (135).

A titkok és kollektív traumák közt élő Pisti fokozatosan saját életét is „leskelődve” szemléli, ahogy arra a regényben elrejtett Arany-parafraízis is utal: „Megfigyelni a világot, csak rajt’ ne kapjanak” (24). Elvégre mi is lehetne nagyobb szégyen annál, hogy valamin – például a megfigyelésen – rajtakapják az embert?

Szerelmi csalódását követően Pisti visszatér Nagykanizsára, ahol kiderül, hiába nevelték szorgalmas tanulásra és tanárai tiszteletére, osztályidegenként nem tanulhat tovább. Az Egyesült Izzó beszerzőjeként dolgozik, kerüli a „rossz helyeket” – és alapvetően mindent. Egyszerre szerethető és szálnalmas figura jellemrajza bontakozik ki fokozatosan az olvasó előtt, aki sokáig gyanakodva várja, hogy kiderüljön, mivel érdemelte ki ez a férfi, hogy egy aparegény középpontjába kerüljön? Ellentétben az aparegények szereplőivel, Pisti nem besűgő, nem bántalmazó, nem

▼

2 „Az első történetem, amit tudok róla, hogy Tamási Áron orgiáit lesi a kisablakból” – említi a szerző a *Szófa Műhelybeszélgetés* című sorozatának 23. részében. YouTube: <https://youtu.be/GKYqNwZZ8q8?si=F9YtDS4BkQSWAQ5F> (Utolsó hozzáférés: 2025. 09. 01.)

tűnik el hirtelen a lánya életéből – ő nem olyan. Sőt, igazából semmilyen. Úgy hagyja magára lányát, hogy jóformán el sem megy a városból, érzelmi távolságtartása mégis nyomot hagy benne: „Én úgy éreztem, a rákomat édesapámtól örököltem, hogy az ő elhallgatása, örökös félelme a lelepleződéstől, szűnni nem akaró rettegése lökött bele a betegségbe” (84). A regény izgalmasan építi fel ezt a komplex, egyszerre szeretetből és száналombból táplálkozó viszonyt: „A tény, hogy lenéztem apámat, nem jelenti, hogy nem szerettem” (113). Jó példa erre az apa kedvéért olvasott szocialista krimikönyvek sora, amellyel a lány nem csupán kedveskedni akar apjának, de olyan kérdéseket keres, amelyek valódi párbeszédet teremthetnek közöttük. Ezek a párbeszédkísérletek azonban rendre kudarcba fulladnak, másképp olvassák a Bibliát és a magyar irodalom Nagy Íróit. Ellentétben azzal, amit a regény címe sugall, egyértelművé válik: apja és lánya nem is különbözhetnek jobban egymástól, különbségeikről feszült csend, halálos hallgatás árulkodik.

Nem csupán a regényszereplők viszonyai, hanem a rák és betegség interpretációja is komplex: az apa a rendben hisz, a rák viszont „rendetlen”, megmagyarázhatatlan jelenség: „Apám hitt a rendben [...], vagy csak kétségbeesetten próbált hinni, megkapaszkodni valamilyen rend illúziójában? A rák azért kelthet büntudatot a legtöbb emberben, mert képtelenek vagyunk elhinni, hogy a sejtjeink – mindenféle ok vagy terv nélkül – a mi elpusztításunkra szövetkeznek. Apám a méhnyakrákot nyilván az én bűnömnek vagy mulasztásomnak tartotta volna...” (101). Elvégre a rák sorsszerű csapás, vétkes asszonyok jogos büntetése, ahogy azt Sacika néni is kifejti a narrátornak: „Barikának is sok volt a rovasán! Azt se tudta, kitől vannak a lányai! De Isten nem ver bottal! A legnagyobb meghalt rákban, a legkisebb fogyatékkal született...” (16). A regény érzékletesen mutat rá, milyen mélyen őrzi a nyelv napjainkban is ezeket a berögződéseket: például a rákot mint stigmát vagy szitokszót, ahogy a narrátor később felfigyel a szó használatára a buszon (73). Így tehát nemcsak egy apa ártó hallgatásával szembesít, hanem a szégyenkultúra leszámolására is kísérletet tesz az *Apjalánya*: „Mikor engem 2021-ben méhnyakrákkal diagnosztizáltak, megfogadtam, hogy tanulok apám példájából, és soha semmit nem kerülgetek. El fogom mesélni a betegségemet mindenkinek, a lehető legtöbb embertől tanácsot kérek, nem titkolózom, nem rejtőzködöm, nem viccelem el, hanem felveszem a harcot. Ahogy kell. Mert az sem mentene meg, ha hallgatok” (52).

A sodró, néhol esszéisztikus, szépirodalmi referenciákkal tűzdelt, néhol testfókuszú szöveg helyenként Magyary Ágnes szintén idén megjelent *Testodüsszeia* (Magvető, 2025) című esszékötetét juttatja eszembe. Bánki Éva regényének szövege is hemzseg a parafrázisoktól, utalásoktól, magába emeli a modern latin irodalmat (Saramago, Márquez), a magyar irodalom (Arany, Petőfi, Tamási) és világirodalom ismert alakjait (Boccaccio, Dante), ókori görög tragédiáit. Képtelenség lenne felsorolni az események közt meglevenedő irodalmi játék

minden állomását. Ezeknek kontextust adhat az apától (és családtól) való elszakadás térben és időben behatárolható eseménye: a pesti egyetemista évek. A narrátor az egyik elzárt környezet abszurd szabályaiból (a buborékfejű asszonyok kisvárosa) új, másképp elzárt és abszurd környezetbe kerül, amelyet egyszerre prezentál csodálattal és némi iróniával. Ismerősen csenghet minden bölcsészkart járt olvasónak az, hogy az egyetemi képzés után „újra meg kell tanulni olvasni”, annak szemlélete, hogy a bölcsészkar „fent” van (nemcsak a harmadik emeleten, de elérhetetlen szellemi magasságban, lift nélküli elefántcsonttoronyban), és bár nincs élő ember a földön, akivel provanszálul lehetne csevegni az autószerelés rejtélyeiről, milyen nagyszerű, hogy a lehetőség mégis adott! Kevésbé szórakoztatóan abszurd azonban az egészségügy szemléltetése: akárcsak a térdfájdalomra panaszkodó Pistit, később az orvosához siető narrátort sem veszik komolyan, amikor segítségért fordul. Megint csak jól példázza a nyelv, mennyire jelenvalóak ezek a dolgok napjainkban, hisz a békeidőben is használt „katonadolog” vagy a „kutya baja” ma is gyakori frázisok: mintha a gyógyuláshoz vezető út kizárólag a fájdalom bagatellizálása vagy tagadása lehetne. Édesapjához hasonlóan a narrátorra is rendszerint Évike (néhol Husika) becenévvel hivatkoznak az egészségügyi ellátásban, ami lassan felülírja saját percepcióját önmagáról, és együttműködésre, önmegadásra kényszerít: „Bár nem vagyok Évike, engedelmesen bólogattam” (60), majd „nem győztem pironkodni, fogadkozni, végül taxival hanyatt-homlok hazavágtatni és végérvényesen elévüléződni” (77). Azon a helyen, ahol a legkevésbé lenne helye tabunak vagy szégyennek, az a leginkább terhelt ezek által. Különösen bizarr fordulat ebben, amikor a narrátort nem az arcáról vagy a nevééről, hanem egy röntgenfelvétel alapján ismerik fel.

A rákot gyógyítani nem könnyű – a szégyent azonban gyakorlatilag lehetetlen. Egyedül az gyógyítja, ha nem hallgatunk róla: ennek lehetőségét ismeri fel a regény is. „De én életben akartam maradni, ezért a félelmet és az örökölt reménytelenséget – s mind mögött a megnevezhetetlen bűntudatot – kellett magamban felszámolnom. Ahhoz persze előbb meg is kellett értenem” (109). Erre a megértésre tesz kísérletet az *Apjalánya*, hogy béklyóitól megszabadulva a főszereplő új életet kezdhessen, és ne sírja vissza a régit. Bánki Éva regénye erős, mégis elegáns, szigorú, mégis szelíd. Precíz vonalvezetéssel kísér végig egy elbeszélhetetlen történet oldalain. Tömörsége ellenére komplex, érzékeny, főbb felvetései mellett még nem is tudtam érinteni olyan releváns kérdéseket, mint az anyaság: mind a távolságtartóbb, gyermekvédelmi dolgozói múlttal rendelkező és másképp titokzatos anya történetén keresztül, mind a negyvenévesen anyává váló narrátor vívódásai, a későbbi gyermekvállalás stigmatizálása és „szégyene”. És még ennél is több dolog van, amiről szégyellünk beszélni, írni.

(Jelenkor, 2025)

Zahuczki Dorottya

Múltjaink könnyei

Takács Zsuzsa: *A maradás szégyene*

Zárt, szorongató világ falait építi fel Takács Zsuzsa frissen megjelent verseskötetében. *A maradás szégyene* a hét évvel ezelőtt megjelent *A vak remény* óta született költemények csokra. Sokszor felidézett emlékek kapnak új szavakból lenyomatot – ezek ismerősek lehetnek az olvasónak az *Átkelés a Szezei-csatornán* lapjairól –, gondolatok árnyalatai, sokadszor megénekelt búcsúk, nehéz elválások, múltba vetett elmélkedések a jelenről és a jövőről, a halálról, ez mind belefér a karcsú könyvbe. Az új szavakkal elmesélt történetek fontosságát jelzi az alcím is, *Új versek*.

Az első ciklus (*Esküvői ebéd*) a fiatalkorba repíti vissza a befogadót, gyerek- és kamaszkori élmények forró sűrűségébe, a második (*Abelard és Héloïse*) az elmúló szerelem gyászidőszakába, a harmadik (*Mi történik itt?*) a halottak fájó hiányába, míg a negyedik ciklus (*Velünk, innen, el*) a legkülönlegesebb, itt követhető a legkevésbé, ki beszél a versekben, itt folyik egymásba a *saját halál* biztos érzete a szerettek hiányával, a végesség felé mutat a lezárás, de mégis mozgást implikáló szavakkal, belenyújtózva a végtelenbe.

Vannak olyan ötletek, apróságok *A maradás szégyenében*, melyek annyira izgalmasak, hogy akár tovább is lehetett volna futtatni őket a kötet egészében. Ilyen például a nyitóversben (*Esküvői ebéd*) szereplő fénykép. Az ekphraszisznak is beillő szövegben szikár mondatok elevenítik meg a múltat. A fénykép olyan emlékenyom, amely eligazítja nézőjét egy olyan időpillanatban is, amikor még nem élt, megelevenít, kimerevít valamit, amiről a nézőnek nem lehet primer tapasztalata. Nemcsak az adja a vers és a kép tragikumát, erejét, hogy biztosan tudhatjuk, mindenki halott a képen, sőt, a többség szörnyű körülmények között vesztette életét – „tíz év múlva együtt hálnak meg / az óvóhelyen, amikor egy bomba a villára zuhan, / a kijárat beomlik, és megfulladnak a törmelék alatt.” (7) –, hanem az is, hogy a traumatikus események, halálesetek, fájdalmak belesűríthetők abba a boldog, ünnepi ebédet ülő család fotójába. Hogy kitörölhetetlenül beíródik a múltba az eljövendő kín, nem lehet már pusztán esküvői ebédre készült pillanatfelvételenként tekinteni a képre, nyom lesz, a teljes igazság egy darabja, melyet kiegészít az ekphraszisz. Ez olyan erőteljes felütés, hogy minden ciklus elejére el tudtam volna képzelni hasonlót.

Nem áll távol a fénykép beemelésétől az sem, hogy az elhunyt szerettek kézírása két ciklusban is szerepel a cikluscímadó versek elején, mottókként – az *Abelard és Héloïse* -ben Kertész Imre sorai, a *Mi történik itt?* címűben pedig a költő elhunyt lányának, Annának a kézírása olvasható. Ez olyan egyedi lenyomat, melybe belezáródik tulajdonosa, örökké megőrizhető lesz a kézjegyen keresztül –

Derrida gondolatai nyomán akkor is jelen van és beazonosítható, amikor már rég elhunyt. Az egész köteten végigvonul az immár távollévők megidézése, régi barátoktól, pályatársaktól vett búcsúk (*Utolsó beszélgetés, Felolvasás*) és a családtagok fájdalmas hiánya (*Halottak látogatása, Egy baleset leírása*).

Az első ciklusban – *Esküvői ebéd* – olyan történetek záródnak versbe, melyek a versbeszélő fiatalkorát idézik meg, de akad olyan kísérlet is, melyben az édesanya bőrébe bújik, sajátjává téve akkor még csak kamasz szülője egyik nehéz délutánját. Áll egy kamaszlány, vékony kesztyűben egy hídon, és az öngyilkosságot fontolgatja. Rengeteg szépen megszerkesztett, színes grafikákkal tűzdelt posztot láttunk már az interneten a transzgenerációs traumákról – akit nagyon megérint a téma, még a strandra is az *Örökölt sorsot* viszi el nyári olvasmányként, – de ebben a versben jóval több van ennél. Nemcsak a tárgyilagos versnyelv, a megnyomorított gyerekkor szinte közömbös leírása emeli fel a pop-pszichológiai témánál magasabbra a verset – „Nem volt bérlete, gyalog járt az egész / iskolaévben, a nyári szünetben pedig árvaházba / adták, mikor a család az Adrián nyaralt. A lépcsőt mosták, és a térdük csupa seb volt.” (14) –, hanem a *Miatyánk* mottóba helyezése is. Takács gyakran használ bibliai idézeteket, imákat, az egész köteten átível ez a motívum.

Szintén egy régi szöveg töredéke kerül bele a *Maradás szégyene* című versbe is, melyet a szerző Wirth Imrének ajánl. A szépen gördülő versben párhuzamba kerül Gregor Samsa reggele egy olyan reggellel, amikor a maradás szégyene az interperszonális viszonyok bonyolultságával és a bűnbeeséssel kapcsolódik össze. „Reggel, bocsáss meg! Fény-ujjaiddal / takard el arcomat, ne látsszon / ha fúródik a járvány sújtotta Város üres utcáin keresztül. / Kiűzetése terhét ne kelljen viselnie keresztül.” (13) Az együtt töltött éjszaka után a reggel már csak a kiűzetés poklát hozhatja el. Ide illik a *Halotti beszéd és könyörgés* egyik sora, mely keretbe fogja, lezárja a verset. A nagybetűs Város pedig egy rideg, disztopikus hely, az egykori otthonosság már csak emlék vagy hamis díszlet az utcáin – több versben is megképződik majd ez a tér.

Kiemelésre érdemesek az első ciklusból még azok a versek, melyek gondosan megmunkált mementók, például a tengerentúlra emigráló egykori legjobb barátnőnek vagy az ötvenhatban elhunyt régi barátnak – *A máskor annyira elbizakodott terek*. Vagy a fentebb már említett *Egy baleset leírása*, melyben a vers főszereplője elesik az utcán, de nincs teljesen egyedül, mert ott van mellette az öccse is, aki már rég nem él. „Hanyas évet írunk?, kérdezi a mentős. / Fogalma sincs róla, hogy mit kéne válaszolnia. / Mondd meg te, kéri az öccsét, de ő komoran / maga elé mered. Ezerkilencszáznyolcvankilencet? – / próbálkozik, hogy lássák, igyekszik. A sofőr a János-kórház felé kanyarodik.” (18)

A fiatalkori élmények, családi traumák és búcsúk után a második ciklus témáját a Rousseau-t is megihlető középkori szerelmesek, Abelard és Héloïse vetítik előre. Az ő történetük kerül párhuzamba Takács Zsuzsa és Kertész Imre

szerelmével, a kapcsolatuk lezárulásával. Lényegi párhuzam a szerelmeslevelek jelenléte, melyek Takácsnál többször is a versek mottóját alkotják, egyszer Kertész kézírásával.

A ciklus elején még csak lappang az elválás tudata. Megidéződik a pár közös traumája, melyről Kertész a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című művét írta. Erre felel *Kaddis* című négy sorosában Takács. Olyan ez a vers, mint egy ráolvasás, egy könyörgés, melyben egyszerre szerepel a félelem az abortusztól és az az erőteljes megérzés, hogy nem lenne jó döntés megtartani a gyermeket – „Vállald magadra a döntést Istenem, ne kelljen magamnak döntenem.” (32) A „rettenetes bábáról” pedig a magzatelhajtó javasasszonyok juthatnak eszünkbe, akik sokszor az anya élete árán tudták csak megakadályozni a nem kívánt terhességet. Végül Takácsnak nem kellett a gyermek életéről vagy haláláról döntenie – tudjuk meg az *Átkelés a Szelei-csatornán* lapjain, mert spontán vetélése volt (130), de ettől még nem válik kevésbé nehezzé vagy traumatizálóvá ez az esemény.

A cikluscímet is adó búcsúvers hidegségét ellensúlyozza a mottóba emelt részlet Kertész egyik leveléből, mely még szerelmük reményteljesebb időszakában született. A sorok arról tanúskodnak, hogy Kertész szinte betegnek érezte magát Takács nélkül, „mint akit megcsónkítottak”. A kézírás még intimebbé teszi a verset, az olvasó befurakodik a szerelmesek saját terébe, elolvashatja azokat a szavakat, melyeket csak egymásnak szántak, pontosan abban a formában, ahogy azok egyikük tollából megszülettek. Átéltető lesz ezáltal valami abból, ami a Takács-Kertész szerelem volt? Eltörli-e az intimitást, a kapcsolat talán más módon meg sem fogalmazható mélységét egy ilyen kézzel írt vallomás mottóba helyezése? Véleményem szerint nem, hiszen ez a néhány sor csak egy darabkája a múltnak, egy olyan emléktöredék, melynek talán itt van a legjobb helye, megőrződve egy szomorú vallomás előtt. A kapcsolat felbomlásának fájdalmát késsel ejtett sebbel érzékelteti Takács: „A kés elvégezte dolgát, nem / gyógyult a seb. Hiába cseréltük rajta / a kötést, szüntelen átvérzett a géz.” (30) A vers lezárása egy Ady-intertextus, nem véletlenül idézi meg a *Kocsi-út az éjszakában*, az immár elérhetetlen teljességet lefestő költemény.

A *Megbánás* szintén gyönyörű vers, mely azt a pillanatot ragadja meg, amikor biztossá válik mindkét félben, hogy valami visszafordíthatatlanul elromlott közöttük. „Megtorpantak / a köztük nyíló szakadék előtt. / Nyilvánvaló lett, ami (sic!) sejtettek csak / eddig, hogy nincs közös nyelvük, / csak kínzó szeretet van.” (31) Ehhez a vershez hasonló mondanivalójában és hangulatában A *második nap* című, ami annyira tökéletesen, hibátlan arányérzéssel megalkotott darab, hogy számomra az egész kötet egyik legerőteljesebb élményévé vált.

Ebben a ciklusban kitekint párszor a szerző, például egy öngyilkosság történetére. A *tér és az idő* című versben a beszélő bűnrészesnek érzi magát, hiszen ott volt a halálra készülő filozófus mellett élete utolsó óráiban. Ebben a szövegben,

ahogy sok másikkban is, csak monogramok jelölik a szereplőket, így azok inkognitóban maradnak. Megváltozna a versek értelme, súlya akkor, ha minden egyes monogram mögé, ami szerepel a *Maradás szégyenében* oda tudnánk képzelni azt a valós alakot, akiről a vers szól? Ácsolnak-e ezek az elrejtett nevek egy belépési küszöböt, melyen csak azok léphetnek át teljesen, akik mindenkit ismernek a versekből? Részben mindenképpen, hiszen sok monogram egyszerűen felfejthetetlen, és valószínűleg változtatna is a versterek elrendezésén az, ha minden egyes név a befogadó birtokában lenne – de ezen tudás nélkül is kialakíthat az olvasó magának értelmezési stratégiákat a kötethez.

A harmadik ciklusban apró emlékművek sorakoznak, szavakból emelt szobrok az elhunytaknak. A versbeszélő halottai néha még vissza is térnek, szólnak az élőhöz. A versek egy ponton rövidülni kezdenek, néhány sorba, szóba sűrűsödik a fájdalom. Különösen mellbevágó a *Közlemény*, melyben a Takács Zsuzsa nevű költő meghal. Kérdés, hogy mit jelenthet a versben szereplő dátum: „Kettőezerhuszonegy április 15-én / tragikusan későn, nyolcvankét éves / korában, a teljes déli sötétség beállta / előtt meghalt Takács Zsuzsa költő.” (46) Ebben az évben hunyt el a költő lánya, Anna, talán ezért datálja a saját életének egyfajta befejeződését is ekkorra. Mennyiben változtatja meg a befogadást az, ha az olvasó nem tud még ennyit sem Anna haláláról? A dátum ez esetben jóval nehezebben lesz elhelyezhető, megérthető, de a vers második fele annyira egyértelmű asszociációkat ébreszt, hogy a dátum ismerete nélkül is egészzé válik: „Egyetlen érdemének tekinti, nyilatkozta / nemrég, hogy nem szegte meg / az ötödik parancsolatot, és nem / vetett véget önként az életének.” (46) Itt eltávolodik egymástól Takács Zsuzsa és a verset leíró elbeszélő, mintha két teljesen különálló alakról lenne szó. Mintha valóban egy közleményt, rövid újsághírt olvasnánk, melyhez semmilyen érzelmi kötődés nem fűzi annak lejegyzőjét. Ez a hamis nyom egy hamis *saját halálról* különleges vallomás, kissé gúnyos, ironikus önarckép Takácstól.

Szintén érdekes elbeszélői pozíciók képződnek meg a *Hajó hozta volna őket?* című versben is. Itt egy gyereket és egy felnőttet látunk, de nem tudhatjuk, hogy ki is pontosan a gyerek. A versbeszélő gyermeke lenne? Vagy a versbeszélő valamiképp találkozik saját gyerekkori énjével? Semmiben sem lehetünk biztosak, mert épp az előző lapon olvastuk a szerző saját magáról írt gyászjelentését. De ebben az esetben nem is fontos dekódolnunk, ki beszél pontosan kihez, elég érzékelnünk az elmúlás kikerülhetetlen szelét: „Éreztették / velem a gyerekek, sutogod, amikor / lehajolok hozzád, és átölellek, éreztették, / hogy halott vagyok, és elsírod magadat.” (47)

A cikluscímadó versben Anna leveléből olvasható egy részlet mottóként. Ezután a temetésére kerülünk. Itt is feltehetőek ugyanazok a kérdések a legintimebb pillanatok továbbosztásáról a befogadók felé, de azt hiszem, ez esetben is ugyanaz a válasz, mint Kertész Imre levelénél: az emléknyomok megőrzése, sőt

immár közös őrzése teszi igazán indokolttá ezeknek a részleteknek a megosztását, így már nemcsak az elhunytak és élő szerettük vigyázhatnak a kézzel írt sorokra, hanem a befogadók is.

Az utolsó ciklus, a *Velünk, innen, el* hozza vissza igazán az elhagyatott, kényelmetlen Várost. Átrendezett utcák, csend, nincs semmilyen ellenállás, csak fásult beletörődés valami megnyomorítóba (*Egykori kínai, Megy minden, mint a karikacsapás*). Van a ciklusban jól eltalált Petőfi-intertextus, *Hódolat Dosztojevszkijnek*, a már korábban is látott ironikus humort játékba hozó *A mobil panasza lemerülés előtt*, de számomra a legizgalmasabb *A diktátor édes gondjai* című vers, melyben kétféle olvasat kínálkozik fel. Az egyik szerint a befogadó hagyja, hogy belesimuljon ez a vers egy elképzelt világba, abba az ismeretlenbe, ahol nincsenek konkrét, beazonosítható terek, csak a nagybetűs Város van, és egy arctalan diktátor. A másik olvasatban viszont ez a meg nem nevezett alak beleillik mindennapjainkba. Kell-e aktuálpolitika a versekbe? Kell-e egyáltalán ebbe a konkrét kötetbe, ebbe a feszes, átgondolt szövegkorpuszba? Azért remekül kivitelezett *A diktátor édes gondjai*, mert aki nem akarja, nem lát bele semmit a versbe jelenünkből, de álláspontom szerint fontos, hogy a költészet – és általában a művészet – merjen véleményt formálni, merjen olyan eszközöket alkalmazni, melyek visszatükrözik a jelen társadalmi problémáit, politikai helyzetét. „Rendezi / petyhüdt vonásait a velencei tükörben, / kihúzza magát, zakóját igazítja. / Szándékai egyértelműek, győzni akar.” (59)

A kötet záróversének utolsó szavai dinamikusan, határozottan mutatnak valamerre – egy olyan messzeségbe, ahonnan már látszik a halál, de az is, mennyi átgondoltság, finomság, érzékenység van még, ami kibontható, sorokba rendezhető, elmesélhető: „de eljön értünk, és magához ölel nővérünk, / a Halál, s fut, velünk, innen, el.” (68) *A maradás szégyene* egy gondosan szerkesztett, koherens korpusz, rengeteg olyan apró részlettel, melyeken hosszasan lehet gondolkodni, még akkor is, ha nem fejthetők fel, nem magyarázhatók meg teljesen. Sokszor elég csak érezni valamit, és az érzés megszületésének pillanatában úgy gondolni – még ha e gondolat igazságtartalma objektíven nem is bizonyítható be –, valami azonos született meg a szövegben és a befogadóban.

(Magvető, 2025)

Ilon Gábor

Portrékönyv

Garas Kálmán: „...személyiségnek lenni a legtöbb”

Garas Kálmán 1947-ban a Vas megyei Répcelakon, több generáción át kovácsmesterekkel büszkélkedő családban született. Ezért talán nem véletlen, hogy fiatal fotósként először a nyugat-dunántúli régióban világra jött kiemelkedő költőkre figyelt fel. Az első jelentős portréfotóját a versét felolvasó, arra fókuszáló Nagy Lászlóról 1972-ben, a másodikat 1976-ban a huncut arkifejezéssel gesztikuláló Weöres Sándorról készítette. Ebbe a sorozatba illik Ránki Dezső zongoraművész Szombathelyen 1974-ben, derűs mosolyára exponált felvétele. Sajnálatos módon a mai uralkodó kánon egyik megnevezettet sem preferálja. És természetesen még számos ebbe a kategóriába sorolható „megnyílt arc” jelenik meg keménykötésű, 273 képet tartalmazó fotóalbumában. A további, a ma „számkivetettjei” közül az „isten áldásig” csak néhányat sorolok fel: Bereményi Géza és Esterházy Péter író, Jordán Tamás színészt, Kokas Klára pedagógust és Rost Andrea operaénekest.

...és ennél szélesebb skálán mozog a természetesen csak fekete-fehér fényképekkel alkotó, a fény csapdába ejtésével sárvári gimnazistaként megismerkedő, de azt 1967 óta – először a szombathelyi Fényképész Szövetkezetben – hivatásaként űző Garas Kálmán. Szabadidejében minden, számára fontos eseményt megörökített. Legyen az Koncz Zsuzsa és az Omega koncertje, a szombathelyi súlyemelő EB, a Savaria Táncverseny és a Karnevál. 1970-től 1975-ig a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár munkatársa lett mint fotós és az ofszet nyomdagép kezelője. Itteni író-olvasói találkozókön fényképezte nemcsak az ezen írás kezdetén említett három géniuszt, de például Gazdag Erzsit, Károlyi Amyt, Keres Emilt és Mándy Ivánt. 1977-től a Szombathelyre került Bartók Szeminárium (majd Fesztivál) eseményeit is fotózta. Felvételei ekkortájt nemcsak a helyi Életünk és a Könyvtáros című folyóiratokban, de a Muzsikában és a New York Times-ben is megjelentek.

Életútját, annak fontosabb eseményeit és csomópontjait a könyv elején található hosszabb-rövidebb írásokból ismerheti meg az Olvasó. Ezek szerzői Őt jól ismerő emberek, kamerájának megcélzottjai, vagyis könyvének szereplői, barátai. Sorrendben: Ambrus Lajos író, Salamon Nándor (1935–2014) író, tanár, Képtár igazgató, Tóth Csaba festőművész, tanár és jóbarát, Wilhelm András zenetörténész, Malina János zenetörténész, Tóth Livia textilművész és Készman József művészettörténész.

Folytatva Garas kiválasztott „alanyai” szakmai körképének áttekintését, ők belsőépítészek, építészek, énekművészek, irodalom- és művészettörténészek, írók, festőművészek, filmrendezők, fizikus, fotóművészek, fotótörténészek, gobelinművészek, grafikusművészek, karmesterek, keramikus- és szobrászművészek, költők, műgyűjtő,

művészeti író, népdalénekesek, néprajzosok, operaénekesek, orvos, ötvösművészek, restaurátorművészek, régészek, textilművészek, zenészek, zeneszerzők, zenetörténészek. Ők, a 273 arc az utóbbi fél évszázad hazai szellemi arcképcsarnokának egy szelét jelentik. Ráadásul a felvételek egy kivételével Vas megyében készültek, amelyek a megye gazdag kulturális életének „lenyomatai”. Mindezt, a kulturális örökség ilyen módon történő megőrzését köszönhetjük Garas Kálmánnak. E hosszú sor ellenére jól érzékelhető, hogy a gépe által megcélzott témák közül az egyik meghatározó a muzsika, a zene. Rendszeresen fotózta, először csak felkérésre, később egyre inkább elkötelezett rajongóként a Savaria Capella és a Bartók Fesztivál koncertjeit és alkotói kulisszatitkait.

A portré a művészettörténetben az egyik legősibb műfaj, ugyanakkor a legszemélyesebb is. Csak két, időben távoli példát említek. Nem igényel magyarázatot Ehnaton fáraó társuralkodó felesége, Nofertiti mellszobra, avagy a rejtélyes mosolyú Mona Lisa festménye. Garas Kálmán minden képén a pillanat megörökítésére törekedett, alanyait soha nem állította be. Kocsis Zoltán zongoraművész és karmester a halálának évében (2016) készített fotóról szinte ránk, az album szemlélőjére tekint. Ritka kivételként pedig egyenesen Garas gépének lencséjébe néz szaktársa, Módos Gábor fotóművész. A „becsapdázott” testbeszédnek a felfedezés öröme, a „lélek föltárulását” (Fábián László írótól származó megfogalmazás) adják az albumát nézegetőnek.

Az album képeit a művészről szóló írások bibliográfiája követi. Itt végre Garas Kálmánt is megismerhetjük. Kollégája, Unger Tamás ugyanis 2017-ben Savaria Egyetemi Központ Zero Galériában a 70. születési évfordulóján rendezett kiállításon kapta lencsevégre. A könyvet a „Tartalom” és a fotográfiákon megjelenő „Névjegyzéke”, valamint a borítókon látható képek magyarázata és a könyvészeti adatok zárják.

Feltétlenül fontos megjegyeznem, hogy Garas Kálmán mindig a kisebb közösségért is dolgozott. Így az 1970-es évek végétől 2002-ig a szombathelyi Úttörőház fotó-szakkörét vezette. Az utóbbi évtől pedig, a most éppen ELTE Savaria Egyetemi Központ Vizuális Művészeti Tanszéknek nevezett intézményben a Fotó, Digitális fotó, Fotókísérletek című tantárgyakat oktatja. Nem mellékesen szülővárosa kulturális életének meghatározó személyisége. A 2001-ben, Répcelak várossá nyilvánítása alkalmából többekkel együtt alapította meg a Nyitott Tér Közhasznú Kulturális Egyesületet, amelynek tevékenységét elnökeként 2016-ig irányította.

Ismertetésemet a művész rendkívül világos, az Életünk 2019. évi számában megjelent interjújában megjelent ars poeticájával zárom: *„A kép tudatos és tartalomhangsúlyos ábrázolása csak akkor tudott megvalósulni, ha ismertük a fotográfia minden területét. A tartalmi elvárásban nincs változás régen és napjainkban, az esztétikai, kifejezési elvárások nem változtak. A fotográfia küldetése változatlan, az idő folyásából kell egy-egy pillanatot*

kiragadni, és azzal üzeni a világnak, a nézőközönségnek. Kimondhatjuk, hogy a szakmai ismeretek birtoklása növeli a kifejezés szabadságát!”

(Savaria University Press, 2023)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu